

: ČAS :

**Znanstvena revija
„Leonove družbe“**

Letnik VI. Zvezek 3.

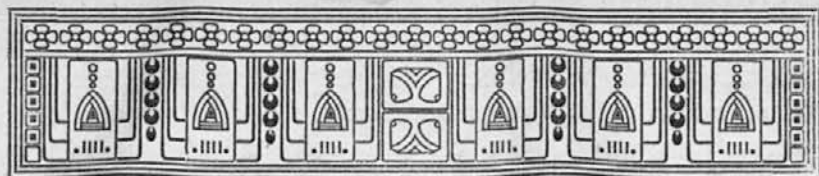
Ljubljana : 1912

Tisk Katoliške Tiskarne.

Vsebina.

Filozofija dejanja. (Dr. Aleš Useničnik)	161
Acta Martyrum. (J. Samsa.) (Konec.)	181
Kako so nastale slovanske države. (Dr. Leopold Lenard.)	188
Razdelitev sveta. (Prof. dr. V. Sarabon.) (Dalje.)	202
O stvarnosti podstati. (A. Zupan.)	216
Obzornik:	
Verstvo. — Katoliška unija. — Zapiski	224—227
Sociologija. — Angleški štrajk	228—230
Umetnost. — Nekaj o novoromantiki. — Literatura	230—236
Leposlovne novosti. — Mali ljudje. — F. S. Finžgar, Naša kri	236—240

»Čas« izhaja kot dvomesečnik. **Naročnina 7 K, za dijake 4 K.**
Za člane »Leonove družbe« je naročnina plačana z letnino. Naročnina se
pošilja na »Leonovo družbo« ali »Čas« v Ljubljani.

Filozofija dejanja.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Ob knjigi »Več luči!« je napisal »Slovenec« nekaj refleksij, ki so izzvenele v finale: dela! Nekaterim se je zdelo, kakor da hoče reči: mi ne potrebujemo »Več luči!«; ne več načel, ampak dela! »Mi agitatoričnega in žurnalističnega dela nujno rabimo, takoj rabimo, saj se v delu tvorijo miselci in um oplaja; začetniška nezrelost v političnem delovanju je menj škodljiva kakor pa sama filozofija, ki drži roke v naročju...« Te besede so res nekam čudne. Prvič imamo mi še pravzaprav tako ubogo malo filozofije in filozofov, da od te strani še ne more groziti našemu narodu kdove kakšna nevarnost. Drugič je filozofično delo lahko tudi delo kakor n. pr. žurnalistično. Ali ni pravtako potrebno filozofično pobijati velike kulturne zmote in utemeljevati edinoprava načela krščanske kulture kakor ta načela žurnalistično ljudstvu posredovati? Tretjič pa bi bilo najmanj primerno iskati nasprotja med filozofijo in delom pri dr. Mahničju, čigar filozofija je eminentno filozofija dela. Člankar vzklika: »Močnih voljâ je treba!« Vsa Mahničjeva filozofija pa meri prav na to, da bi naš narod dobil takih mož »krepkih voljâ«. Oznanja namreč, da bo imel naš narod le tedaj mož krepkih voljâ, če bo imel mož — jasnih in trdnih načel!

Ker je ta stvar tako važna — neodvisno od »Slovenčevega« članka, ki je pač hotel poudariti le to, da treba poleg jasnih načel tudi krepke volje — zato jo izkusimo nekoliko globlje doumeti.

I. Še enkrat: splošni pomen načel.

Odločilnega pomena načel za kulturno delo kakor sploh za vsako pametno, smotrno delo pač ni več treba dokazovati. Komu pa ni še znano temeljno načelo psihologije človeškega dela, da namreč na delo nagiblje volja, volji pa dajejo cilj in pravec načela? Volja je samaposebi slepa. Ko bi imela še toliko moči, jih ne

more udejstvovati v smotrnem delu, če ji smotra ne pokaže um, recimo, za praktično delo pamet. Smotrno delo je pametno delo; pametno vsaj v tem oziru, da se ne more izvršiti brez vodstva pameti. Seveda pa ni vedno zares pametno. Um lahko kdaj pokaže nepravi cilj in blodno pot. Tedaj nagiblje volja človeka pač pod vplivom pameti, a ne zares pametno. Zato moramo takoj ločiti prava načela in kriva načela.

Človek je ustvarjen za resnico. Le resnica mu more dati resnično življenje. Zato je po pravici vso nalogo človeškega pozemeljskega življenja izrazil Kristus po aramejskem jezikovnem značaju s kratkimi besedami: »delati resnico«, ali kar je isto — ker le tisti dela resnico, kdor ljubi resnico, in je polnost resnice v Bogu — »ljubiti Boga nad vse«.

Prava načela so torej tista načela, ki vodijo k Bogu, ki ravnajo vse človeško življenje z ozirom na Boga kot najvišji in zadnji cilj. Krščanska filozofija jih kaže v vsej prelepi resničnosti in harmoniji, v višjem, nadnaravnem siju jih razodeva teologija, krščanska etika pa jih izraža v praktičnih vodilih za življenje.

Toda proti božjemu kraljestvu resnice se dviga drugo kraljestvo, kraljestvo zmote in laži. Tudi to ima svoja načela, kriva načela, ki zanikujejo vse, kar je božjega ali vodi k Bogu. Kristus je strnil v evangeliju vsa ta lažniva načela v besedi: »svet«. To se pravi: svet kot cel sistem nasprotja proti nadsvetovnemu Bogu, svet kot zanikanje večnosti in nebes, svet kot zadnji cilj človeškega dela in razvoja. Tudi kraljestvo sveta ima svojo filozofijo in žal! da mogočno filozofijo, ki si izkuša bolj in bolj osvojiti narode in ljudstva in jih s svojimi načeli voditi na delo zmote in laži.

Nekaterim se še vedno zdi, da nam filozofija ni potrebna. Toda, ako ima svet svojo filozofijo, ali ni proti njej potrebna filozofija resnice? Ali si ni svet s filozofijo pridobil tisoče in tisoče pristašev? Brez vsakega dvoma delujejo tudi drugi vzroki, a tajiti ni mogoče, da je eden najmogočnejših činiteljev moderne nevere ateistična moderna filozofija. Leon XIII. je vso okrožnico »Aeterni Patris« o krščanski filozofiji oprl na to podstavo. »Če kdo opazuje veliko bedo našega časa,« — tako je pisal v uvodu — »ta bo gotovo spoznal, da je bohoten vzrok vsega zla, ki se je že razlilo na človeštvo in ki mu še grozi, le-tá, ker so se zmotni nauki o božjih in človeških rečeh, izišli najprvo iz filozofičnih šol, razlezli v vse sloje in prevzeli vse javno mnenje. Človeška narava je namreč taka, da um vodi vse delovanje. Če

um zagazi v zmoto, mu rada sledi tudi volja. Odtod je, da zmotne umske teorije vplivajo na človeška dejanja ter jih izkvarjajo. Nasprotno pa tudi človeški um, utrjen v jasnih in pravih načelih, mogočno vpliva na zasebno in socialno blaginjo. Seveda« — pravi Leon dalje — »take moči človeški filozofiji ne pripisujemo, da bi mogla zatreti in iztrebiti vse zmote, to zmore le božja moč, toda nikakor ne smemo prezirati naravnih sredstev, ki nam jih daje božja previdnost, in med temi je prava filozofija ena najprvih. Božja previdnost torej sama terja, da iščemo pomoči tudi pri človeški vedi, če hočemo privedi narode k veri in pravi blaginji... Kakor nasprotniki božji v boju zoper vero zlasti iz filozofije jemlje svoje bojno kopje, tako moramo tudi mi braniti sveto vero tudi z orožjem filozofije. Cerkev nam tega ne svetuje samo, ampak nam to naravnost zapoveduje.« Odtod trud Leonov, da bi se vzbudil zopet med krščanskimi narodi zmisel za pravo filozofijo; odtod ukaz njegov in naslednika mu Pija X., da naj se poučuje v bogoslovnih šolah tudi filozofija.

In zares, če se vprašamo, zakaj ima dandanes skoraj povsod in v vsem kulturnem delu, zlasti pa v politiki in socialni reformi, duhovščina vodilno mesto, moramo odgovoriti, da tudi zato, ker ji dajejo bogoslovne študije tisto filozofično, tisto načelno izobrazbo, ki je moderne svetne univerze ne nudijo. Da prihajajo z naših svetnih univerz naši možje z jasno zavestjo krščanskih kulturnih načel, to so, bi dejal, pojavi heroizma in le veselo je, da je takih mož še toliko, da imajo naši mladeniči toliko heroizma, da si izkušajo v svoji organizaciji sami, s svojo pridnostjo in s svojim študijem, pridobiti, česar jim univerze ne nudijo. In prav nič čuda ni, da se je bil tudi pri nas liberalizem med uradniki in profesorji tako razpasel, ko je po vseh višjih šolah gospodovala filozofija liberalizma, a nikogar ni bilo, ki bi bil dobre elemente zbiral in navajal na lastni študij najvišjih vprašanj, na samosvoje delo za načelno izobrazbo.

Kakršna načela, taka politika, take smeri socialnega dela, taka kultura. Prava ljudska blaginja more vznikniti le iz dela, ki ga ravna prava načela. Načela pa niso nekaj, kar bi bilo samoposebi razvidno; prava načela politike, sociologije, kulture si je mogoče pridobiti le z resnim študijem. Res se tudi »v delu tvorijo miselci«, kakor pravi »Slovenčev« člankar, a tisto delo že mora biti smotno, že mora v sebi vteleshati načela; iz samih pozkusov bo težko razbrati prava višja načela in še koliko moči

bi se brezplodno potratilo. Lepo poudarja Meschler resnobo študija za načelno izobrazbo. »Vsaka doba«, pravi, »ima svoje nujne potrebe in nevarnosti. To so religiozna, politična in dandanes zlasti karitativna in socialna vprašanja. Ta vprašanja stopajo z močjo pred nas in zahtevajo od nas odgovora. Mi moramo odgovoriti, mi se moramo upreti usodnim in prevratnim zmotam, sicer bodo odplavile našo učno sobo in nas. Vse to treba teoretično preučiti, ne samo iz časnikov in predavanj, temveč iz temeljitih spisov in del, potem pa praktično uporabiti s pisano ali govorjeno besedo... Vedeti se pravi, spoznati razloge, in to spoznanje mora biti jasno in razlogi trdni. Usodna je površnost in lehkotiselnost, ki se nikdar v nič ne vglobi ali ki brezmišlno ponavlja le tuje trditve in nazore. Človek pač more in mora misliti, kar so mislili veliki duhovi, a vedno mora tudi sam misliti. Zlasti je treba svojega mišljenja in svojega razmišljanja, če človek bere časnike in brošure, a zlasti takozvana znanstvena dela, ki so njih trditve neredko tem drznejše, čim plitvejšje so. Odkod sicer toliko negotovih, polzmotnih in krivih nazorov n. pr. o silabu, o toleranci, o inkviziciji?... Družina, država in Cerkev imajo svoje naloge, skrbi, potrebe, stiske in nevarnosti, in vse zahtevajo od nas in mi smo tudi dolžni, da delamo zanje. Neopusten pogoj za tako delo pa je vednost in znanje, pridobljeno s pridnim in temeljitim študijem. Vednost je moč v življenju. Z obsegom naše vednosti se širi tudi krog našega delovanja... Cilj in uspeh vsega znanstvenega delovanja pa mora biti na um in vero oprto svetovno naziranje, v katerem se družijo narava in nadnarava, čas in večnost, Bog in človek v veliko harmonijo. To vednost si treba pridobiti iz filozofije, etike, zlasti pa iz teologije. Iz teh resnic in vednosti se izvajajo potem praktična pravila za delo, ki jih imenujemo načela. Ta načela kažejo volji pot, da ne zaide v zlo. Zato moramo imeti jasna in trdna načela. Svet ima svoja načela in resno mu jih je mar, oznanja jih z vseh streh. Kaj more tu rešiti kakor načela zoper načela? Moža, ki nima načel, bodo odplavili valovi zla; le oni, ki ima trdna načela, bo vzdržal v dobrem. Imeti moramo torej trdna in visoka, vse življenje presegajoča in nad vsem življenjem gospodujoča načela!«¹

Če pravimo, da treba za načelno izobrazbo študija, je to pravzaprav samoposebi jasno. Koga morda moti le neki poseben pojav našega socialnega življenja. V našem socialnem življenju

¹ M. Meschler S. J. Gesammelte kleinere Schriften. 2. H. Leitgedanken katholischer Erziehung. 1908. 5, 7, 22—3, 5, 44—5.

tiči več idej, kakor pa jih je dal mnogim našim socialnim delavcem lastni študij. Ali ni tu delo samo »oplajalo duhove«? Jih je tudi; izkušnja je marsikaj zavrgla, kar se je zdelo dobro, in marsikaj izboljšala, kar je bilo dobro. Vodilnih idej in velikih socialnih načel pa izkušnja ni dala. Zgodilo se je marveč pri nas, kar sem zadnjič omenil, da namreč »časi par genialnih mož, mož velikih misli in dejanj, takorekoč nadomeščuje celo akademijo, seveda«, sem dostavil, »so taki sekularni možje le izjeme«. Taka sekularna moža sta bila pri nas brez dvoma dr. Mahnič in dr. Krek, prvi zoper liberalizem, drugi za krščanski socializem. Dr. Mahnič je oplodil duhove s krščanskimi načeli zoper liberalizem, dr. Krek jih je oplodil s krščansko-socialnimi idejami. V veliki meri bi lahko rekli, da v jugoslovanskem socialnem delu misli dr. Krek. On je oznanjal socialne ideje, on jih je uveljavljal v organizaciji, on jih je uteleševal v socialnih programih in društvenih pravilih. Kaj so n. pr. društvena pravila drugega kakor ustaljena ideja kakega društva? Tako vsi oni, ki izvršujejo društvena pravila, mislijo in uveljavljajo misli tistega, ki je pravila zasnoval. A kje je dobil ideje in načela dr. Krek? Balmes poudarja, da genialni možje po neki inspiraciji in intuiciji vidijo, kar se odkrije drugim le po trajnem in trudapolnem delu. »Za navadne ljudi je še noč, ko je geniju že vzšlo solnce. Navidez nezatna ideja, nezatno dejstvo jim razodene tisoč nepoznanih odnosov in razmer. Le pičica je bila, a pred očmi genialnega človeka se poveča in razširi kakor jutranji zor ob solnčnem vzhodu. Glejte, na vzhodu se je nekaj zasvitalo, in že prodirajo na nebu nešteti srebrni in zlati žarki; ognjene reke se razlivajo v prostor med jutrom in večerom, med severom in jugom.« Toda isti Balmes, ki je sam v sebi čutil duha takega genija, skoraj na to nadaljuje: »Odtod pa nihče ne sklepaj, kakor da je logično mišljenje ali celo študij nekaj nepotrebnege. Bog varuj! Nujen pogoj za pravi razvitek vsake zmožnosti je delo. V duhovnem kakor v fizičnem svetu velja isti zakon, da organ, ki je nedelaven, otopeva in izgubiva življenje. Najdarovitejši duhovi si pridobe polnost svojih moči le s trudnim, neprestanim delom. Inspiracija ni delež lenih; preden se je začela dejstvovati, so že v duhu kipele in vrele velike ideje in čuvstva. Intuicija, to kakor naravnostno gledanje duha, se pridobi le z dolgo vajo duševnega vida.«¹ Tudi dr. Krek je sedel kot učenec

¹ J. Balmes, *El Criterio. Weg zur Erkenntnis des Wahren*. Übers. v. Th. Nissl. 1872. 100—115.

ob nogah filozofa Akvinca in v socialni šoli Vogelsangovi, preden je započel na Slovenskem svoje veliko socialno delo. Koliko bolj je potreben resen študij njim, ki niso Kreki!

Nekateri se boje teorije in radi za Goethejem ponavljajo tiste krilate besede: »Grau, mein Freund, ist alle Theorie!« A žalibog ni nobene vede in vednosti brez teorije. Najpreprostejši krojaček ima svojo teorijo. Kaj so tista pravila, ki jih podaja učencu, drugega kakor teorija, splošna pravila, ki naj jih učenec po razmerah individualizira in realizira? Kako naj torej veliko kulturno, socialno in politično delo uspeva brez teorije! Goethe je bil genialen umetnik, on se je lahko smejal teoriji, a življenje človeštva ni sama umetnost in delavci človeštva ne sami geniji. In celo Goethe je gojil teorijo, kakor pričajo njegove znanstvene preiskave. »Delavnost, ki teorijo prezira«, pravi Balme, »odkriva le neumen napuh, ki ga je porodila nevednost.«¹ A govoreč o načelih niti ne mislimo kake zgolj zračne teorije, temveč teorijo, ki vsa meri na življenje, da se v življenju uveljavi in utelesi. Ali ni vsa izobrazba sad teorije? Seveda mora, kdor hoče globoko seči v življenje, dati mu novih oblik in novih smeri, tudi poprej visoko seči v teorijo; ne radi same teorije, temveč prav zato, ker teorija podaja ideje za življenje.

Pravijo, kaj pa ima teorija skupnega s prakso? koliko je trditev, teoretično resničnih, praktično neporabnih! Tudi to je resnično, a proti teoriji brez moči. Dejanja ni brez misli, brez teorije. Seveda mora teorija, če naj je neposredno uporabna, vse premeriti in ne sme prezreti nobenega činitelja, ki odločilno vpliva na življenje. Ako teorija vpoštevata le en činitelj, druge pa prezre, tedaj je naravno, da se pokaže nesoglasje med teorijo in prakso. Tako je v fizičnem, tako je v moralnem svetu. Vremenski preroki se motijo, ker ne poznajo vseh činiteljev, ki vplivajo na vreme, in sodijo le po nekaterih pojavih. Ni pa dvoma, da bi Du-Bois-Reymondov »duh«² videl formulo, ki bi bila splošno veljaven vremenski ključ. Tako filozof zamisli časih teorijo, ki je resnična, a enostranska in zato neuporabna na življenje. Čim širše obzorje pa ima, čim več činiteljev pregleda, tem bolj se bliža

¹ O. c. 299.

² Du Bois-Reymond je namreč v svojih delih »Über die Grenzen der Naturerkenntnis« in »Die 7 Welträtsel« ločil pojave, ki so sploh nedoumni (n. pr. odkod prvo gibanje stvari [če namreč ne priznamo Boga, kakor ga ta filozof ni]), in druge pojave, ki so nedoumni našemu umu, a ki bi jih kak višji duh lahko doumel.

teorija življenju. So pa tudi večno veljavne ideje teorije, ki jih sicer ni mogoče takoj v vsej čistosti realizirati, ker se snov — nepopolna človeška narava — upira oblikovanju, a ki jih je vendar treba neprestano uveljavljati, kazati človeški družbi kot ideale, ki se jim mora bližati bolj in bolj. Take so zlasti socialno-etične ideje, torej ideje, ki jih bo človeštvo moralo uveljaviti, če naj najde spet socialno harmonijo in socialno blaginjo. Tudi take ideje podaja teorija — metafizika in socialna etika — in zlasti take ideje imenujemo načela. Zakaj načela so nam ideje, ki so svobodnemu delovanju človeške volje pravec in nagib. Socialno delo, politika brez načel je nezmisel, in če načelo podaja teorija, je teorija pač potrebna.

A teorija je suha, pravijo. Hladnemu miselcu je pravzaprav vse eno, če je suha; dostikrat mu suha formula več pove kakor duhovita fraza, ki ji je težko najti pravo vsebino. Duhovitost rada apelira na čuvstvo, a čuvstvo je negotov vodnik in sodnik. Balmes pravi, da je prav v tem celo za genije posebna nevarnost. Ko žare iz genija slikovite podobe, misli polne veličine in sijaja, je neredko genij prav tačas suženj srca, čuvstev, pod vtisom trenutka. Zato, pravi, je genijem hladna refleksija celo bolj potrebna kakor drugim ljudem.¹ Sicer pa, zakaj ne bi bila tudi tu dovoljena delitev dela? Filozofija naj loči ideje, umetnost naj podaje čutnih oblik, da potem ljudski pisatelj, govornik, agitator kaže ljudstvu ta načela v žaru resnice, dobrote in lepote. Če pa je filozof že sam tudi umetnik in agitator, praktično tem bolje!

Zakaj pa sploh iščemo načelom čutnih oblik? Odgovor nam daje psihologija. Naše umsko spoznanje se snuje na čutnem spoznanju. Vsaka naša ideja ima v fantaziji čutno folijo, čuten lik. In čim slabotnejša je dušna potencia, tem bolj je navezana na čutne like. Preprostemu človeku dopovemo časi le z zgledi — s čutnimi vtelesbami idej —, kar je miselcu v enovitem principu razvidno.

Potem pa je še nekaj, in tu se dotaknemo novega momenta v filozofiji dela. Nobenega dejanja ni brez volje, nobene volje brez čuvstev, a čuvstva močno podpira čutnost.

II. Dejanje, čuvstva in načela.

Brez načel ni dejanja. Vendar pa načela niso sama princip dejanja. Načela najprvo kažejo cilj, smer, pot, sredstva. Ker pa je cilj cilj, torej nekaj, v čemer bitje doseže neko popolnost, neko

¹ O. c. 144.

dobro, zato vzbudi teženje, želenje, hotenje. Cilja ni mogoče doseči brez dejanja, dejanja ni brez volje, a volja je hotenje.

Hotenje se javi z različno močjo. Lehko je samo neko splošno, neizrazno ugodje — cilj volji ugaja — neka platonska ljubezen brez živega interesa. Če se vzbudi v duši močan interes, se ljubezen vname ter prevzame vso dušo, duša zahrepeni po cilju in volja ga hoče doseči. Tedaj je volja moč, in moč je počelo dejanja.

Vzporedno z umskim teženjem se javi navadno čutno teženje. Zakaj, kakor smo dejali, ni ideje, ni načela brez čutnega lika v fantaziji. Zaželjenemu cilju, ki ga kaže volji um, da fantazija čutno obliko, barve, čar in tako s čutnim mikom vzbudi čutno teženje, čutno želenje: čutno ljubezen, hrepenenje, upanje, veselje.¹

Tako pod vtisom dobrine zatrepeče vsa duša, ljubezni in hrepenenju v volji harmonično odmeva ljubezen in hrepenenje v čutnosti. Te prvotne, ne še samohotne, harmonično umsko-čutne pojave hotenja in teženja imenujemo čuvstva, in če so močni, da zatrepečejo v vsem živčevju in se izražajo tudi v telesnosti, afekte. Ker pa vsi pojavi želenja odmevajo zlasti v srcu, so stari mislili, da je srce njih počelo. Mi vemo, da ni tako, vendar družimo tudi mi vse te pojave v enoto in si jih mislimo kot potekajoče iz enotnega vira, ki ga tudi imenujemo v prenesenem pomenu srce.

Čuvstva so za delovanje silnega pomena. Brez ljubezni sploh ni hotenja in brez hotenja ni dejanja. Vsi drugi čuvstveni pojavi so pa le različno javljanje ljubezni: ker ljubim, hrepenim in se veselim, upam in zdvajam; ker ljubim, sovražim, kar nasprotuje ljubezni, mrzim in sem žalosten, se bojim in se drzno upiram, in me navdaja jeza. Plameneča ljubezen, navdana s pogumom, je navdušenje in česa ne zmore navdušenje? Moč umskih teživnih pojavov pa se le še poveča, okrepi in podžge s pojavi čutnega teženja. Iz srca, moremo reči, črpa volja moč. Iz srca ljubezen, iz srca hrepenenje, iz srca navdušenje, iz srca pogum, iz srca neustrašenost, iz srca polet, iz srca volja velikih dejanj.

Imamo torej že dvoje počel človeških dejanj: ideje in čuvstva.

¹ To so strasti v širšem pomenu (passiones), ker je duša pri njih nekako pasivna in so združene tudi z neko pasivnostjo telesa, s čutnimi izpremembami organizma. Saj tudi beseda stradati (če se ne motimo) še v staroslovenščini pomenja isto, kar trpeti.

Balmes v svojem delu »El Criterio«, ki je duhovita praktična filozofija, krepko riše to resnico: »Moč volje,« pravi, »ki daje pogum v boju, ki dela človeka neobčutljivega za bolečine, ki premaga vsak odpor, se ne straši nobene ovire, ki je ne oplasi nobena nezgoda in ne zlomi noben udarec; ta moč, ki je zdaj kakor led, zdaj vulkan, ki nakopiči zdaj vse notranje viharje na mračnem obrazu, a da zdaj obrazu še strašnejšo vedrost, kakor se ji zdi; ta moč volje, ki je danes, kar je bila včeraj in kar bo jutri, in ki brez nje ni mogoče izvesti nobenega težkega in velikega podjetja; ta moč, ki je znamenje tistih, ki so pustili v človeštvu sledi svojega delovanja, tistih, ki žive, ko so umrli, v svojih spomenikih, v svojih napravah, v svojih prevratih; ta moč, ki so jo imeli početniki svetovnih carstev, ustanovniki verstev, odkrovitelji novih svetov; ta moč, ki so z njo zasledovali iznajditelji neutrudno svojo misel, ki so z njo dajali veliki državniki družbi za stoletja nove življenske razvojne nagibe, nove oblike, nove smeri; ta moč volje, ki ustvarja iz skromnih menihov Sikste V. in Ximenese; ta moč volje, pravim, zahteva nujno dveh pogojev, je posledica vzajemnega delovanja dveh vzrokov, in ta dva vzroka sta: ideja in čustvo. Jasna, živa, določna in mogočna ideja, ki se z vso oblastjo polasti uma, ter močno, krepko, vse srce prevzemajoče in popolnoma ideji podvrženo čustvo! Če ni enega teh dveh pogojev, ni močne volje. Ako ne podpira ideje čustvo, je volja ničeva; ako se čustvo ne opira na idejo, je volja omahljiva in nestanovitna. Ideja je luč, ki kaže pot, svetel žar, ki očaruje, mika, vleče; čustvo je impulz, moč, ki giblje voljo ter ji daje vzos . . . Velika dejanja hočejo velikih moči, za manjša dejanja zadostuje manj moči, a nič se ne zgodi brez moči. Velike in navadne može mora voditi um, a čustvo mora dajati impulz. Le ta dva principa dajeta volji moč in krepost.«¹

Ideja in čustvo! A kakšno je razmerje med njima in komu pristoji prvstvo, primat?

Čustvo se rodi le v spoznanju. Staro načelo: nihil volitum nisi cognitum, le kar spoznamo, moremo hoteti, velja tudi za prvotne pojave hotenja in želenja, za čustva. So že v naravi neki temni nagoni, kali hotenja in želenja, toda kot čustva se pojavijo le ob spoznanju. Ko se v ideji pokaže dobrina, ko se pokaže v ideji, da je kaj dobro, prijetno, koristno, ko se pokaže v ideji, da bi kaj služilo vrojenim nagonom, individualnemu,

¹ O. c. 309–312.

socialnemu, religioznemu nagonu, nagonu samoohrane in razvoja, nagonu simpatije, osrednjemu nagonu vsega bitja, to je nagonu po blaženstvu v Bogu, tedaj se vzbudi čuvstvo. In čim večji je žar resnice, dobrote in lepote, tem močnejše čuvstvo zaplameni.

Že v tem oziru torej pristoji prvstvo ideji. Toda pristoji ji prvstvo tudi v drugem oziru. Čuvstva so kakor vse težnje samoposebi slepa, brez cilja, brez smeri, brez pravca. Ideja, načelo kaže cilje in smeri in daje pravce. Če naj človek kot pametno bitje pametno deluje, ga mora voditi pamet, um.

Toda je še močnejši razlog, ki vелеva, da gospoduj v človeku um, ideja, načelo.

Dejali smo, da vzporedno s prvimi pojavi hotenja odmeva tudi čutnost in se budi čutno teženje. Ko bi bilo vse čutno teženje samo odmev višje duševnosti, bi bila čuvstva samoposebi v vedni harmoniji z idejami in načeli. Toda žal da ni tako. Človek ni zgolj umsko bitje, ampak ima tudi nižje, animalično življenje. In tudi za to življenje je položila narava v bitje posebne nagone, ki se javijo pod vplivom čutnega spoznanja kot čutno želenje. Čutne želje torej niso le odmev umskega hotenja, temveč imajo predvsem svoja počela in svoje mike, ob katerih se vzbujajo. Čutni mikii so navadno celo mnogo bolj živi kakor pa umski mikii. Zlasti je domišljija prava čarovnica, ki daje čutnim mikom prelestne barve. In ti pojavi niso več vedno v harmoniji s pametjo. Čutne želje rade hodijo svoja pota, kamor jih vabijo čutni čari. Tako nastane v človeku disharmonija, dualizem želj. Čutne želje, ki so že fiziologično strasti, neko trpno razpoloženje duševnosti in telesnosti, postanejo strasti v etičnem pomenu, to je, pameti nasprotni, neredni pojavi teženja.

Če imenujemo skupnost vsega teženja srce, je človeško srce kakor čudovita harpa, ki na njej odmeva vsa velika raznoterost človeških nagonov. Vsi najskritejši impulzi življenjskih pojavov brne po teh strunah in dajejo glasovom harmonije posebno barvo, kadar je namreč sploh na tej harpi harmonija. In harmonije ni, če se vsak impulz samovoljno po svoje dotika strun, za harmonijo treba enote in to enoto mora dajati impulz, ki mu pristoji prvstvo, torej v človeku volja pod vodstvom pameti.

A tudi to še ni zadnja beseda za primat uma. Treba preudariti še nekaj. Kakor pojavi višjega duhovnega teženja odmevajo v čutnosti, tako pa tudi pojavi nižjega teženja močno vplivajo na višjo duševnost. Kljub dualizmu sil je namreč vendar

človek po eni duši en subjekt. Zato z duhom vpliva na čutnost, a pravtako s čutnostjo vpliva na duha. Čutnemu teženju pa je svojsko prav to, da je živo, močno, omamljivo, ker služi tako močnim instinktom samoohrane in razmnožitve, zato čutne želje človeka kaj lahko omamijo, da se jim vda ter jim žrtvuje svojo voljo, svoje višje interese, celo svoje mišljenje, ako se ne ravna po jasnih in trdnih načelih pameti.

V tem je izražen najsilnejši pomen načel.

Brez načel je človek igrača svojih čuvstev, svojih čutnih želj, suženj svojega srca. A kako nedoumno je človeško srce! Koliko temnih sil spi na njega dnu, ki se vzbude, ko človek niti ne misli, in prevzamejo z omamljivo močjo vse teženje in mišljenje, ako ne bdi čuvarica pamet s svojimi nepodkupljivimi, ker v dolgi službi utrjenimi načeli! Ne zanikujemo velikega pomena tudi čutnih želj, poudarili smo ga že. Toda če so strasti — besedo rabimo tu v filozofičnem pomenu za čutne želje sploh — dobre pomagavke, so vsekako slabe svetovavke. Narodna modrost pravi: Strasti dobro služijo, a slabo gospodarijo.

Zopet je Balmes, ki je na raznih mestih mojstrsko in slikovito opisal to resnico.

»Dejali so,« pravi, »da iz srca prihajajo velike misli; res, a iz srca prihajajo tudi velike zmote, velike zablode, veliki zločini... Duša, izročena samim čuvstvom, je kakor ladja brez krmarja na vihnem morju... Človek, ki ga vodi le srce, je igrača najrazličnejših in često si nasprotujočih nagnjenj. Veter ne goni tako lahko peresca v zraku semtertja, kakor čuvstva takega človeka... Sedaj čuti simpatijo, sedaj apatijo, da sam ne ve zakaj, sedaj ljubi, potlej sovraži; sedaj je poln poguma in gorečnosti, skoraj potem neodločen, pobit, boječ. Starost, čas, izpremene stanu, izprememba socialnega stališča, vse vpliva nanj. Vse, kar se karkorkoli dotakne njegovega organizma, njegovih spoznavalnih sil, izpremeni tudi njegove misli... Zakaj se tako malo ljudi ubrani časovnemu duhu, vplivu razmer, predsodkov vzgoje, vplivu osebnih koristi? Zato ker se ubrani tako malo ljudi vplivu srca. Trenutni interesi čuvstev odločujejo dejanja in določujejo celo nazore... Strasti so dane človeku kot miki, kot sile, da izpodbujajo človeka na dejanje, a ne, da bi se človek po njih ravnal. V materialnih vprašanjih, ki imajo za predmet koristnost, kakor v нравnih vprašanjih se mora človek odločevati ne po vtiskih, marveč po gotovih in neizpremenljivih pravilih: v нравnih rečeh po večnih

načelih resnice, v materielnih po svētu zdrave in previdne pameti... Vodstvo mora biti delo pameti, izvršitev delo strasti...¹

Če je torej treba za dejanje idej in čuvstev, ni pa nobenega dvoma, da pristaje prvenstvo in vodstvo idejam, načelom. Resnično je, kar pravi P. A. Weiss v svoji apologiji: »Brez strasti človek ne bi bil človek, in brez velikih, močnih strasti nihče ne bo velik človek«, ali kar pravi P. Meschler: »Človek brez toplote in žaru srca ima le pol moči za dobro«, a najprej je resnično, da je človek »animal rationale«, umno živo bitje. Strasti ima tudi žival, pred živaljo odlikuje človeka le um pa — svobodna volja.

Nad čuvstvi in strastmi gre primat umu, a kaj je z voljo, ki je tretji činitelj dejanja?

III. Dejanje, volja in načela.

Ne načela, ne čuvstva še niso pravo počelo dejanja. Počelo dejanja je volja. Načela kažejo cilj, o dobrini cilja se vнемajo čuvstva, ki so volji podnet, da hoti, a le volja hoče in ukazuje dejanja.²

Kakšno je torej razmerje uma do volje?

Niti um, niti čuvstva volje nujno ne določujejo, ne determinirajo. Um kaže dobrino, v volji se pod vplivom dobrine vzbude nesamohotne želje (čuvstva), ljubezen, hrepenenje, veselje, a vse to ne more volje določiti, da bi se morala zavzeti za tako dobrino: če se volja odloči, se svobodno odloči. Prvotni nagon in prvotni refleksi tega nagona pod vplivom idej so od narave, a odločitev volje je svobodna. Ko ne bi bila narava položila v dušo nekega prvotnega teženja, bi se sploh človek za nič ne zavzel, bil bi brez vsakega interesa in nemogoč bi bil vsak svoboden razvoj bitja. Stari so imenovali to prvotno, naravno teženje, ki se vzbudi ob spoznani dobrini, naravno voljo.³ A to naravno teženje je le temni splošni gon, pozitivno smer in vsebino mu da pod refleksijo uma svobodna volja.⁴ Volja privoli ali ne privoli,

¹ O. c. 292, 139, 293, 271. — Lepo riše pomen strasti, a tudi pogubnost strasti brez načel P. Meschler v že imenovani priporočljivi knjižici »Leitgedanken katholischer Erziehung« v poglavju: Bildung des Herzens. (Gesammelte kleinere Schriften. 2. H. 1908.)

² Moralisti ločijo actus elicitos in actus imperatos. Mi pri tej studiji mislimo zlasti na actus imperatos, na vnanje delo. Studija naj namreč služi predvsem vzgoji za naše socialno in politično delo.

³ Voluntas ut natura (Tomaž Akvinski).

⁴ Voluntas ut ratio (isti).

sprejme v svobodno last ali zavrže naravno teženje. In tu šele je res ves človek. Brez umne narave človek ni človek, a najvišja odlika umne narave je svoboda. Svobodna odločitev daje človeku нравno vrednost, njegovemu življenju нравni zmisel, njegovemu delovanju нравno vsebino.

Zakaj se odloči ta človek za dobro, oni za slabo? Nagibe za to lahko navedemo: to so načela, ki javijo volji vrednote stvari; to so čuvstva, ki se užigajo ob žaru resnice, dobrote in lepote; to so strasti, ki izkušajo zagospodariti iz nižje čutnosti tudi v višjo duševnost; to so vsi duhovni in čutni miki, ki se kažejo volji v svoji očarljivosti po spoznanju; to so temni nagoni pod površjem vse zavesti, ki tudi izkušajo pridobiti zase voljo. Cela vrsta nagibov je torej, dobrih in slabih, to se pravi, nagibov, ki so v soglasju s pravim ciljem ali pa v nasprotju, in vsi ti nagibi bi se radi uveljavili v odločitvi svobodne volje. Toda zadnjega odgovora, zakaj se odloči volja za to in ne za ono, nam vsi ti nagibi ne morejo dati. Bistvo svobode je prav v tem, da se volja odloči, ne brez nagibov, a ne vsled nagibov: nagibi jo nagibljejo, a odloči se sama, ker se hoče in kakor se hoče. Vsako nadaljnje povpraševanje je tu zastoj. Iskati odločujočega momenta izvan volje bi se dejalo zanikavati svobodo.

Kar je torej človek, je sam iz sebe, s svojo voljo se ustvarja človek kot človek.¹ To je gospostvo svobodne volje.

Ko smo pa priznali in poudarili to gospostvo svobodne volje v človeku, ta primat volje v нравnem človeškem delovanju, moramo takoj poudariti pomen uma in načel tudi za svobodno voljo.

Za dejanje je treba volje, za veliko dejanje močne volje, za trajno delo vztrajne krepke volje. Odkod je ta moč, ta krepost, ta stalnost volje? Kdo stvari može »močnih volj«?

Vprašajmo najprej, odkod je slabost, omahljivost, nestanovitnost volje, in izvedeli bomo obenem, odkod je moč, krepost in stalnost.

Sv. Tomaž Akvinski je bil do dna duše prepričan o primatu uma in svoj najgloblji argument za svobodno voljo je povzel iz

¹ S tem ne zanikujemo ne božjega delovanja v volji, celo pa ne primata milosti v nadnaravnem redu ali morda predestinacije. (A tudi milost volje ne determinira in predestinacija svobodno voljo sponira.) Mi mislimo tu le na drugotne, fizične in нравne vzroke, ki pod božjo vsevzročnostjo delujejo na človeka.

umnosti človeške narave. Značilno je že to, da je vse vprašanje o svobodni volji obravnal v delu »O resnici« (De veritate). V 24. poglavju čl. 2. pa je postavil in utemeljil načelo: »Korenina vse svobode je v umu.« »Trije činitelji«, pravi, »sodelujejo pri človeškem delovanju: spoznanje, teženje in dejanje samo. Teženje se ravna po spoznanju, zakaj objekt teženju je le dobro, a kaj je dobro, kaže spoznanje. Časih je res navidezno nasprotje med teženjem in spoznanjem, a le navidezno, namreč med splošnim spoznanjem in dejanskim teženjem po konkretnem predmetu. Toda nikdar se človek za kako stvar ne odloči, če si ni napravil poprej določne, konkretne sodbe o dotični stvari, da je dobra. Zla kot takega nihče noče. Zato je mogoča svoboda le tam, kjer je konkretna sodba svobodna. Sodba pa je zopet v svobodni oblasti le fistega bitja, ki more soditi o svojih sodbah, to je, ki ima popolno refleksijo. To pa je ravno odlika uma. Zatorej je korenina svobode v umu.«

Zakaj smo navedli ta filozofem? Zato, ker odtod sledi, da najprvo vse, kar slabi um, slabi tudi svobodo in moč volje.

Filozofi niso enih misli, ali ni morda kaka volja že po naravi slabejša. Vešči psiholog P. Bessmer v »Stimmen aus Maria-Laach« (LXXXII, 2. str. 155), se zdi, da to zanikuje. Meni pa se zdi stvar dosti gotova. Ako je resnično, da dobi duša svojo individualnost od odnosa k organizmu, v katerem jo Bog ustvari, tedaj imajo duše že prvotno neenake zmožnosti. Če pa neenak um, zakaj ne tudi neenake volje, celo, ker korenini moč svobodnosti v umu?¹ Bodisi pa kakorkoli, gotovo je, da ima primarna slabost uma takoj za posledico tudi slabost volje. In vse, kar pozneje kakorkoli provzroči nestalnost, vihravost, izpremenljivost mišljenja, oslabi prav s tem že tudi moč volje. Če se um zmeša, hotenje celo preneha.

Mi drugemu ne moremo dati močne volje, če je nima, kakor mu sploh volje ne moremo določiti, a če naj mu pomagamo, da se latentna moč vzbudi in da se vzbujena ustali, je prvo, da mu pomagamo do jasnih in stalnih načel. Načela niso vse, a prvi pogoj pametnega hotenja so. Človek se bo morda odločil preko pravih načel, a nikdar ne brez načel, in prvo, kar zmoremo, da

¹ Tako, mislim, da stvar umeva tudi sedanji kardinal Billot, govoreč o različnosti človeške individualnosti po vstajenju: De novissimis. 1903², 161, ki citira tudi slovečega komentatorja Tomaževe Summa contra gentiles (Ferrariensis in 1. c. Gent. c. 3) in sv. Tomaža samega (1, 85, 7).

bi se človek svobodno odločil za dobro, je to, da mu v resnici načel pokažemo edino pametno, edino smotno, edino srečno življenje. V resnici načel naj jasno spozna, kaj je človek in kaj je življenje, kaj življenja cilj in zmisel, katere naloge življenja; spozna naj, da je človek stvar in da je kot stvar dolžan uravnavati vse svoje življenje po pravcu v vesti se javljajočih božjih zakonov; spozna naj te dolžnosti v razmerju do samega sebe, do drugih, do Njega, ki je počelo najglobljega hrepenenja vseh bitij in njih cilj; spozna naj, da je prav tako, da je dobro, da je lepo, da je v tem najvišja odlika človekova, njegova bogopodobnost; spozna naj, da je le v tem tudi resnično in popolno blaženstvo. Ako se v žaru tega spoznanja spontano razplemeni čuvstvo ljubezni, hrepenenja in veselja za tako življenje in čuvstvo sovraštva, gnusa in zamrže zoper drugačno življenje — ali mu nismo dali najmogočnejših nagibov, da se svobodno odloči za dobro?

Časih se sliši: ali je bilo kdaj več spoznanja kakor danes, in vendar, ali je bilo kdaj tudi manj »močnih volj« kakor danes? Da je dandanes spoznavna tvarina ogromna, to je resnično. Toda tvarina še ni vse, najmanj pa je tvarina že načelo. Če govorimo o življenju, so načela zlasti velike metafizične in etične resnice o Bogu, duši in posmrtnosti, o zmyslu in cilju življenja, o dolžnostih in pravicah v individualnem in socialnem življenju. A kdaj je bilo prav v tem oziru manj jasnosti in trdnosti ko dandanes? Ali ni zanikal pozitivizem sploh vsake možnosti metafizičnega in etičnega spoznanja? Ali se ni vsledtega razširila vsesplošna skepsa, ki ne more jasnih načel ne spočeti, ne obdržati? Stari so modro rekli: non multa, sed multum. Površno in razdrobljeno spoznanje je malo vredno, spoznanje mora biti globoko in enotno. Dandanes pa ni več nobene sinteze in zato nobene enote; ni pa ob obilju pozitivnega znanja tudi več globokega umevanja in zato nobene trdnosti. Kako naj iz te umske razrvanosti volja dobiva smeri in moči? Kjer pa najdete kaj kakor načela, najdete tudi močne volje. Ko se je moderni duh obrnil od večnih ciljev, išče zadovoljstva na zemlji: v tehničnem napredku, v kopičenju bogastva, v slavi pozitivne vede ali umetnosti. Tudi to so načela, dasi v tej absolutnosti zmotna načela: da je vse tehnični napredek, ali bogastvo, ali veda, ali umetnost. Ako si taka načela osvoje duha, vzbude tudi v volji moč za velika dejanja: tisto moč volje, ki ustvarja Carnegije, Nansene, Amudsene . . .

Seveda, neposredni vzroki slabosti volje tiče še tudi drugod. Moderna psihiatrija že dolgo preučuje, odkod pri živčnih boleznih tista velika slabost volje, tista neodločnost, tisto ne-hotenje (»abulia« imenujejo zdravniki z grško besedo to slabost, po naše »ne-hotenje«)? Bessmer navaja v že omenjenem članku v »Stimmen aus Maria-Laach« (Willenlosigkeit und Willensschwäche) tri vrste vzrokov. Prvi je nedostatek umskega življenja. Ker ni umskih spoznav, zato tudi ne more biti interesa za umske dobrine; volja se sploh ne javi. Ako se torej vzbude čutni nagoni, gospodarijo lahko v človeku z brutalno silo. Drugi vzrok tiči prav v teh čutnih nagonih. Ako se zlasti vsled organskih dispozicij čutni nagoni razbrzdajo ter si podvržejo domišljijo, predstave in vse čutno želenje, tako da ni več mogoč trezen in miren premislek, se tudi volja ne more več uveljavljati in strasti zaslužnijo vsega človeka, nazadnje tudi voljo samo. Tretji vzrok je pa še bolj organična dispozicija ali oslabeledost živčevja. Človeku je vse težko, vedno je truden in tako se ga poloti neka duševna depresija, potrtost: misli, da sploh ničesar več ne more, in vsled teh misli tudi volja ne poskuša več zbrati svoje energije.¹

Ti vzroki boleestne »abulije« se nahajajo lahko v manjši meri tudi v normalnih ljudeh in zato tudi pri njih povzročajo večjo ali manjšo slabost volje.

O prvem smo že govorili. Kjer je umsko življenje vse razrvano, tam tudi ni močne volje. Pomoč je le: osredotočite spoznanje okrog jasnih in trdnih načel. Ako hočemo močne volje za krščansko akcijo, treba metafizike in refleksije, vere in meditacije. Treba je jasnega spoznanja velikih vodilnih resnic, a treba je tudi k tem spoznanim resnicam se spet in spet vračati, sicer ne bo trdnosti spoznanja in se bo tudi jasnost počasi izgubila; zlasti pa resnice ne bodo imele življenjskega vpliva, ne bodo načela, ako jim refleksija in meditacija ne izvablja žaru, ki užiga čuvstva in tako vpliva na voljo.

Drugi vzrok slabosti volje je prevladovanje čutnosti. Ni treba, da bi bila moč čutnosti prirojena; ako se človek dalj časa lehkomišelnostno vdaja čutnosti, se čutnost tudi sama okrepi. Kaj je moč čutnosti? Premoč čutnih želja nad voljo. Ne ravna se več čutnost po volji, temveč volja po čutnih željah in strasteh. Človek je igrača svojih čuvstev in strasti. Kdo pomore tu? Spet ne vemo

¹ Primeri o nevrasteniji priporočljivo delo: Dr. med. W. Bergmann, Selbstbefreiung aus nervösen Leiden. 1911. (Herder, Freiburg im Br.)

drugega odgovora kakor: načela. Vzgoja, pravimo navadno. A kaj je vzgoja drugega kakor podavanje načel za pametno življenje? Seveda tako podavanje, da načela vplivajo na voljo. Pokazati je torej treba z razvidnostjo in z avtoriteto vso resnico načel, njih dobroto in lepoto, da se vzbude močna čuvstva ljubezni in veselja za življenje po takih načelih. Konkretno so utelešena taka načela s svojo lepoto v zgledih, to je, v dejanjih in v življenju krepostnih mož in ženâ. Kazati je torej treba take zglede, da se srca vnemejo za krepost. Navajati je treba tudi na prakso. Toda o tem pozneje. Le drugotno in pomožno vzgajata plačilo in kazen s svojim vplivom na čuvstva. Poudarjati torej treba nasproti tej slabosti načelo asceze. Pokazati je treba, da mora voditi človeka pamet, a da ga pamet ne bo vodila, ako se bo vdajal v vsem čustvom in čutnim željam. Treba je odpovedi tudi v dovoljenih užitkih, sicer si človek ne bo priboril notranje svobode in moči zoper nedovoljene. Čutnost je treba podvreči pameti, le tedaj bo volja močna za velika dejanja.

Tretji vzrok slabosti volje je slabost živčevja. Tu more zares pomoči le to, kar vrne zdravje, torej načela pametne higijene. A tisto slabost, ki je kot posledica le bolj umišljena, je spet mogoče premagati z načeli pameti, z refleksijo, s spoznavanjem samega sebe, svojih resničnih moči, s poizkusi, ki jih narekuje in vodi pamet.

Abuliji in slabosti volje podobna je lenoba, nima pa ž njo nič opraviti. Lenoba ni abulija, ni nehotenje, temveč trajno hotenje nedelavnosti. Kakor je temu ideal, ki mu vse žrtvuje, bogastvo, onemu slava, drugemu uživanje, tako je lenobi edini ideal »il dolce far niente«. A tudi zoper lenobo je mogoče na resnično pomoč poklicati le načelo, veliko resnico o resnobi življenja in dela.

Moderni mnogo pišejo o vzgoji močne volje. Če pogledamo, kaj priporočajo Tayot¹, Levy², Foerster³, Bergmann⁴ in drugi, vidimo, da se dajo razporediti od njih nasvetovana sredstva v tri vrste. Prva vrsta: treba je živo gojiti umsko življenje, vaditi se razsodnosti in premisleka, ustvariti si velike ideje, načela in ideale. Druga vrsta: treba je nagibati človeka, da se ne bo vdajal tre-

¹ Die Erziehung des Willens (nemško 1903²).

² Die natürliche Willensbildung (nemško 1909²).

³ Jugendlehre 1909.

⁴ Selbstbefreiung aus nervösen Leiden 1911.

nutnemu občutju, sentimentalnosti in čutnosti. Tretja vrsta: treba je voljo vaditi.¹ O prvi in drugi vrsti smo že zadostno govorili. Jasen je v obeh pomen načel. Edino, česar se še nismo doteknili, je zadnje: vaja volje.

Ako hočeš dobiti močno voljo, tedaj jo vadi. Tako se glasi nauk modernih pedagogov. Seveda ta nauk ni nov, ampak je tako star, kakor je star nauk o krepostih in nauk o vzgoji. Saj kreposti niso nič drugega kakor z vajo pridobljeno stalno razpoloženje zmožnosti za kako vrsto nravno dobrih dejanj, in vzgoja, kakor smo dejali, poleg pouka obsega tudi navajanje na krepostna dejanja. To torej ni za nas nič novega, nas zanima tu le razmerje te vaje do načel.

V čem je ta vaja volje? Če človek hoče in spet hoče, si pridobi sčasoma neko voljnost, lehkoto in prijetnost. Prvikrat se premagati je težko; če se premagaš spet in spet, bo dejanje vedno lažje, in nazadnje se boš čudil, da je bilo kdaj tako težko. Kaj more torej pedagog glede na to vajo? Ker je hotenje svobodna domëna vsakega posameznika, kamor ne sega nobena moč, ne more pedagog nič drugega kakor poudarjati načela: da človek mora hoteti; da si s hotenjem utrdi voljo in tako usposobi za boje življenja; da mu hotenje da močno voljo, ki bo premagala vse težave in utrla jasno pot do idealov. Pedagog more le še poudarjati, da vse to uče izkušnja in zgledi velikih mož, naj le poizkusi tudi on, da se sam veselo prepriča o resnici. Tudi tu torej — načela!

Naša doba po pravici toži, da je tako malo značajev. A zakaj jih je tako malo? Zato, ker je tako malo mož, ki bi jim bila načela življenje. Seveda je za življenje treba volje, a najprej je treba velikih centralnih resnic, ki določajo smer vsemu hotenju in delovanju. Ob teh centralnih resnicah se mora volja orientirati, ob njih žaru se mora ogreti za hotenje in s hotenjem si mora dati notranjo determinacijo, da vztraja v vseh borbah, a vztraja le zato, ker si je v svesti resnice in pravice. To je značaj v najlepšem pomenu besede: človek z voljo, vkoreninjeno v resnici.

»Značajnost«, pravi lepo kardinal Manning, »je krepost, a je lahko tudi napaka in bolezen. Nujen pogoj za krepost značajnosti je, da je v središču centralna resnica, okoli katere se je razvil

¹ Primeri: Bessmer l. c. 155.

značaj, in da so vse vedno naraščajoče življenjske navade v tesni zvezi s tisto resnico, ali bolje, da se razvijajo iz tiste resnice kakor hrastovi krogi iz srčnega korena... Res da je treba za značajnost volje. So ljudje, ki so umsko zelo veliki, a nravno zelo majhni. Toda tudi najmočnejša volja ne mora dati trdnosti, če um ne misli dosledno... Preden je kaj predmet volje, mora biti predmet uma, zakaj hotenje je premišljen in pozitiven ukrep uma in volje. In prav ta premišljenost in ta enota umske in npravne zmožnosti ustvarjata značajnega človeka... Kaj je treba, da si človek pridobi značajnost? Pravih in trdnih načel vere in npravnosti; odkritosrčnosti in studa zoper vso dvojezičnost in domišljavost; preprostosti in mržnje zoper vse poganjanje za raznoterimi rečmi; čistosti namena in zato nobenega strahu pred svetom in nobene ljubezni za njegove lepe besede in obete; zadovoljnosti s srečo dobre vesti. Temu še dodenite: dovolj spoštovanja do samega sebe, da človek ne hlepi po popularnosti; dovolj zmernosti, da se človek ubrani laskanju in dobrikanju; dovolj poguma, da se človek ne odtegne nobeni še tako mučni dolžnosti in da se ne boji boja za resnico in pravico. Tak značaj bo vedno rastel, razvil se v logično in dosledno celoto ter v popolno harmonijo. Kakršen bo nazunaj, tak bo naznotraj. Njegove besede bodo njegove misli, njegove besede in misli bodo imele isto veljavo, in njegova dejanja bodo v soglasju z mislimi in besedami... V možu brez načel je pa anarhija. V njem ni nobenega zakona, nobenega pravila, nobene vlade in avktoritete; nič ga ne nagiblje, da bi delal dobro, nič ne odvrča, da bi ne delal slabega. Kakor ga žene interes, strast ali izkušnja, tako dela.«¹

Brez načel torej ni ne velikih, ne značajnih mož, ne sploh »močnih voljâ«. In največ, kar moremo dati ljudstvu, da bi vzgajili v njem mož in ženâ močne volje, so načela, in sicer načela resnice, kakor jih oznanja človeštvu krščanska filozofija in krščanska vera. Krščanska metafizična in verska načela, izvajana in uporabljana dosledno v vsem delovanju, v zasebnem življenju, v kulturi, v politiki, v socialnem delu, ta so edina, ki morejo ohraniti in uveljaviti značaj krščanskih narodov.

Ne! To absolutno trditev moramo omejiti, ali bolje, to, kar pravim, se ne bo posrečilo, če ne bomo vpoštevali še enega činitelja. Njegov pomen sem poudarjal že zadnjič. Ta činitelj je — božja milost.

¹ Manning, Erholungsstunden. Übers. v. Dr. Fr. Steffens. 1901².

Komu morda ta stvar vendar le ne gre v glavo. Zakaj vidimo povsod vsaj posamezne ljudi močne volje, velike podjetnike, iznajditelje, učenjake, umetnike, pri katerih gotovo delujejo le naravni vzroki, a bi bilo treba nadnaravnih elementov pri krščanskih možeh, ki imajo tako velike ideje, tako enotno svetovno nazorje, tako vseobsežno centralno spoznanje? Res, na prvi pogled je to čudno. In vendar moramo spet in spet ponavljati: Ljudsko podjetnost lahko dvignemo, lahko izpopolnimo kmetijstvo, obrt in trgovino, lahko pomnožimo narodno bogastvo, lahko organiziramo ljudstvo politično, a prave trajne moči, prave kulture, prave blaginje krščanskemu ljudstvu ne moremo dati, če ga ne učimo moliti, če mu z molitvijo ne dobivamo božje moči. Bodi to govorjenje prilično ali ne prilično, resnično je. Silno lepo je obrazložil to resnico sedanji kardinal Billot v svojem delu »De gratia Christi« (1908, str. 33—36). Človek je, pravi, v sedanjem stanju tako odvisen od čutov, tako pod oblastjo čutnega teženja, tako nagnjen k časnim in vidnim dobrinam, da se sam iz sebe ne more povzpeti z živim čutjem nad sfero časne blaginje ter zavzeti za nadčutne, večne dobrine. Za dejansko hotenje namreč ne zadoščuje zgolj platonska ljubezen, ki izvira iz teorije o pravi blaginji, temveč je treba živega interesa, čuvstva, veselja; človeku mora stvar praktično prijati. Psihološki zakon pa je, ki ga je poudarjal že Aristotel in za njim sv. Tomaž Akvinski, da vsakemu najbolje ugaja tisto, kar se strinja z njegovim razpoloženjem. Če torej vse v človeku teži po naravi in naravnem razvoju, kako naj človek vse življenje naravna k »onostranskim ciljem«? To je sicer fizično mogoče, a moralno nemogoče. In to moralno nemožnost premaga milost božja, božja moč, ki je pa Bog ne odreka nikomur, kdor je prosi v vztrajni in ponižni molitvi.

Zato je filozofija dela ta: Za vsako delo je treba načel, čuvstev in volje, a predvsem načel, torej tudi za časni kulturni napredek; odtod potreba izobrazbe, treznega življenja in ljudskega zdravja. A predvsem je tega treba za krščansko kulturo; torej dajmo ljudstvu načelne izobrazbe, oznanjajmo mu načela, centralne resnice krščanstva, dogme, krščanska načela kulture, politike, umetnosti, načela krščanske asceze, premagovanja in samozatajevanja, načela krščanske pedagogike, krščanska načela o vzgoji volje. Za krščansko kulturo pa treba poleg tega ali pravzaprav pred tem še božje moči; zato pa oznanjajmo ljudstvu tudi dogmo o milosti in molitvi. Ako pa abstrahiramo od milosti,

tedaj velja: Če hočemo mož močnih voljâ, moramo vzgojiti mož jasnih in trdnih načel.

Zdi se mi, da smem končati z odlomkom iz pisma škofa dr. A. Mahničâ, s katerim je izrazil svoje veselje o knjigi »Več luči!« Za mladino gori njegovo srce in na slovensko mladino je mislil tudi ob tej knjigi. »Naj se utrdi«, pravi, »mladina v pravih načelih, drugo bo sledilo samoobsebi. Ne bi se namreč smelo pozabiti, da mora več ali manj vsak dijak skozi vse faze, skozi katere je prešel slovenski narod zadnjih trideset let, preden se je moralno preporodil in utrdil, kakor ga vidimo danes...«

Acta Martyrum.

Zgodovinsko-literarna študija.

J. Samsa (Dunaj). (Konec.)

VI. Postanek mučeniških aktov.

1. Zapiski mučencev.

Obrazložili smo pomen in namen mučeniških aktov; oba sta jasno izražena v aktih samih. Če pa so se mučeniške zgodbe pri službi božji vpricho cele cerkvene občine prebirale, je li potem mogoče, da bi bila ta poročila romani, novele, literatura, kakor s pravo diletantsko površnostjo trdi Geffcken? Ali je mogoče, da so kristjani kar na slepo vero sprejeli neko izmišljeno poročilo o nekem mučeniku, ki niso prej o njem ničesar vedeli? — Toda, bo ugovarjal moderni kritik, pristnost kakega literarnega poročila presojamo v prvi vrsti po piscu, avktorju tega poročila; pri mučeniških aktih pa niti ne vemo, kdo jih je pisal. Poglejmo.

V nekaterih mučeniških poročilih se nam pisec v uvodu ali v sklepu sam predstavi. Tako izvemo o aktih sv. Polikarpa, škofa v Smirni, da je poročilo o njegovem mučeništvu poslala smirnska cerkvena občina cerkvi v Filomeliju (Mart. Polyc. Uvod. Knopf, str. 1). Na koncu (c. XXII, 2, 3) pa imamo natančen rodovnik prepisov: »To je prepisal Gaius iz pisma Ireneja, Polikarpovega učenca; jaz Sokrates iz Korinta pa sem prepisal iz Gajevega prepisa... Jaz Pionij pa sem ta prepis porabil... Ta Pionij je

isti, čigar mučeništvo nam je ohranila poleg grškega izvornika¹ tudi latinska prestava (Boll., Acta Sanctorum I. Febr., str. 37—46) ter staroslovenska² in staroruska.³ Uvod Pionijevih aktov pravi, da je Pionij sam »to pisanje zapustil«; kaj je pod tem izrazom razumeti, smo deloma že omenili. Kakor bomo pozneje videli, nista samo tista dva govora Pionijeva last, ampak redaktor Pionijevih aktov je imel tudi druge Pionijeve zapiske na razpolago.

Kakor smirnska občina filomelski, tako sporočata lugdunska in vienska občina iz Galije o svojih mučenikih občinam v Aziji in Frigiji. Pismo nam je ohranil Evzebij (Hist. Eccl. V, 1, 3—2, 8).

Perpetua je, kakor beremo v njenih aktih, svoje mučeništvo sama popisala. Martyrium Perpetuae et Felicitatis II: »Haec ordinem totum martyrii sui iam hinc ipsa narravit, sicut conscriptum manu sua et suo sensu reliquit.« Od tu dalje sledi pripovedovanje v prvi osebi do konca desetega poglavja: »hōc usque in pridie muneris egi; ipsius autem muneris actum, si quis voluerit, scribat«. XI. poglavje pa nadaljuje: »Sed et Saturus benedictus hanc visionem suam edidit, quam ipse conscripsit. Passi, inquit, eramus...« Sledi pripovedovanje zopet v prvi osebi do poglavja XIV, kjer je konec mučeniških zapiskov: »Hae visiones insigniores ipsorum martyrum beatissimorum Saturi et Perpetuae, quas ipsi conscripserunt«. Od tu pa do konca pripoveduje pisec dogodke zopet v tretji osebi, morda kot očivdec, ali pa je imel zapiske drugih na razpolago. Zdi se mi, da smem to sklepati iz besedi (c. XVI): »Quoniam ergo permisit et permittendo voluit Spiritus Sanctus ordinem ipsius muneris conscribi, etsi indigne ad supplementum tantae gloriae describendae, tamen quasi mandatam sanctissimae Perpetuae, immo fideicommissum eius exequimur, unum adicientes documentum de ipsius constantia et animi sublimitate.« Beseda documentum pomeni tu lahko »dokaz« in »listino«.

Ravnotako se tudi v aktih Montana in Lucija⁴ loči to, kar so mučeniki sami spisali, od drugega. Prvih 12 poglavij je pisanih

¹ V Codex Marcianus 359, izdal prvič Oscar v. Gebhardt v Archiv für slavische Philologie 18 (1896), str. 156—171.

² Codex Suprasliensis, izdal Miklošič, Monumenta linguae Polaeoslovenicae, Vindobonae 1851, str. 94. Staroslovenska prestava ima tudi molitev sv. Pionija pred mučeništvom, ki jo grški in ruski tekst nimata.

³ V menenju metropolita Macarija († 1574), fol. 345. Rokopis je v moskovski sinodalni knjižnici. Prepis mi je preskrbel dvorni svetnik Jagić.

⁴ Ruinart, Acta Martyrum, Veronae 1713, str. 230.

v prvi osebi. Pripovedovanje mučnikov se konča z besedami: »Haec omnia de carcere simul scripserant.« Sledi zopet tretja oseba.

Iz dosedaj navedenega torej vidimo, da imamo v nekaterih mučeniških aktih zapiske mučnikov samih.

2. Uradni akti in privatni zapiski.

Glavni in najverodostojnejši viri mučeniških aktov pa so uradni, sodnijski protokoli. Že v prvem stoletju po Kristusu bemo prav pogostokrat o notarjih in tahigrafih. Že rimski pesnik in satirik Marcial (42—102 po Kr.) hvali izurjenost tedanjih stenografov.¹ Origenes (185—254) je imel, kakor pripoveduje Evzebij², sedem ali še več brzopiscev, ki jim je narekoval. Med mučeniki imamo celo učitelja stenografije, svetega Kasiana, ki mu je krščanski pesnik Avrelij Prudencij Klemen (348 — po 405) spesnil krasen slavospev po njegovih mučeniških aktih. Iz tega slavospeva zvemo, da je pesnik še bral mučnikove akte, nam se niso ohranili.³ Kasian je bil rojen v Forum Cornelii, majhnem mestu blizu Ravene, tam je tudi učil stenografijo. Iz tega smemo sklepati, da je bila stenografija že pred Konstantinovim časom nekaj navadnega, ako je imelo majhno mestece svojega učitelja za to.

¹ Epigr. X, 62, 4:

Nec calculator nec notarius velox maiore quisquam circulo coronatur.
Apophioreta 208:

Currant verba licet, manus est velocior illis;
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

² Hist. Eccl. VI. 23, 2: Ταχύγραφοί τε γάρ αὐτῷ (Origenes) πλείους ἢ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν παρήσαν ὑπαγορεύοντι, χρόνοις τεταγμένοις ἀλλήλους ἀμείβοντες.

³ Prim. Alfred Wikenhauser, Der heilige Cassian, ein altchristlicher Lehrer der Tadiygraphie. Archiv für Stenographie 5 (1906), Neue Folge 2, str. 113, odkoder podajam nekaj odstavkov tega zanimivega himna (Περὶ στεφανῶν IX, 21—24):

Praefuerat studiis puerilibus et grege multo
Septus magister litterarum sederat,
Verba notis brevibus comprehendere cuncta peritus
Raptimque punctis dicta praepetibus sequi.

Njegovi lastni učenci ga mučijo s tem, da mu vbadajo v telo znamenja, katera jih je sam učil (IX, 71):

Reddimus ecce tibi tam millia multa notarum,
Quam stando, flendo de docente excepimus.

Tudi rimski uradniki so imeli brzopisce za tajnike, ki so njihova uradna dejanja popisovali in akte shranjevali v arhivu.¹ Izza Dioklecianovih časov so ti notarji državni uradniki.²

Da so se tudi verski procesi uradno zapisovali, vidimo zlasti jasno v Pionijevih aktih. Pionija pripeljejo pred mestnega poglavarja Polemona, ta ga koj zasliši in pelje na trg, da se tam zaslišavanje javno nadaljuje (I—III). Tu ima Pionij pred zbranim občinstvom daljši govor, v katerem zagovarja kristjane ter polemizira z Judi (IV). Nato v daljšem razgovoru zopet odgovarja Polemonu, da ne daruje bogovom in cesarjevi podobi, ker je kristjan (V—VIII). Prihodnje, IX. poglavje, se pa kar nepričakovano takole pričinja: »Nato ga vpraša uradno (ἐγγράφως): Kako se imenuješ? medtem pa je tajnik vse pisal. Odgovori: Pionij. Polemon pravi: Si li kristjan? Odgovori: Da.« — V tem kratkem uradnem slogu se vrši dalje zaslišavanje Pionijevih tovarišev: Sabine in Asklepiada. — Kako si naj to razlagamo? Sodnik se že dolgo razgovarja z obtožencem, pozna njegovo ime, kar naenkrat pa ga vpraša: »Kako se imenuješ? Si li kristjan?« Tu se očitvidno pričinja uradni protokol, kar je pred pogl. IX. le privatni pogovor Pionijev s sodnikom, vrši se sicer zunaj na javnem trgu, a ima vendar privatni značaj. Polemon nastopi uradno šele, ko začne njegov tajnik zapisovati vprašanja in odgovore. Ta protokol obsega celo IX. poglavje.

Da se je sodnik včasih pred uradnim zaslišavanjem privatno pogovarjal z obtožencem, vidimo tudi pri Evzebiju, kjer pravi sodnik Emilijan Dioniziju in njegovim tovarišem: »Dosedaj sem se zasebno (ἀγράφως) pogovarjal z vami o človekoljubnosti naših vladarjev« (Hist. Eccl. VII. 11, 6). Nato pa sledi uradni protokol.

Pa še drug del Pionijevih aktov je vzet iz sodnijskega protokola, namreč pogl. XIX. in XX. Ko je bil Pionij v ječi, pride v Smirno prokonzul Kvintilian, pokliče Pionija predse ter ga obsodi na smrt. XIX. pogl. se pričinja takole: »Nato je prišel prokonzul

¹ Prim. Mommsen, Römische Strafrecht, str. 417: Die Aufzeichnungen konnten je nach der Anordnung der Beamten entweder kurz das Notwendige zusammenfassen oder, zumal bei der späterhin allgemeinen Anwendung der Stenographie zu vollständiger Niederschrift gelangen . . . Die Protokollierung selbst wird als Kennzeichen der offiziellen Verhandlung und nur was der Beamte »apud acta«, ἐγγράφως, vornimmt, als eigentlicher Magistratsakt angesehen.

² Mommsen, Juristische Schriften III. 23 in Hermes 34 (1898) str. 151.

v Smirno in ko je bil Pionij pripeljan, je pričal, ko se je vršilo sledeče zaslišanje 12. marca. Ko se je prokonzul Kvintilian vsedel na sedež, je vprašal: Kako se imenuješ? Odgovoril je: Pionij. Prokonzul pravi: Daruješ? Odgovori: Ne...« Protokol se konča s smrtno obsodbo Pionijevo (XX., 7): »In iz zapisnika se je bralo latinsko: Pionija, ki je sam priznal, da je kristjan, smo ukazali živega sežgati.« Iz tega vidimo, da je bil uradni jezik rimskih sodišč latinski, obravnava sama pa se je v mestih, v katerih je bila kakor v Smirni pretežna večina grškega prebivavstva, vršila v grškem jeziku. Ta protokol se popolnoma ujema s sodnijskimi akti, ki so se nam ohranili v Oksirinhu v Egiptu.¹

Zadnji dve poglavji Pionijevih aktov, ki opisujeta njegovo smrt, je pisal očividec, kajti v XXII,² pravi: »Tisti ki smo bili zraven, smo videli njegovo telo«...

Nastane vprašanje, kako so kristjani prišli do uradnih aktov, da so jih prepisali. Na to vprašanje nam daje odgovor mučeniško Taraha, Proba in Andronika.²

Kristjani iz Pamfilije poročajo v Ikonij o mučenicih. Za dvesto denarjev, tako pišejo, smo dobili dovoljenje od enega izmed paznikov — od arhivarja? — da smo smeli uradni akt prepisati. In res je prvih 10 poglavij popolnoma uradni slog v tretji osebi. Od XI. poglavja dalje pa pošiljatelji kot očevidci govore v prvi osebi.

Iz tega sklepa Mommsen, seveda z nekoliko negotovostjo, ker dvomi o pristnosti teh aktov: »Zdi se, da so bili akti v poznejših časih, preden so bili uvrščeni v arhiv, vsakemu na vpogled. Prepisi posamnih aktov so bili udeleženiim osebam in tudi drugim gotovo na razpolago.« (Römisches Strafrecht, str. 519.)

¹ The Oxyrhynchus Papyri, izdajata jih Hunt in Grenfell v Londonu; dosedaj je izšlo 6 zvezkov. Dotični akt je v I. zv. col. 37 iz l. 49. po Kr., ponatisnjen je v Lietzmannovi zbirki Griechische Papyri, Bonn 1910, št. 18, str. 17.

² Ruinart, str. 44: Pamphilus, Marcianus, Lysias, Agathocles, Parmenon, Diodorus, Felix, Gemellus, Athenion, Tarachus et Orosius, — Aquilo, Basso, Berullo, Timotheo cum omnibus fratribus, qui sunt Iconii in veritate fideles ac sancti et unanimes in Christo Jesu Domino nostro. Quod actum est in Pamphyllia de martyribus, persecuti sumus ... Et quia omnia scripta confessionis eorum necesse erat nos colligere, a quodam nomine Sebasto, uno de spiculatoribus, ducentis denariis omnia ista transscripsimus ... Et haec cum multa inquisitione rescripsimus vobis omnia.

Mommsenov dvom se mi zdi popolnoma neutemeljen. To mučeniško poročilo ima vse znake pristnosti: Odpošiljatelji in naslovljenci so z imeni navedeni, citiran je vir, katerega je spisovatelj, oziroma pisatelj rabil, pisal je pač samo eden v imenu vseh. Natančno je ločeno to, kar je pisatelj našel v uradnih aktih, od tega, kar so pošiljatelji sami videli. Ne morem si misliti, da bi se kar pojavilo podobno poročilo z imeni pošiljavcev in naslovljencev, katerih ne pozna nihče, pa bi se tako poročilo vendar smatralo za resnično. Tudi v starem nekritičnem času je kaj takega nemogoče.

Lahko torej trdimo, da so najbolj zanesljiv vir mučeniških aktov uradni zapiski.

»Kristjani so polagali veliko važnost na pristnost in verodostojnost mučeniških aktov. Kako se je mučenik obnašal, zlasti kaj je govoril pred sodnijo, njegovo veroizpovedanje, končno kako se je Kristus v njem kazal, to je predmet največjega zanimanja, kajti to ima isto vrednost, kakor novi zakon (?) ... Kdor je tu potvarjal, se mu je potvarjanje lahko dokazalo, stem si je pa tudi lahko nakopal najhujše očitjanje, da potvarja besede Sv. Duha, oziroma besede Kristusove. Najbolj varno je torej bilo, da so si kristjani preskrbeli zapiske mučencev samih, če to ni bilo mogoče, so poslali k njim zaupne može, ki so jih poslušali; navzoči so bili pri obravnavi ter so, če so mogli, vpogledali uradne akte; ker pa v teh aktih navadno niso bili zapisani dolgi govori obtožencev, so pošiljali k obravnavam sobrate, ki so bili zmožni besede mučnikov natančno zapisati.« — Tako Harnack v že omenjenem spisu o mučeniških aktih (str. 115). Če abstrahiramo od njegove tendence, ki hoče zabrisati razloček med knjigami novega zakona in starejšo cerkveno literaturo in da prav s posebnim poudarkom stavi mučeniške akte v isto vrsto z novim zakonom, moramo priznati, da je vse drugo, kar tu trdi, zelo naravno. Podobno piše tudi Moser v svoji knjigi *Allgemeine Geschichte der Stenographie* I. str. 40.

Geffcken seveda, ki vse, kar je krščanskega, že a priori sprejme z velikim skepticizmom, zanikuje pristnost vseh poročil o uporabi tahigrafije v krščanski literaturi in seveda tudi v mučeniških aktih.¹

¹ Die Stenographie in den Akten der Märtyrer, Archiv für Stenographie 1901, str. 86, kjer Geffcken takole obsodi tozadevna poročila: In der Tat, diese Tachygraphen gehören zu jenen verdächtigten Hilfstruppen der

Toda kdor brez predsodkov proučuje mučeniško literaturo, bo priznal, da so mučeniški akti po večini sestavljeni po ustnih poročilih gledavcev in poslušavcev in pa po njihovih pisanih zaznamkih.

Končajmo in povzemimo vodilne misli te razprave.

Dosedanja kritika je spravila na dan okrog 300 kritično-urejenih grških mučeniških poročil, ki so po svoji zgodovinski vrednosti zelo različni. Mnogo je tu legendaričnih, helenističnih, ljudskih motivov. A to so le arabeske, s katerimi ljudska domišljija krasi zgodovinsko dejstvo, dekoracije so, s katerimi si ljudstvo popolni obledelo sliko. Zaradi teh nezgodovinskih motivov zavreči vse kot legendarično in izmišljeno, je pretirana hiperkritika. Če diletantje, kakor pravi Deissmann, povsod najdejo sorodstvo in pòsodo, potem je zlasti pri zgodovini krščanstva veliko diletantov. Vsemogočni boginji moderne vede, analogiji, se danes klanja vse, karkoli hoče imeti znanstveno ime.

Bil je čas in je deloma še, ko zgodovinarji in filologi niso videli v krščanstvu nič drugega kot konglomerat budizma, judaizma in helenizma. Pretirano občudovanje grškega klasicizma jih je zapeljalo, da so tudi v starokrščanski literaturi videli samo grško, helenistično vsebino v krščanski obliki. Toda Usener, Wilamowitz, Geffcken so pač temeljiti filologi, a slabi poznavatelji starokrščanskega duha.

Krščanska literatura je literatura življenja, ne domišljije, literatura boja in odpovedi, ne lagodnosti in samoljubja, zato pa tudi literatura zmage in nade. Znani raziskovavec helenistične in starokrščanske literature Pavel Wendland je na shodu filologov v Strassburgu 1. oktobra 1901 imel govor o »krščanstvu in helenizmu ter o njenih literarnih odnošajih«, kjer takole označuje starokrščansko literaturo: »Filološko izobražen bravec, ki se, od mrtvih in otrplih oblik helenistične literature utrujen, obrne k starokrščanski literaturi, še danes čuti, da stoji pred novo, tujo, od helenizma nedotaknjeno stvaritvijo, ki mora sama sebe razložiti — »die aus

Kirche, zu jenem Corps von Irregulären (?), deren Aufstellung die Hitze des Kampfes notwendig gemacht haben mag und die man später nicht wieder verabschieden mochte. Die Tachygraphen werden so eine Art von integrierendem Bestandteil der Märtyrerakten.

sich selbst begriffen werden will.«¹ — In to velja tudi o mučeniških aktih. Ravno to pa je, česar moderni nočejo ali ne morejo razumeti.

Tako resna in stvarna kritika vedno bolj prihaja do spoznanja, kako samostojno in neodvisno nastopa povsod krščanstvo v vseh svojih pojavih: v dogmah, v etiki, v svetovnem naziranju, v praktičnem življenju, v pojmovanju človeške osebnosti, v znanosti in umetnosti, v literaturi. A ker je bistvo krščanstva pred vsem kult duha, kult notranjosti, kult vsebine, mu je oblika le sredstvo, le postranska stvar; grški klasicizem goji obliko, zunanost, formo, a nima oživljajočega duha, nima trajne vsebine; krščanstvo si je izposodilo pri njem obliko, formo, a ji vlilo svojega duha, vseoživljajočega, trajnega, večnega.

Kako so nastale slovanske države.

O plemenskih in družinskih knezih.

Dr. Leopold Leonard.

Takorekoč naenkrat in skoraj ob istem času so nastopile v zgodovini razne slovanske države. Na severu se je prikazala proti koncu X. stoletja poljska država kneza Meška in njegovega sina Boleslava Hrabrega. Kako se je ustanovila in kakšna pota je imela za seboj, preden se nam je prikazala na pozorišču zgodovine, o tem molčijo viri. Samo pravljica nam odkriva nekaj podrobnosti iz njene ustanovitve. Toda tudi to je malenkostno in megljeno.

Na vzhodu se je prikazala v drugi polovici IX. stoletja velika in močna ruska država. Prikazala se je naenkrat in nastopila takoj z ogromno silo pred ozidjem Carigrada. Tudi o tej državi ne vemo skoraj ničesar, kako se je ustanovila in kako se razvila do trenutka, ko je nastopila z veliko močjo zoper Carigrad. Staroruski letopisec nam je sicer zbral nekaj pripovedk o ustanovitvi

¹ Christentum und Hellenismus in ihren literarischen Beziehungen. Sonderabdruck, aus den Neuen Jahrbüchern für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur 1902, str. 4.

ruske države, toda te pripovedke niso zgodovinsko zanesljive in jih je treba šele dati na rešeto kritike. Pa tudi to, kar ostane na rešetju, še ni popolnoma jasno in nam ne da niti približne slike o ustanovitvi ruske države.

Na jugu zagledamo v prvi četrtini X. stoletja hrvaško državo kneza Tomislava, ki je morala biti velika, mogočna in dobro organizirana. Toda nimamo niti enega podatka, ki bi nam pojasnjeval, kako je ta država nastala in kako se je razvila. Imamo samo nekaj imen hrvaških knezov, omenjajo se nakratko njihovi boji z Nemci, več pa nič.

Znana je moravska država knezov Mojmirovičev, o kateri istotako ne moremo ničesar povedati, kdaj je nastala in kako se je razvila.

Tudi ob Labi in Odri so se družila slovanska plemena v močnejše državne zveze, zgodovina nam pripoveduje o raznih knezih polabskih Slovanov, o njihovih bojih in mirovnih činih. Toda tudi tukaj ne moremo dobiti iz zgodovine same nobenih natančnejših podatkov, kako so nastale te državnice, katerim ni bil prisojen dolg obstanek.

Zanimivo in v marsikakem oziru važno je torej vprašanje, kako so nastale slovanske države?

Bajka o slovanski demokraciji je že davno razpršena.

Neumno je delenje narodov na državnostvorne in nedržavnostvorne. V gotovih okoliščinah in na gotovi stopnji omike je vsak narod državnostvoren, in Slovani so po svoji naravi pravtako državnostvoren element kakor Nemci. Toda zunanje okoliščine so bile take, da so Nemci poprej ustanovili države kot pa Slovani. Pri vsakem narodu je bil najprvotnejši patriarhalni sistem vlade, in šele pod vplivom zunanjih okoliščin se je tekom dolgotrajnega zgodovinskega razvoja iz primitivnega življenja razvila moderna država.

Ko je rimska država oslabela in so nemške čete začele pritiskati na rimsko ozemlje, deloma vabljeni od bogastva in rodovitnosti rimskih pokrajin, deloma siljene od keltskih in slovanskih nasprotnikov, ki so jih potiskali iz prvotne nemške domovine, se je pri Nemcih razvila bojna organizacija »Heerbann« z vojvodom na čelu. Ko so posamezne nemške čete zasedle rimske dežele, so se tu stalno naselile, vojvoda divje bojne čete je postal vladar nove dežele, njegovi četniki so dobili v deleže posamezne kose priborjenega sveta in so postali graščaki in plemenitaši, prvotno

prebivalstvo pa je padlo na stopnjo podložnikov. Tako so nastale nemške države s fevdalnim sistemom. Preseljevanje narodov in napadi posameznih nemških čet na rimske dežele so dali prvi povod k ustanavljanju nemških držav, zasedenje rimske pokrajine je bilo začetek ustanovitve nove nemške države, v bojih z Rimljani in drugimi nasprotniki se je razvila pri Nemcih knežja oblast.

Istotako je bil tudi pri Slovanih prvotno v navadi patriarhalni sistem vlade. Vprašanje je, kdaj, kako in pod kakšnimi zunanjimi okoliščinami je iz tega prvotnega sistema nastala slovanska država v sedanjem pomenu besede. K pojmu države spada najprej neko gotovo ozemlje. Naj bi bilo kako ljudstvo med seboj še tako trdno združeno pod skupno vrhovno oblastjo, dokler nima določene zemlje za svojo domovino, še ne tvori države v pravem pomenu besede. Na dotični zemlji mora prebivati ljudstvo stalno in v urejenih razmerah. Kočevniki še ne tvorijo države. Prebivalstvo mora biti združeno z zemljo, na kateri prebiva, nad sabo mora pa imeti stalno in urejeno vrhovno oblast. Zemlja in oblast, domovina in vlada, to sta dva bistvena dela države.

Naše vprašanje se torej glasi konkretno takole: Kdaj se je med slovanskimi plemeni, potem ko so zasedla zemlje, na katerih še sedaj prebivajo, tako razvila knežja oblast, da moremo govoriti o slovanskih državah?

Po mojem mnenju, katero bom skušal tukaj razložiti in dokazati, moremo med slovanskimi narodi razločevati tri sisteme oblasti, oziroma tri dobe v razvoju države.

1. Doba patriarhalnega sistema.
2. Doba oblasti plemenskih knezov.
3. Doba oblasti družinskih knezov.

Ko se je utrdila oblast družinskih knezov, je bila formacija slovanske države zaključena.

O patriarhalnem sistemu ni potreba govoriti. Pri vsakem narodu kaže zgodovina, da je najprvotnejši način vlade bil patriarhalni sistem. Pri Slovanih se je ta sistem ohranil jako dolgo in ponekod najdemo njegove sledove še do srednjega veka. Še sedaj razlagajo narodoslovci nekatere pojave iz življenja slovanskih narodov kot odmeve prastarega patriarhalnega sistema. Dokler živi ljudstvo po patriarhalnem načinu, še ne tvori države v pravem pomenu. Vrhovna oblast je premajhna in preslaba, da bi mogla biti nositeljica državne ideje. Patriarhalni sistem se more držati samo, dokler je ljudstvo maloštevilno in živi samo zase na zaprtem

ozemlju ter nima mnogo stika s sosednjimi narodi. Kakor hitro se pa prebivalstvo razmnoži in so stiki s sosedi živahnejši, se mora patriarhalni sistem razviti v knežjo oblast, ali pa pride plemo pod oblast sosednjega ljudstva.

Ko so se Slovani prvič prikazali na pozorišču zgodovine, je bil patriarhalni sistem pri njih že večinoma odpravljen in ostali so od njega samo še posamezni sledovi. Stari grški pisatelji pišejo sicer, da so Slovani ob njihovem času živeli še po davnem patriarhalnem demokratičnem sistemu. Tako na primer pripoveduje Prokopij (De b. G. III. 14): »Slovani in Anti namreč nimajo enega poglavarja, ampak žive po stari šegi pod demokratično vlado in radi tega odločujejo v vseh rečeh, naj bodo dobre ali slabe, vsi skupaj na svojih shodih.« Nekoliko pozneje pa piše Maurikij: »Slovani nimajo nobene vlade in posamezna plemena žive v sovrastvu med seboj« (Strategicum XI. 5).

Toda take besede se ne smejo vzeti preveč strogo. V istem odstavku piše Maurikij nekoliko pozneje: »Slovani imajo mnogo načelnikov (Reges), ki ne žive v slogi med seboj, in bilo bi dobro pridobiti nekatere z besedami ali z darovi, zlasti take, ki prebivajo bliže naše meje, potem pa z njihovo pomočjo napasti druge, kajti ako bi hoteli napasti vse naenkrat, bi se združili med seboj in ustvarili enotno oblast.«

Patriarhalnega življenja torej ob teh časih že ni bilo več med Slovani, ampak imeli so svoje načelnike, katere imenuje grški pisatelj z latinsko besedo reges, to je kralji. Kar pripovedujejo grški pisatelji o slovanski demokraciji, je treba umeti s stališča teh pisateljev in njihove dobe. Povedati hočejo, da Slovani nimajo take državne oblasti, kakor je bila takrat v Bizancu, nimajo tako centralizirane vlade in do skrajnosti razvite dvorne ceremonialnosti z malenkostno in v mnogih potezah tudi smešno etiketo, ki je vladala takrat na bizantinskem dvoru.

Zanimiva je opazka Jordana o boju vzhodnih Gotov s slovanskimi Anti v zadnji četrtini IV. veka. Gotski kralj Vinitar je napadel Ante z vojno. Začetkom mu je šlo slabo in Slovani so ga natepli, pozneje se je pa sreča obrnila na njegovo stran in premagal je in vjel »kralja Antov Boža z njegovimi sinovi in sedemdeset njegovih velikašev« (regem eorum Bos nomine cum filiis suis et LXX primatibus). Ob tem času so torej Slovani že imeli nekega skupnega načelnika, čigar oblast je morala biti precej močna, ker se je lahko s početka zmagovito ustavljal mogočnemu

gotskemu narodu in je imel pod seboj sedemdeset podnačelnikov. Ta mož je moral biti načelnik več slovanskih plemen skupaj.

Važno in zanimivo je pripovedovanje grškega zgodovinarja o Mezamiru. Obri so leta 550. napadli slovanske Ante in pustošili njihove zemlje. Po nesrečni vojni so Anti poslali svoje poslanike k Obrom pogajat se za mir. Na čelu tega poslaništva je bil neki Mezamir, sin Idarizija in brat Kelegasta. Mezamir je bil, kakor pripoveduje zgodovinar, ošaben in zgovoren človek, ki se je vedel bolj ponosno, kakor je šlo v teh razmerah, ter je razdražil s svojim nastopom Obre. Tega se je poslužil Bolgar po imenu Kotrigur, ki je sovražil Ante in je imel dobre zveze z obrskim Kaganom, ter je svetoval Obrom, naj ubijejo Mezamira, češ, da je ta človek vpliven med svojimi rojaki in bi lahko Obrom mnogo škodoval v boju. Obrom ni bilo treba tega dvakrat svetovati. Ubili so Mezamira, potem pa še bolj grozno pustošili zemljo Antov in ropali ljudi in blago. (Menander, Hist. Graec. minores, II. c. 5—6.)

Mezamir je bil torej ugleden in vpliven mož med svojimi rojaki. Zanimivo je, da se kot vzrok njegovega ugleda imenuje, da je bil on sin Idarizijev in brat Kelegastov. Idarizij je bil morda vrhovni načelnik Antov, Kelegast pa prestolonaslednik. Tako bi se dala razložiti ta opazka. Iz tega smemo sklepati, da je že tedaj obstajala med Anti neka knežja oblast, ki je bila dedna in je prehajala od očeta na sina ter je družila pod seboj več slovanskih plemen. Ako bi bil Idarizij načelnik samo enega plemena, bi mogočnemu obrskemu narodu ne bilo treba toliko računati z njim.

Načelniki slovanski se omenjajo pri grških zgodovinarjih večkrat, in sicer na tak način, da se da razvideti njihova oblast. Nekoč se omenja »Muzok, ki se v barbarskem jeziku imenuje kralj«. Omenja se »zemlja Ardegasta«, drugič spet »Piragast, načelnik slovanske vojske«.

Zanimivo je, da grški zgodovinarji imenujejo vedno te slovanske načelnike z latinskim izrazom reges (rex, kralj). Vprašanje je, ako je to samo strokovni literarni izraz, s katerim so grški pisatelji označili slovanske načelnike, ali pa je tudi pri Slovanih bila v rabi ta beseda in so tudi oni tako imenovali svoje načelnike. Korenina besede je indoevropska (sanskrtsko raj — radža — latinsko rex, starokeltsko rix). Morda so tudi stari Germani in Slovani še od časov skupnega izvira indoevropskih narodov poznali ta izraz, a se je izgubil pri njih že v poznejših, zgodo-

vinskih časih. Morda se je pod keltskim vplivom med Slovani zopet razširil ta naslov, in od Keltov so ga morda sprejeli tudi Nemci (gotško reiks — načelnik; staronemško rihhi — država, Reich). Od Nemcev so ta izraz morda dobili Litevci in od njih Slovani (staroprusko rikis — gospod; riks država; litovsko rikunja — gospodinja). Tudi iz že navedenega izraza »mužok, ki se v barbarškem jeziku imenuje rex,« bi se dalo sklepati, da so nekdanji Slovani z besedo rex ali rix zaznamovali svoje načelnike.

Druga beseda za označanje slovanskih načelnikov je »knez«. To besedo so Slovani sprejeli od Nemcev ali od Gotov. Toda to se je moralo zgoditi že jako davno. Beseda knez prihaja iz staronemškega izraza »chuning«, kar bi se po naše reklo kraljevič, pomanjševalno od besede kuni, kralj. Končnica ing je patronimična, kakor slovanska končnica ič. V staropruskem jeziku imamo konagis, v finskem kuningas, v litovskem tudi kuningas. Nosni zvok n je pozneje v slovanskih jezikih, izvzemši v poljskem, izginil in beseda se je skrčila v knez, kniz, knjaz, samo v poljščini je ostal nosnik in beseda se je specializirala, ksiądz pomeni duhovnika, książę pa kneza.

Poleg tega imamo še nekaj drugih izrazov za staroslovanske načelnike. V VIII. stoletju se prvič najde v starih listinah izraz »župan« (leta 777. v kremsminstrskem dokumentu). Mnogo pozneje zadenemo na izraz »starosta« ali »starejšina«, v češkem psalterju iz XI. stoletja in v staropoljski pesmi Bogorodica (starostę skoval piekelniego). Toda ni dvoma, da sta se ta dva izraza rabila že veliko poprej. Na jugu se imenujejo župani leta 837. v dokumentu kneza Terpimira in leta 862. v dokumentu kneza Muntimira. Nekaj časa pozneje pa omenja Konstantin Bagrorodni, da se Hrvaško deli na enajst županij. V že navedenem kremsminstrskem dokumentu se imenuje župan Physso. Leta 1155. so Grki v boju z Ogrji ujeli pet ogrskih županov.

Toda izraz rix, ako je bil v rabi pri Slovanih, je kmalu izginil, drugi izrazi so polagoma dobili pomen podnačelnikov, za označenje glavnega načelnika in vladarja kakšnega slovanskega plemena ali naroda je pa ostala beseda knez. Razvoj državne oblasti z organizacijo države je šel vzporedno z razvojem knežje oblasti. Država, to je bil pri starih Slovanih knez. Imenuje se država kneza Svetopolka in država kneza Rastislava, država Boleslava Hrabrega in njegovega očeta Meška. Knežje ime služi obenem tudi za označenje države. Zlasti jasno se to vidi na

Ruskem. Knez, to je država in njegova bojna družina je narod. Viteški Svetoslav misli neprenehoma in živi za svojo družino. Njegova Rus, to je njegova družina, ostali narod in podložna plemena ne štejejo pravzaprav nič.

V staroslovanski zgodovini opazamo pa dvoje vrste kneze, prve imenujem plemenske kneze, druge pa družinske kneze. Razlika med obema je velika in bistvena in šele, ko je po slovanskih zemljah zavladal sistem družinskih knezov, so bile slovanske države ustanovljene. Za rešitev vprašanja, kdaj in kako so nastale posamezne slovanske države, je torej največje važnosti odgovor na drugo vprašanje: kdaj in pod kakšnimi vplivi je iz sistema plemenskih knezov nastal sistem družinskih knezov.

Razliko med plemenskimi in družinskimi knezi vidimo zlasti jasno iz povesti najstarejšega kijevskega letopisca, takoimenovanega Nestorja, dasiravno je popolnoma gotovo, da menih Nestor ni nikdar pisal kijevskega začetnega letopisa.

Po pripovedovanju tega letopisca so pred začetkom kijevske države pri vseh ruskih plemenih vladali knezi. Knezi so bili pri Derevljanih, Dregovičih, Poljancih itd. Takozvani kijevski bratje so imeli »knjaženje v Poljah, a v Derevljah svoje, a Dregoviči svoje, a Slovane svoje v Novegorodje, a drugija na Polotje«. (C 6) Po vseh ruskih zemljah so vladali torej plemenski knezi, dokler ni nastala kijevska ruska država in niso zavladali v Kijevu ruski družinski knezi, ki so kmalu premagali in podvrgli sebi stare plemenske kneze. V Kijevu vladajo ruski knezi, toda po drugih ruskih zemljah stari plemenski knezi niso naenkrat izumrli, ampak so ostali še dolgo časa potem, ko je v Kijevu bila že močno utrjena oblast družinskih knezov. Ti so knezi in oni so knezi, toda med temi in onimi knezi je velik razloček. Knez kat exohen je samo kijevski družinski knez. Kijevski letopisec da to razliko močno občutiti.

V Kijevu sta po pripovedovanju letopisca zavladala kneza Askold in Dir, ki pa nista bila iz knežjega rodu Rurikovičev. Stari Oleg je prišel po Dnjepru gor s svojim brodovjem, se ustavil pod Kijevom, poklical Askolda in Dira k sebi, jima pokazal mladega Igorja in rekel: »Vidva nista iz knežjega rodu, ta pa je iz rodu kneza Rurika«. Nato je pa velel Askolda in Dira ubiti, Igorja je pa postavil za kneza v Kijevu.

Kadar se govori o knezih, se misli pred vsem na kijevske kneze, dasiravno so stari plemenski knezi še obstajali pri posa-

mezni rodovih. Toda oni ne igrajo nobene vloge, ne nastopajo nikdar več in polagoma izumrjejo.

Kijevski letopisec pozna torej še stare plemenske kneze in pozna razvoj kijevskih družinskih knezov. Oboje imenuje z isto besedo knez, toda pozna globoko razliko med enimi in drugimi knezi in nam tudi odkriva to razliko.

Zanimivo v tem oziru je pripovedovanje o knezu Igorju in o derevljanskem knezu Malu:

Po smrti višnjega Olega so se uprli Derevljani zoper njegovega mladoletnega naslednika Igorja. Toda mladi kijevski knez jih je premagal in jim je naložil davek, večji, kot so ga plačevali Olegu. Potem je premagal Igor pleme Uličev, ki je prebivalo na jugu od Kijeva, in je tudi njemu naložil davek. Poprej so bili samo odvisni od Kijeva, davka pa niso plačevali. Igor je prepustil svojemu najboljšemu vojskovodju Sveneldu, da je pobiral davek od Uličev in ga porabil za vzdrževanje oddelka svoje družine. Stari ruski knezi so namreč na ta način vzdrževali svojo bojno družino, da so posamezne oddelke pošiljali k posameznim podložnim plemenom in jim izročali pobiranje davka. Kolikor bolj so pritiskali, toliko več so pa dobili. Ravno takrat je pa pridrvilo iz Azije po črnomoških stepah divje pleme Pečenegov in je silno pritiskalo na ruska plemena, ki so prebivala na južnih mejah kijevske države. Na uboge Uliče so pritisnili divji Pečenegi, od druge strani je pa prišel mednje Normanec Sveneld s svojo družino pobirat davek. Tega jim je bilo preveč in niso mogli vzdržati. Začeli so se torej seliti čez Dnjeper na desni breg. Sedaj je pa Sveneld ostal na suhem, kajti v opustošeni in maloobljudeni zemlji ni mogel preživiti svoje družine. Vrnil se je torej k Igorju in ga prosil, naj ga pošlje kam drugam pobirat davek.

Igor seveda ni mogel odreči te prošnje in mu je rekel, naj gre s svojo družino pobirat davek k plemenu Derevljanov, ki je bilo premožno in kamor še niso prišli Pečenegi. Sveneld si ni pustil tega dvakrat reči in je takoj odšel s svojim oddelkom knežje družine v zemljo Derevljanov. Tu se je moralo Sveneldu in njegovim ljudem jako dobro goditi, tako dobro, da je družina, ki je ostala pri Igorju, postala nevoščljiva in je pričela govoriti svojemu knezu: »Sveneldovi otroci so se lepo oblekli, imajo orožje in hlače, mi smo pa nagi«. Da bi pomiril in zadovoljil svojo družino, se je Igor odpravil in šel tudi on s svojo družino pobirat davek k Derevljanom. Pleme je moralo biti premožno in kneževi družini se

je godilo menda jako dobro, tako dobro, da je celo Igor sam postal nevoščljiv svoji družini. Pritiskal je z vso silo na Derevljance in iztiskal iz njih davek, potem se je pa na videz vrnil s svojo družino nazaj proti Kijevu, sredi pota je pa pustil svojo družino naprej, sam se je pa s čisto malo možmi vrnil nazaj v derevljansko zemljo še enkrat pobirat davek, katerega bi lahko obdržal popolnoma zase in bi ga ne bilo treba deliti z družino. To je bilo pa tudi pohlevnim Derevljancem nazadnje že preveč. Prebivalci mesta Iskorosten, kamor je prišel Igor zopet pobirat davek, so se zbrali, pobili Igorjeve ljudi, kneza Igorja so pa privezali z vsako nogo za vrh enega drevesa in spustili drevesi narazen, da ga je raztrgalo na dva dela.

Ko so Derevljanci ubili kneza Igorja, jih je pričelo menda nekaj skrbeti. Zbrali so se torej na posvetovanje in so rekli: »Naši knjazi dobri su!« (Naši stari domači knezi so tudi dobri) ter so sklenili, naj vzame Igorjeva vdova kneginja Olga njihovega kneza Mala za moža, pa bo spet vse dobro.

Derevljanski »boljši možje« so mislili, da bo na ta način Olga potolažena, dobili bodo pa v roke tudi njenega mladoletnega sina Svetoslava »in storili bomo ž njim, kar bomo hoteli«, rekli so med seboj. Na ta način bi Svetoslav ne mogel maščevati smrti svojega očeta, ko bi odrasel. Toda modri možje so se zaračunali. Olga jih je prekanjeno vodila za nos in okrutno maščevala uboj svojega moža. Derevljanskim možem, ki so prišli k njej v Kijev snubit jo za svojega dobrega kneza Mala, je odgovorila, da naj se gredo najprej v javno kopališče skopat, preden morejo stopiti pred njo. Možaki so res šli v kopališče, Olga je pa velela zažgati poslopje in vsi derevljanski svatje so zgoreli v njem.

Potem se je odpravila Olga s svojimi vojaki v derevljansko zemljo, premagala je upornike in jim naložila za kazen še veliko težji davek kot so ga plačevali poprej. Iskorosten je uničila popolnoma, starejšine tega mesta je velela sežgati, druge ljudi pa poklati ali prodati v sužnost.

Iz celega tega pripovedovanja nas zanima pred vsem razmerje domačega plemenskega kneza Mala do družinskega kneza Igorja. Tukaj vidimo zgled, kako so polagoma izginjevali stari dobri domači knezi in kako so na slovanskih zemljah prihajali do moči in do vlade družinski knezi.

Glavni in bistveni razloček med obema je obstajal v njuni bojni organizaciji. Plemenski knez ni imel stalne vojske. Kadar je

grozil sovražnik, se je zbralo vse ljudstvo, kdor je mogel, je prijel za orožje in se postavil v bran pod poveljstvom svojih starejšin, zadružnih načelnikov in županov. To je bila neka slabo organizirana in slabo disciplinirana črna vojska, ki ni bila sposobna odbijati napadov močnih in bolje organiziranih sovražnikov in ni znala izrabiti vojnih uspehov, katere je morda kdaj pridobila.

Moč in vpliv družinskih knezov se je pa opiral na njihovo bojno družino. Ta družina se je nabirala iz raznovrstnih narodov. Na Ruskem je bilo v začetku ruske države med družino silno veliko germanskih Normancev. V nekih časih so imeli Normanci v ruski družini odločilni vpliv in morda je celo ruska knežja rodbina Rurikovičev izšla iz njihovih vrst. Samo oseba kneza, bojni plen in lahko življenje v mirnih časih je držalo skupaj tako družino. Družinski knez je potreboval neprestanih vojsk, da njegova družina ni bila brez dela in ni plenila domačih dežel in delala njemu težav in zadreg. Kadar je bila vojska, ni bilo knezu treba skrbeti, kako bo vzdrževal družino. Vzdrževala jo je vojska sama. V mirnih časih je imel pa večkrat težave s preživljanjem družine in lahko so nastali iz tega domači nemiri, kakor vidimo v zgoraj navedenem slučaju s knezom Igorjem in Derevljanci. V mirnih časih ni preostajalo knezu drugega, kakor da je pošiljal svojo družino pobirati davek k podložnim plemenom, kar pa podložnikom ni bilo ravno ugodno. Včasih je nastanil knez v mirnih časih družino po posebnih mestih in seliščih ter je naložil podložnikom po okolici breme, da so morali preskrbovati družino z vsem potrebnim. Vojska je dajala knezu sredstev za vzdrževanje družine in poleg tega še njemu samemu bogatega plena.

Slovanske države so se torej pričele širiti, mogle so uspešno odbijati sovražnike in ohraniti potrebni mir in slogo na znotraj šele, ko je zavladal sistem družinskih knezov. Plemenska bojna organizacija je bila veliko preslaba, da bi mogla odbijati mogočne sovražnike in držati skupaj trajno večje kose zemlje. Ako je bil plemenski knez jako zmožen in je imel velik osebni vpliv, je pač mogel obdržati vlado v svojih rokah, po njegovi smrti je pa njegova oblast zopet razpadla na posamezne kose. Trajna je postala knežja oblast šele, ko je zavladal sistem družinske bojne organizacije.

Iz tega načina različne bojne organizacije izvirajo še druge razlike med plemenskimi in med družinskimi knezi.

Oblast družinskega kneza je bila veliko večja in absolutna. Skrbeti je moral samo, da je bila zadovoljna z njim njegova dru-

žina, pa naj se je to godilo tudi na škodo in s krivico podložnikov. Plemenski knezi so bili pa več ali manj in deloma tudi jako močno odvisni od zadružnih načelnikov, starejših in »boljših mož«. V zgoraj navedenem slučaju igra knez Mal, dasiravno se gre za njegovo jako osebno stvar, zelo podrejeno vlogo. Derevljanci pravijo sicer »naši knjazi dobri sut«, potem se pa nič ne brigajo veliko za te svoje dobre kneze, ampak njihovi boljši možje ravnajo kar po svoji lastni pameti. To je tudi samobsebi naravno. Knez, ki ni imel pri roki močne vojne sile, ki bi bila popolnoma njemu vdana, ni mogel krepko nastopati proti premogočnim ali svojeglavnim »boljšim možem«. Krepka knežja oblast se je mogla razviti le na podlagi družinske bojne organizacije.

Dalje so bile kneževine plemenskih knezov veliko manjše kakor pa države družinskih knezov. Tudi to je bilo čisto naravno. Knez, ki ni imel na razpolago močne oborožene sile, ni mogel lahko podjarmiti sosednjih plemen in ako se je kako pleme uprlo in hotelo odpasti, ni bilo lahko premagati upornikov. Država družinskih knezov je pa naraščala takorekoč samaposebi, ker je družinski knez potreboval neprestanih vojn za vzdrževanje svoje družine. Družina je morala vojevati, da je imela opravka in sredstev za življenje. Z novo vojno si je knez podjarmil novo pleme, ki mu je dajalo novih sredstev, da si je mogel najeti večjo družino. Potem je mogel knez začeti še večjo vojno in, ko si je podjarmil z njo še več ljudstva, je imel spet še več sredstev, da je mogel najeti še večjo družino. Tako je šlo dalje takorekoč avtomatično, dokler ni družinski knez tako daleč razširil mej svoje države, da je zadel na drugo dobro urejeno vojaško državo. Stem je pa storila družinska organizacija svojo dolžnost. Družina se je razkropila po deželi, nastanila po gradovih in iz nje se je razvilo poznejše plemstvo.

Med plemenskimi in med družinskimi knezi je bil torej velik in bistven razloček. Popolnoma drugačna je bila bojna organizacija, popolnoma drugačno stališče kneza do ljudstva, različen tudi zunanji obseg države. Dokler so vladali plemenski knezi, pravzaprav še ne more biti govora o kakih slovanskih državah, ker je bila knežja oblast še preslaba in preveč nestalna, da bi mogla tvoriti trdno vez med posameznimi deli podložnih zemelj in vezati celo ljudstvo v harmonično celoto. Slovanske države so nastale pravzaprav šele z razvojem družinskih knezov.

V katerih časih in pod kakšnimi zunanjimi okoliščinami pa se je razvila ena in druga vrsta knezov?

Kakor že rečeno, so se ohranili ostanki starega patriarhalnega sistema pri Slovanih jako dolgo in nekateri sledovi segajo celo še v današnje čase. Na drugi strani je pa treba tudi poudariti, da se v časih, ko Slovani nastopijo na pozorišču zgodovine, patriarhalni sistem ni že nikjer več ohranil v svoji celoti, ampak nastopajo Slovani povsod že pod svojimi knezi, župani in starejšinami, ki imajo že precej razvito in močno oblast.

Kdaj se je nehal patriarhalni sistem in se začela pri Slovanih knežja doba, tega nam zgodovina ne pove. Vendar imamo nekaj podstav za hipoteze.

Beseda knez prihaja, kakor že rečeno, iz nemščine, morda gotščine. Slovani so torej dobili ta izraz, ko so se seznanili z Nemci.

Za časov Tacita je Visla tvorila mejo med Slovani in med Germani. Med njimi so bile neprestane vojne. Slovani so silili proti severozahodu, Germani pa proti jugovzhodu. Bojeviti nemški narod Gotov se je odtrgal od glavnega debla in se je počasi pomikal ob Visli in potem ob Karpatih doli do Črnega morja. Dolgi in huđi boji so morali divjati za časov tega preseljevanja med Slovani na eni strani, med Goti in njihovimi sorojaki Vandali, Gepidi in drugimi pa na drugi.

Goti, katerim je bilo pretesno ob bregovih dolnje Visle, niso mogli nikjer bliže najti primernih bivališč, ampak so se morali prerivati doli do Črnega morja. Te poti pa niso naredili po bližnjici čez ruske ravnine, ampak so potovali v ovinku pod karpatskim pogorjem. Iz tega moremo sklepati, da so bile zemlje med Vislo in Dnjeprom takrat že močno obljudene in da so bili domači prebivalci dovolj močni, da so odbili pritisk bojevitega gotskega naroda in ga prisilili, da je krenil na drugo pot. Črnomorske stepe so bile že od nekdanj torišče raznih azijskih kočujočih hord. Za grških časov so se potikali po njih iranski Skiti, za njimi so zavzeli te prostore njihovi sorodniki Sarmati. Nekoliko pred gotskim prihodom so Sarmati opešali in se razbili med drugimi narodi, in Goti so zavzeli izpraznjene prostore. Kmalu nato so pa prihruli iz Azije divji Hunci, podjarmili Gote in se potem čez Donavo spustili dalje v ogrsko nižino.

Zgodovina nam ne ve ničesar povedati o tem potovanju. Pri gotskem zgodovinarju Jordanu najdemo samo nekaj medlih

in nejasnih odmevov ustnega izročila, iz katerih moremo sklepati edino to, da so Goti na svojem potovanju zadeli na hud odpor domačinov, ki so jim z orožjem v roki zabranili, da bi se naselili v njihovih zemljah. Rimski cesar Karakala je na svojem pohodu v Azijo leta 214 – 215. zadel na krdelo Gotov in je razkropil. To je torej skrajna časovna meja, v kateri si moremo misliti prihod Gotov v črnomske ravnine. Ker je potovanje od Severnega morja na jug moralo zavzeti jako veliko časa, moremo sklepati, da so se spustili na pot koncem prvega ali začetkom drugega stoletja. Slovani, ki so takrat prebivali še skupaj v svoji zgodovinski pradomovini med Vislo in Dnjeprom, so bili torej dolgo časa v hudih bojih z germanskimi Goti in njihovimi sorodniki Vandali, Gepidi, Herulci, Tajfali, Urugundi in kakor se še imenujejo razna germanska plemena, ki so od Severnega morja začela pritiskati proti jugovzhodu. Stari patriarhalni sistem bi pač ne bil mogel vzdržati teh napadov in potreba je bilo trdnejše in trajnejše organizacije. Pod pritiskom teh razmer se je torej iz starega patriarhalnega sistema polagoma in naravnim potom razvil sistem plemenskih knezov.

Oblast plemenskih knezov se je torej razvila pri Slovanih s prvimi začetki preseljevanja narodov, in glavni povod so h temu dali boji med Slovani in prodirajočimi nemškimi plemeni. Iz tega, da so Slovani ime knez sprejeli od Nemcev in da se je knežja oblast razvila ob času preseljevanja narodov, ko so Slovani zadeli na Nemce in se merili z njimi v dolgotrajnih bojih, moremo z vso verjetnostjo sklepati, da je tudi oblast knezov nastala pod nemškim vplivom. Toda razvila se je ta oblast na domači podlagi. Več zadrug si je izbralo skupnega poglavarja, časih prostovoljno, časih je pa morda starejšina kake zadruge s silo primoral sosednje zadruge k poslušnosti.

Razloček med starim rodbinskim načelnikom, starejšino, županom ali kakor se je še imenoval in novim plemenskim knezom ni bil posebno globok. Knez je imel nekoliko večjo oblast in vpliv, pod njegovo vlado se je nahajalo več rodov kakor pa pod oblastjo prejšnjih načelnikov. Bistveno je pa oblast bila ista. Knežja oblast je bila samo neka višja stopnja oblasti starih županov in se je razlikovala od te predvsem ekstenzivno.

Knežja oblast je bila začetkoma jako nedoločena. To se razvidi iz pomena besede knez, katerega ima ali je imela pri raznih slovanskih narodih. Pri Srbih se je najvišji načelnik imenoval

veliki župan, knezi so se pa imenovali njegovi sorodniki. Tako bi se vsaj dalo sklepati iz stare listine, katero je priobčil Miklošič. Pri Hrvatih se je najvišji načelnik imenoval ban. Pri južnih Slovanih torej beseda knez ni bila močno v rabi, ampak so rajši imeli še svoje stare slovanske naslove. Pri lužiških Srbih se je imenoval načelnik vjerh, knez pa pomeni toliko kot gospod še dandanes. Beseda knez torej ni pri vseh Slovanih takoj od začetka pomenila najvišjega načelnika.

Na Ruskem in na Poljskem se najde že v XV. stoletju mnogo rodbin, ki nosijo naslov knezi, dasiravno niso v nobeni krvni zvezi z vladajočimi poljskimi ali ruskimi knezi. To so še odmevi starih časov, ko je beseda knez še pomenila odličnega in samostojnega moža sploh in se še ni specifikirala za označenje vladajočega kneza. Prebivalci vasi Mosar na Beloruskem, ki so spadali v srednjem veku pod vilenski kapitel, so se spomnili nekoč, da so pravzaprav knežjega rodu, in so se na tej podlagi dolgo časa pravdali s kapitelom, da bi dobili pravice poljske šlahte. V Polici se je eden izmed gozdarjev imenoval knez, v Toholščini pod Karpati se pa načelniki občin imenujejo knezi, torej to, kar pri nas župani.

Začetkom torej, ko so Slovani od Germanov sprejeli besedo knez, le-ta še ni imela določenega pomena, ampak je pomenjala sploh neodvisnega in odličnega moža. Ostanke tega pomena so se ohranili še do danes pri nekaterih slovanskih narodih, kakor je razvidno iz zgoraj navedenih slučajev. Polagoma je pa začela ta beseda pomenjati vrhovnega vladarja in v tem pomenu je ostala do dandanes. Danskega vladarja Kanuta so imenovali Nemci kralja, sam je pa rekel, da ga slovanski Obodriti imenujejo kneza in da ta beseda pomeni isto kakor kralj.

Razlika med starimi slovanskimi načelniki in med novimi plemenskimi knezi torej ni bila posebno velika in ni bila bistvena. Oblast plemenskega kneza je bila približno ista kakor oblast poprejšnjega župana ali starejšine. Notranje razlike v oblasti pravzaprav ni bilo veliko, samo zunanja razlika je bila, ker se je kneževa oblast razširjala navadno bolj naširoko kakor pa oblast poprejšnjega župana.

Popolnoma drugače je pa z družinskimi knezi.

Družinski knezi se od plemenskih knezov niso razlikovali samo v tem, da so bile njihove kneževine mnogo večje, ampak velika in bistvena razlika je bila tudi v oblasti sami. Marsikaterih

pojavov iz staroslovanske zgodovine in zlasti tudi nastanka staroslovanskih držav si ne moremo razložiti in pojasniti, ako ne sprejmemo teorije plemenskih in družinskih knezov.

Družinski knezi se niso razvili naravnim potom iz plemenskih knezov, kakor so se razvili plemenski knezi naravnim potom iz starih županov in starejšin. Družinski knezi so bili v mnogih slučajih tujci, ako so bili domačini, so se opirali na družino, ki je obstajala večinoma iz tujcev in tudi njihova oblast se ni razvila iz oblasti starih knezov, ampak je bila prenesena med slovanske narode iz tujine in uvedena večinoma nasilnim potom.

(Konec.)

Razdelitev sveta.

Prof. dr. V. Šarabon.

Po prihodu Kolumba iz Amerike l. 1493. je prisodil papež Aleksander VI. Špancem vse dežele onostran črte, ki gre 100 milj zahodno od Azorov in Kapverda od tečaja do tečaja; po posredovanju Portugizov je raztegnil mejo za 270 milj dalje na zahod. In vse ogromne kolonije v Ameriki, Aziji in Afriki so imele samo dva gospodarja: Špance in Portugize.

Ta dva naroda pa nista umela svoje naloge, ni jima šlo za gospodarsko ojačenje podložnih narodov, ravno nasprotno, omejila sta njihovo svobodo, omejila obrt, a svojih izdelkov nista mogla dati, ker obrt doma ni bila razvita; omejila sta trgovino in samo španske in portugalske ladje so smele prihajati v pristanišča kolonij, a še te v jako omejenem številu, le s posebnim dovoljenjem vlade. Vlada je hotela imeti vse v zakupu in le žalostne posledice te usodepolne politike so jo prisilile k reformiranju, a bilo je prepozno.

Glavni cilj Portugizov je bil ta, da bi postala Lizbona svetovno tržišče za indijske pridelke; zaslužili so dosti, kupovali so na Molukih po pet stotov dišav za dva zlata in prodajali doma stot za 336 zlatov!

Španski kralj je videl pa v kolonijah samo zlato in srebro, ki naj bi služilo sijaju dvora in uradnikov kraljevih, ni pa pod-

piral obrti, ne trgovine, tudi Špancem je bila večinoma prepovedana, ves promet v Ameriko se je moral vršiti iz Sevilje in pozneje iz Cadiza. V tristo letih španskega gospostva je romalo iz Amerike v Evropo do 30 milijard kron v zlatu in srebru.

In ravno to je Špance pogubilo, ne pa katoliška vera, kakor trdijo »veščaki v zgodovini«. Boji z Mavri so dali španskemu narodu popolnoma drug značaj; nihče ni mislil več na delo, odvadili so se ga bili; sedaj pa slišijo naenkrat o ogromnih množinah zlata in srebra, ki ga je tako lahko dobiti, država išče sijaja, uradniki so izborno plačani, ni čuda, da sili vse v državno službo ali pa da si išče sreče v koloniji. Schäfer prav po pravici citira izrek starega španskega pisatelja: *Auri rabida sitis Hispanos a cultura divertit.*

Kakor so bile nove dežele Romanom v pogubo, tako so bile vir blagostanja in politične moči Germanom — deloma tudi romanskim Francozom. — Pomisliti moramo predvsem, kam so prvi Germani prišli. Išoč po severozahodni pasaži dohoda do Indije so odkrili Angleži — oziroma začetkoma Italijani v njihovi službi — vzhodno obalo severoameriško, kmalu so se naselili tam nezadovoljneži iz domovine. Bodisi verski boji, bodisi gospodarske razmere so jih prisilile do izselitve; veleposestvo jih je podilo proč iz domovine, politika kraljev pa proč od domačih oltarjev. Pridejo v Ameriko, a ne po zlato, temveč delat, in dela je bilo dosti. In to je glavni vzrok, da so se angleške kolonije tako dvignile, da je prišel tja kmet z lopato v roki, da si je težko priboril kos kruha, a da je znal novo domovino tudi ceniti in če treba braniti. Kmalu so stopili novodošleci v zopetni stik s staro domovino, le-ta jim je dovolila različne pravice, a ne vsem enako, kakor so to prakticirali največji dotedanji kolonizatorji, Rimljani, in česar se držijo Angleži, prvi za njimi, še sedaj.

Najsi je bila nova posest »proprietary colony« — last enega ali več lordov — ali »charter c.« — last kapitalističnih kolonialnih družb s privilegiji (charter) — ali pa »crown colony«, neposredno podrejena kroni, vedno so imeli kolonisti svojo zbornico, »assembly«, zagovornico in zaščitnico nasproti lastnikom, oziroma vladi. In če kdo ve, da bo za svoje delo tudi plačan, da se mu ne bo delala krivica, gre seveda s tem večjim veseljem na delo. nkrat samkrat so se Angleži zmotili v svojem ravnanju, nasproti

sedanjim Zedinjenim državam; in ta narod, politično tako izredno nadarjen, si je iz te zmote skoval zlate resnice za bodočnost in nam ustvaril kulturno delo, ki mu ga ni para na svetu.

Kakor smo že videli, so nagibi za kolonizacijo različni, imenujemo verske, gospodarske, politične in znanstvene. Religiozni moment igra svojo vlogo pri Špancih, Portugizih, Angležih, tudi pri Francozih, saj je sanjal Coligny o protestantski Franciji onostran morja, Ludovik XIV. pa govoril o »la nouvelle France« v Ameriki, ki naj bi bila katoliška; itd.

Da so bili gospodarski motivi prvi, ni treba še posebej poudarjati. Stari in srednji vek sta poročala o čudovitem bogastvu daljne Indije, razvila se je trgovina z bajno to deželo, a kaj, ko je bilo vedno toliko prekupcev. Treba je bilo direktne zveze. Portugizi so jo dobili, Španci iskali in jo dobili od druge strani, iskali so jo po potih ob tečaju Angleži in Holandci. Ker niso bili vsi enako srečni, so se morali slednji zadovoljiti, kakor rečeno z navidezno manj oblagodarjenimi pokrajinami; tu je vzrastlo pa poljedelstvo do nepričakovane višine, delali so beli, delati pa morali tudi črnici, vsaj v krajih, ki so belim kolikortoliko zaprti, vsled neugodnega podnebja; velikanske plantaže so začele dajati Evropi sadeže, ki jih sama ne more gojiti; bombaž, sladkor, kavčuk, vanilja, kava, čaj i. dr., vsi ti subtropski in tropični pridelki so začeli zakladati Evropo, in ta zopet je preskrbevala kolonije z izdelki bogate svoje industrije.

Da so se pri tem nekateri narodi oprijeli strogo merkantilističnega sistema, je umevno; saj so ga hoteli vpeljati v Evropi, kaj šele nasproti kolonijam. Preveč rigorozni so bili Romani, začetkom tudi Germani; strogo so pazili na to, da so prišli pridelki kolonij samo domov, če le mogoče samo na domačih ladjah — prim. Cromwella navigations-acte 1651 —, nasprotno pa da so kolonije sprejele vse domače industrijske izdelke, rade ali nerade, same pa ne bi smele ničesar izdelati. Zlomil se je sistem zlasti ob uporabi 13 držav severoameriških; Angleži so imeli odtedaj naprej brezprimerno večjo trgovino z Zedinjenimi državami nego prej, oprijeli so se principa proste trgovine, hoteli opustiti vsako nadaljnjo kolonizacijo, češ, saj imamo tako večji dobiček, mislili celo — vsaj liberalna angleška stranka — na opustitev vseh kolonij — tedaj pa so jih uspehi drugih narodov zopet obrnili, sir Charles Dilke je 1867 prvič rabil izraz: The Greater Britain (Večja Britanija) in Disraeli je s Chamberlainom oče an-

gleškega imperializma, ki ima poleg političnih tudi gospodarske cilje eminentne važnosti (o tem še spodaj).

Politični oziri začetkoma niso bili posebno merodajni, zato pa pozneje tembolj. Sicer državi z mnogimi kolonijami laže škodujemo nego drugim, a dotična država ima tudi vse polno točk, odkoder lahko napada, in to dejstvo je bilo treba više ceniti. Svetovne sile si danes ne moremo misliti brez kolonij, njena je sedanjost, njena prihodnost. »Kolonizacija je arena, v kateri se borijo narodi za moč in obstanek. Samo oni bo imel svoj prostor v življenju sveta, kdor tu ne odneha; premagani so pa lahko veseli, če dobijo mesto v zakladnici zgodovine. — Kolonizacija je največja razširjevateljica kulture, najimunitnejša, kar jih pozna zgodovina. Po njej se ločijo narodi, ostanejo samo najboljši.« Ratzel pravi: »Prostor narašča s kulturo. Nikdar še ni prirodno pleme ustvarilo kulturne države,« Geistbeck pa: »Šele veliki prostor omogoči obvladanje in izrabljanje naravnih darov v velikem obsegu, vzbudi duha odkroviteljev in raziskovalcev, razširi obzorje in nas dovede do velikih načrtov; mali prostor pa nas napravi bojazljive in ozkosrčne. Le veliki prostor omogoči veliko politiko z velikimi sredstvi.« In ker v svetovni politiki veliki prostor ni mogoč brez vpoštevanja morja, primerja Atene in Šparto, Holandsko in Braniborsko v 17. stoletju, Anglijo in Nemčijo pred sto leti ter pristavi: »Na valovih oceana se je navadno odločila usoda svetovnih sil, tam je tudi torišče tihega, a tem ljutejšega gospodarskega boja, kakršnega menda ni drugod.« Ratzel, čigar znamenito delo: *Das Meer als Quelle der Völkergröße*, je ravnokar izšlo v Monakovem v drugi izdaji, nas vodi na morje in nam kaže njegov pomen za človeštvo. Njegove besede naj bi si zapisali v spomin vsi oni, ki so proti ojačenju naše mornarice; samo ta namreč nam zagotovi vlado na morju in ona je življenjski pogoj obstoja Avstrije. Napoleon nas je najbolj zadel, ko nam je vzel morje in Viljem II. poudarja venomer: *Unsere Zukunft liegt auf dem Wasser*. Kar velja za Nemce, velja tudi za nas in vedno mora avstrijska politika imeti oči uprte na Otrantsko cesto in Solun. Pravi pa Ratzel: »Odkar si ne moremo predstavljati velesile brez svetovnih gospodarskih interesov, od tedaj prava velesila tudi ni mogoča brez mornarice. Vlada nad morjem nam zagotovi gospostvo nad mnogimi deželami, četudi je morebiti dotična država sama slaba in majhna (prim. Holandska). Usta-

novitev in ohranitev vlade na morju zahteva veliko več duševne moči kot vlada nad velikimi deželami; ni samo delo posameznika in tudi ne delo kake armade, temveč rezultat skupnega strem-ljenja drznih, podjetnih, prebrisanih, nadarjenih ljudi, ki poznajo svet. In zato je vlada na morju najboljša šola. Kakšno prednost so imela vsled svojega poznanja sveta in morja italijanska mesta za časa križarskih vojsk!«

Različnim omenjenim motivom sledijo znanstveni, bodisi v spremstvu onih, bodisi kot samostojni, večkrat pa celo kot podlaga za politično ali gospodarsko ekspanzijo. Znameniti geograf Richt-hofen n. pr. je Nemcem na podlagi svojih znanstvenih raziskovanj natančno pokazal, da je zanje ravno Kiav-čov najpripravnejša točka. Koliko zaslug so si znanstveniki pridobili za spoznanje in stem seveda tudi za izkoriščanje kolonij, o tem nas dan za dnevom obvešča geografska literatura. Ravno pretekle mesece n. pr. smo zopet čitali, da bodo trsje in bičje ob reki Nilu v Sudanu s po-sebnimi pripravami preparirali tako, da bo služilo kot premog ter omogočilo stem industrijo v deželi sami, da ne bo navezana v vsakem oziru na uvoz. — Koliko koristi Angležem natančno poznanje kolonij, nam pričajo neprenehoma različne regulacije mej, ravno zadnjič ona med Kongom in Ugando.

Pri kolonizaciji od Kolumba naprej opazimo šest dob: Špansko-portugalsko, holandsko, dobo borbe med Francijo in Anglijo, ono kolonialnih revolucij, angleško ter novo dobo od 70-ih let naprej.

Iberijsko smo že označili, traja do 1580, ko se priklopi Portugalska Španski, oziroma do 1588, ko Angleži in Holandci premagajo veliko armado. Dasi je Portugalska le nerada pri Španski, vendar jo smatrajo za njeno zaveznico in ji jemlje ko-lonijo za kolonijo, zlasti Holandci, ki postanejo tedaj prva pomorska velesila. Največjo oporo imajo Holandci v vzhodno-indijski kompaniji, ki je takoj začetkoma, 1602, imela 13 milijonov kron kapitala. Njihova kolonizacija je okupiranje posameznih točk in gre samo za trgovino (isto vidimo pri starih Feničanih). Ho-landci so postopali brezobzirno, zatrli kulture na nekaterih krajih, da so jih imeli pod nadzorstvom na drugih. V bojih z Angleži, zlasti po 1651, ko so izgubili dobičkanosno prekupovanje, je za-čela njihova moč hirati, zlasti še, ko so stopili leta 1688. v per-sonalno unijo z Angleži. Vendar so si ohranili velikanske kolonije v Aziji; so za prosto trgovino, saj tudi skoraj morajo biti, in

pretekle tedne so govorili tudi na Dunaju o plantažah, ki naj bi jih Avstrijci kultivirali na Sumatri.

Tudi Francija se je začela gibati; saj ni čudno. Kakor hitro je namreč kaka država konsolidirana doma, ima tudi uspehe nazunaj. Države, ki silijo kvišku — in to je ravno tedaj, ko se konsolidirajo — stremijo po novih pokrajinah, ki naj zadovoljijo njihove gospodarske potrebe. (Najlepši primer je moderna Nemčija.) Omenimo naj pri Francozih imena Henrik IV., Richelieu, Ludovik XIV., Colbert. Polasti se Francija otokov po vseh morjih, začne med drugim kolonizirati Severno Ameriko (Kanado) ter naskoči Vzhodno Indijo.

Leibniz nasvetuje Ludoviku, naj si osvoji Egiptet in naj prodira v Indijo. Ludovik ni hotel, imel je druge opravke, manj važne, kakor moremo sedaj soditi. Takrat bi bil lahko zasedel deželo Faraonov, saj še ni bilo konkurentov.

Ko si je 1688 Anglija takorekoč anektirala Holandsko, je stopila šele pravzaprav na svetovno bojno polje in začel se je med njo in Francijo velikanski boj za gospodstvo nad svetom, boj, ki je trajal do leta 1805., do bitke pri Trafalgaru.

Ne spustimo se v podrobnosti, pomislimo samo, da je bila španska nasledstvena vojna deloma samo faza tega boja, da se je poostiril v avstrijski nasledstveni vojni, dosegel prvič višek v sedemletni vojni, se nadaljeval v borbi severoameriških držav za svobodo ter drugič dosegel višek v brezprimerno trdovratnem dolgoletnem naporu genialnega Napoleona proti Albionu; nič ni pomagalo, da je šel sam v Egiptet, da je vzdignil vso Evropo proti Angležem, bitki pri Abukiru in pri Trafalgaru sta pomedli Francoze kot vladarje morja in zaplapolala je angleška zastava po vesoljnem morju, oznanjajoč zmago pomorske kraljice. Kaj vse so dosegli Angleži v teh bojih?

Izrinili so Francoze iz Vzhodne Indije (Robert Clive in Warren Hastings) in omejili njihovo posest na par brezpomembnih točk, vzeli Holandcem kot zaveznikom Francozov — 1795 batavska republika — Cejlon in Kaplandijo, boljši del Guayane v Južni Ameriki, vgnezdili so se v Severni Ameriki, v Kanadi; izgubili so sicer vzhodnoameriške pokrajine, a pridobili si s tem dragocenih izkušenj; kmalu si osvojijo Indijo, Avstralijo, Novo Zelandijo, nadaljne točke ob Afriki. V Evropi jih nagradi španska nasledstvena vojna z Gibraltarom; neprecenljive vrednosti je pogodba

lorda Methuena 1703 s Portugalsko, ki izroči to državo Angležem, začetkoma seveda samo gospodarsko, a v gospodarski odvisnosti je izražena tudi politična. Vse današnje portugalske kolonije životarijo z dovoljenjem Anglije. Pozneje so dobili Angleži še Malto in Helgoland.

Sedemletno vojno si predstavljamo navadno kot dvoboj med Avstrijo in Prusijo, a bila je več, veliko več, bila je dvoboj med svetovnjima silama za cel kontinent; šlo ni samo zato, ali naj ostane Prusija velemoč ali ne, šlo je zato, ali naj bo Severna Amerika protestantska in germanska ali pa katoliška in romanska. Pitt starejši je rekel, da bo v Evropi izpodil Francoze iz Severne Amerike in prav je prorokoval: mir v Parizu l. 1763. je odločil za germanstvo in protestantstvo v Ameriki.

Ideje francoske revolucije so našle odmev ne le v Severni, temveč tudi v Južni Ameriki in začne se četrta doba kolonialne zgodovine, odpadanje južno- in srednjeamerikanskih pokrajin od Španske in Portugalske. Seveda se zadnji dve državi nista mogli dolgo upirati z uspehom, rezultat je bil osamosvojenje Južne Amerike. Dasiravno pa trpijo nove republike na neprestanih homatijah v notranjosti, vidimo polagoma vzhajati iz kaosa troperesno deteljico, južnoamerikanski ABC, Argentinijo, Brazilijo in Chile, republike, ki bodo pri razdelitvi sveta položile tudi svojo besedo na tehtnico. Razvoj teh treh republik nam najbolj jasno priča, da je napačna sodba Chamberlainova, po kateri naj bi bili Germani edini zmožni vladati svetu; tu doli na jugu so celo mestici dokazali, da ne zaostajajo za Germani; isto v Mehiki Porfirio Diaz.

Zanimiva je ta doba pa še v nekem drugem oziru. Ko so hotele evropske velevlasti, zaščitnice svete aliance, raztegniti svoj delokrog tudi tja dol med Atlantik in Pacifik, se je oglasil iz Severne Amerike veto Monroeja 1823: Unija ne pusti vmešavanja Evropecev v ameriške zadeve, sploh pa Amerika ni več objekt kolonizacije, Amerika Amerikancem. Kaj so napravile velevlasti? Tiho so bile. In tu tiči najboljši dokaz uspeha angleške kolonizacije, da hči Angležev, komaj samostojna, že določa meje in gospodari nad kontinenti. Vidi se, da je vsa moč, nadarjenost in politična zrelost Angležev prešla na sinove njihove. In kar je še več; Amerika, pravkar osamosvojen, začne sama kolonizirati.

Začetkom 19. stoletja so pa neomejeni gospodarji na morju Angleži in dobo do najnovejše kolonizacije imenujemo direktno angleško. Iz prvih začetkov sem so imeli Angleži dve točki pred očmi: nadoblast na morju — Francija je hotela pa vlado na morju in na suhem, za oboje je bila preslaba — in v dosego tega cilja združbo na kontinentu in ni je vojne v Evropi, kjer ne bi bili Angleži zraven, tako ali tako. Polagoma se začne dvigati Francija, l. 1830. obrne svojo pozornost na Algerijo, koje prebivalci so z dovoljenjem Angležev povzročili Južni Evropi toliko škode. Po dolgotrajnih bojih si osvojijo to deželo Berberov in prvi uspehi jih zdramijo zopet iz spanja: ostalo jim je bilo iz velikega poloma nekaj ostankov ob Senegalu, tu razširijo svojo oblast, od Senegala se pride kmalu v porečje Nigra in med Algerijo in Nigrom leži razprostrana Sahara, in že začno sanjati Francozi o afrikanskem kraljestvu kot nadomestilu za Ameriko. Pogledajo tudi v Egipt: Mehemed Ali jim je dober zaveznik proti sultanu, pred seboj imajo Sirijo, a Anglija, Prusija, Rusija in Avstrija jim zastopijo pot. Kmalu pa se zopet ojačijo, Lesseps je njihov pionir, a zopet jih prežene trdovratni sovražnik, odnehati morajo in Egipt postane l. 1882. angleški. Vendar jim pa Anglija dovoli okupacijo Tunezije, v veliko nezadovoljnost Italijanov in v veselje Nemcev, ki vidijo v Tuneziji jabolko prepira med romanskima narodom. Tudi Amerike se jim še enkrat zahoče: Napoleon III. namerava ustanoviti veliko romansko cesarstvo kot protiutež proti germanskim Zedinjenim državam; začetkoma ima uspeh, ker divja v Uniji boj med unionisti in konfederiranci, med industrijo in plantažami, med severom in jugom. Ko je boj končan v prilog severu, pokaže Unija Francozom vrata, Bazaine se pokorno ukrca, Maksimilijan je žrtev francoskega imperializma.

Tako pridemo polagoma v zadnjo, moderno dobo kolonizacije, v dobo, kjer je domalega svet razdeljen. Že je kolonizacijska misel opešala, tu se naenkrat pokažejo novi tekmeči, Nemčija, J a p o n s k a , tudi Italija.

Velikanski napredek Nemčije od leta 1871. sem jo sili k razširjenju. Kam naj gre? Vse je razdeljeno, samo Afrika še ne. In druga polovica 19. stoletja je v pravem pomenu kolonizacija in raziskovanje Afrike, črnega kontinenta, deloma tudi Azije. Algerija in Tunezija je francoska, Maroko je bil ob prihodu Nemcev ravnortako kot sedaj zanje nevaren, v Senegambiji so imeli kolonije Angleži in Portugizi, predvsem pa Francozi. Liberija je prosta

republika pod zaščito Unije, zopet sledijo Francozi in Angleži, sedaj šele pride prostor brez gospodarja, Togo, sledi Nigerija, angleška posest, Nemci gredo naprej in okupirajo Kamerun, v Južni Afriki pa zahodno obalo, ob Vzhodni Afriki celino pred Zanzibarom in Pembo. A to je premalo, poizkusijo druge točke, ne posreči se jim, gredo naprej, v Avstralijo, okupirajo dele Nove Gvineje, kupijo Marijane in Karoline, polaste se otočja Samoa.

Nevaren konkurent je nastopil. Zato pa vse druge države pokonci! Dosedaj so imeli postojanke večinoma samo ob obrežju, treba je iti v notranjščino, da jih novi tekmeč ne objame, začne se dosedaj zadnja razdelitev sveta.

Tendenca modernih velesil gre za arondiranjem oziroma za zvezo posameznih točk. Najboljše je seveda, če tvori vsaka država gospodarsko celoto zase, da ni v nobenem oziru navezana na druge, da s svojimi pridelki zadovoljuje svoje potrebe. A takih držav je malo, recimo Unija, Rusija (ta ne popolnoma), Francija s kolonijami in seveda tudi Anglija s kolonijami. Zato ravno hoče Anglija ustvariti gospodarsko enoto med vsemi svojimi državami, to je gospodarska stran angleškega imperializma. Sami med seboj naj bi živeli, izven drugega sveta, morebiti bi pritegnili še Ameriko. Ta tako široko zasnovani imperializem bi pomenil seveda velikansko nevarnost za ves ostali svet in vnel bi se boj, kakršnega še ni bilo. Proti Angliji bi morale nastopiti zlasti one države, ki imajo premalo kolonij ali pa nič, tako Nemčija, Avstrija, Švedska, Norveška, Španska itd. Ker pa hoče Anglija razširiti svojo oblast tudi v drugem zmislu, obvladati vse važne točke sveta politično in nato seveda zopet gospodarsko, morajo zabraniti omenjene države vsako izpremembo, morajo ščititi zlasti vse slabše države, tako Turčijo, ki so ohranile vsaj še kosček neodvisnosti, morajo biti za princip »odprtih vrat«. In če bi hotela kdaj Unija raztegniti svoje roke po južnoamerikanskem ABC, kje bo dobil ta svoje najboljše prijatelje? V srednji Evropi. Takih interesnih krogov je na našem planetu precej. Oglejmo si nekatere države, da jih lažje razumemo.

Za čim gre angleški politični imperializem? Ima zlasti dve devizi: Kap-Kahira in Nil-Yangtsekiang. Leta 1904. so si razdelili Francozi in Angleži Afriko, zahod naj bo francoski, vzhod in jugovzhod angleški. Sicer so bili Francozje prej mislili tudi na vzhod, a Egipet l. 1882. in Fašoda ob Nilu l. 1898. sta jim preprečila dohod do Rdečega morja; tu so si bili pripravili že

Obok kot zaključitev ogromnega severoafriškega gospostva. S tem torej ni bilo nič, vzhod je postal angleški. Od severa in juga so prodirali Angleži vedno dalje proti sredini, zaprta jim je pot do združenja samo še po Nemški Vzhodni Afriki in po Kongu. Železnica, ki bo vezala Capetown in Kahiro, bi morala preko ene teh posesti in Kongo ter Belgija vidita tu svojega prijatelja v Nemčiji. Morebiti bo morala Belgija Nemčiji odstopiti za uslugo del svoje države Kongo; težko se bodo Nemci dali pogovoriti od Angležev, zlasti še, ker je menda v klavzuli glede Maroko, Kameruna in Francoskega Konga odstopila Francija Nemčiji svojo predpravico za nakup Belgijskega Konga. Angleži hočejo od Sredozemskega morja do Južne Afrike, Nemci pa od Kameruna do Vzhodne Afrike; ob jezeru Tanganika se križajo interesi. Angleži tega svojega projekta, ki ga je zasnoval prvi Cecil Rhodes, tudi nič ne tajijo. Bolj skrivajo drugi projekt: Nil-Yangtse. Vse važne točke imajo že: Egipet, Perim v cesti Bab-el-Mandeb, Aden, Britansko Somali-deželo, Sokotro, Britansko Vzhodno Afriko, Kuria Muria otoke ob obali južnovzhodne Arabije, Beludžistan, Indijo, Singapore, Hongkong: velikanska veriga, ki oklepa celo Južno Azijo. Če vzamemo zraven še Malto in Gibraltar na severu, Avstralijo, Novo Zelandijo in otoke na jugu, se razširi ta črta do antipodov: to je res cesarstvo, kakršnega še ni videl svet.

Vendar jim marsikaj greni nemoteno uživanje te posesti, zlasti železnici v Meko in Bagdad. Kakor zahtevajo Angleži prosto oblast od Kahire do Šangaja, tako Nemci z Avstrijo prosto pot od izliva Labe pri Hamburgu do izliva Arabske reke niže Basore. Utrdi naj to zvezo bagdadska železnica, zato tako nasprotovanje od strani Anglije: kajti železnica je namerjena direktno na črto Nil-Yangtse. Zato tudi okupacija El Kuveita blizu Basore — perzijski zaliv imenujejo Angleži Britijsko morje —, zato prizadevanje, naseliti v Mezopotamiji poslušne indijske in egipčanske felahe in sploh zagotoviti si vpliv na kultiviranje te bogate dežele, zato pogajanja zadnjega meseca — lord Haldane je bil v Berlinu — zaradi prepustitve zgradbe zadnjega dela te proge.

Nič manj preglavice jim ne dela železnica v Meko, ki so jo tudi zidali Nemci, pač z denarjem mohamedanov. Ta proga flankira angleško črto, pelje pa tudi v središče islama in vendar je ena glavnih točk angleške politike podvreči si islam. Ker sultana ščitijo druge države in ga Angleži politično ne morejo pridobiti popolnoma zase, mu hočejo vzeti kalifat, nakloniti ga kedivu v

Kahiri ali pa velikemu šerifu v Meki, Mohamedovemu nasledniku. Sedaj pa pride ta nemška železnica, ki okrepi moč sultana in ki pelje ravno tja, kamor hočejo Angleži. Meko hočejo okupirati in diktirati tu celemu mohamedanskemu svetu, vzeti ga v svoje okrilje. Vse vstaje Arabcev proti Turkom so angleško delo, okupacija Tripolitanijske po Italijanih tudi, na vsak način hočejo izpodkoptati ugled sultanu. In ni pretirano, če trdimo, da se bo tudi ob mekanski ali pa bagdadski železnici odigral del svetovnega boja med Anglijo in Nemčijo.

Poleg omenjenih kolonij imajo Angleži Kanado, deželo, veliko kot Evropa; a tudi ta jim dela skrbi, ker se naseljujejo tam vedno bolj Amerikanci in jo odtujujejo britanizmu. Z Avstralijo, Novo Gvinejo in Novo Zelandijo hočejo zavladati v Pacifiku, »morju bodočnosti«, kakor ga je imenoval Veliki Napoleon. Že se snuje zveza omenjenih treh držav. Seveda bo tu skupna Britanija zadela na velikanski odpor Unije in Japoncev.

Tudi če gredo okoli Afrike do bisera svojega, do Indije, imajo dosti postojank: Lizbona, Azori, Kapverdi, Ascension, Sv. Helena, Capetown, Mauritius. Imenovali smo tu portugalsko posest. Portugizi so popolnoma v rokah Angležev, od leta 1703. sem. Imajo še dosti kolonij, Azore, Madeiro (pravzaprav prištevajo ti otočji Evropi), Kapverde, nekaj Gvineje, Angolo ob zahodni in Mozambique ob vzhodni obali Južne Afrike, otoka S. Thomé in Principe v gvinejskem zalivu, par mest v Indiji, polovico otoka Timor in Macao pred Kantonom. Zahotelo se je teh kolonij tudi Nemcem in l. 1898. meseca julija so le-ti sklenili z Angleži tajno pogodbo glede razdelitve, seveda če jih Portugalska ne more obdržati, oziroma če jih hoče prodati. Dosedaj se je vedno izjavila, da jih ne mara odstopiti, ker ji Angleži ne dovolijo. Lord Salisbury je nazadnje podpisal pogodbo, ponujano od Nemcev: Azori, Madeira in Kapverdi bodo angleški, Angola se razdeli, istotako Mozambique in znameniti zaliv Delagoa — od tu najbližja zveza z zlatimi rudniki v Transvaalu. — A omeniti moramo, da so Portugalci ta zaliv Angležem samim obljubili že leta 1891.

Lord Haldane je bil tudi zaraditega v Berolinu; kaj je opravil, seveda ne vemo. Pač pa smo čitali letos, l. 1912., 16. marca telegram iz Lizbone, poslan čez Pariz: »V informiranih krogih se sliši, da je sklenila vlada pogodbo z Anglijo glede izvršitve utrdb na Azorih. Anglija bo zasigurala finančno pomoč.« Drugega dne, 17. marca, pa smo čitali drugi telegram iz Lizbone: »Poroča se

o dokončani pogodbi glede odstopa portugalskih kolonij Angliji. Javnosti se bo to naznanilo šele, ko bodo utrdbe na Azorih in Kapverdih dovršene.« In ta dva telegrama nista bila dementirana, kar je sicer navada, čeprav odgovarja poročilo resnici. S trikotom Lizbona—Azori (oziroma Madeira)—Kapverdi imajo Angleži pozicijo velikanske važnosti pred jugozahodno Evropo in zahodno Afriko in so še bolj gospodarji Atlantika nego dosedaj.

Tudi s Francozi imajo Angleži par prepornih točk. Gotovo je, da si bosta te dve državi v svrhu arondiranja marsikaj razdelili; opetovano se sliši, da bodo odstopili Francozi svoj protektorat nad Novimi Hebridi, ki ga izvršujejo skupno z Briti, in da jim bodo le-ti odstopili zato svojo afriško posest Sierra Leone. Republika Liberia je potem seveda izgubljena in bo francoska last. Dalje slišimo, da hočejo Francozi odstopiti vsa vzhodnoindijska mesta, ki so jim še ostala od nekdanje slave, razen Karikala, in da dobijo za odškodnino večjo posest okoli imenovanega mesta.

Francozi imajo zopet velikansko kolonialno oblast; obrnili so se posebno v bližino in to rodi sadove. Vendar imajo še vedno otoke po vseh morjih, dosti v Pacifiku, nekaj v Indiku, predvsem Madagaskar. Tudi sogospostvo čez Bab-el-Mandeb so si zasukali, z Obokom. Ustanovili so si indokitajsko cesarstvo v Zadnji Indiji, in zaradi te posesti se je vnela v Franciji velika polemika, ali naj jo obdrže ali pustijo. Vidijo Japonce, Angleže, slutijo, da bo morda ves trud zastonj, kolonija ne donša toliko, kolikor so pričakovali, zato krik: *Lâchons l'Asie, prenons l'Afrique*. Še lansko leto je priobčil dobri poznavalec francoske Indije Albert Pouvourville spis: *L'Asie française, la garder ou la perdre?* Paris, 1911, E. Flammarion. Odločil se je za »garder«, a večina Francozov je za to, da jo prodajo in se z vso silo lotijo kulturnega dela v novem kraljestvu tretje republike, v severozahodni Afriki. Razteza se ta velikanska posest od Konga do Gibraltarske ceste. Veliko je še ob obalah tujih kolonij, a vse obsega francoski svet in prej ali slej bodo izginile, večinoma gotovo po medsebojnem sporazumljenju dotičnih držav. V Kongu bo pa najbrže še nekaj odpadlo na Nemčijo, geografske razmere ne pripustijo drugega izhoda. Koliko je Francija žrtvovala, koliko naredila v tej novi državi, od katere si toliko obeta, nam kažejo nekatere novejšje publikacije, tako Terrier A. in Mourey Charles: *L'oeuvre de la Troisième République en Afrique Occidentale*, Paris, 1910, 560 strani, ali pa: Gautier: *La Conquête du Sahara*, Paris, 1910, 259

strani, tudi O. Rolland: *La Question du Transsaharien* (transsaharska železnica), Paris, 1910, 60 strani. Boljše je na vsak način, da se oprimejo bližnjih dežel nego da gredo daleč proč; tu v tujini delajo in pripravljajo samo za Angleže, ki so jim res tudi kolonije že parkrat pobrali. Z Marokom je francoska posest še bolj utrjena in dobili so peto točko k že obstoječemu trdnjavskemu četverokotu: Toulon—Korzika—Bizerta—Algier.

Belgijski Kongo bo prej ali slej plen Nemcev in Angležev, Danci imajo poleg severa samo par otokov v Zahodni Indiji, Švedi so prodali, kar so imeli, Norvežani nimajo ničesar — pač pa igrajo veliko vlogo v trgovini, o čemer v drugem poglavju —, Španska ima še svoje presidios ob Maroku, nekaj ji bodo dali Francozi, Rio de Oro južno Maroka nima nobenega pomena, Kanarski otoki so še najboljše, o otokih Annobom in Fernando Poo ter o Rio Muni z zalivom Corisco in otoki Eloby pa vsak dan čitamo, da jih nameravajo prodati Nemcem, Vse ostalo, kar so še imeli, jim je vzela Unija. Eritrejska kolonija Italiji ne prinaša drugega kot naslov, istotako dosedaj tudi dežela Somali, Tripolitanijska je boljša, a Italijani imajo jako neprijetne sosede, Francoze in Angleže, ki jim bodo nasprotovali, kjer bodo mogli (prim. dovoz iz Tunezije, okupacijo Soluma, izvrstnega pristanišča; tu so seveda še drugi oziri, Solum igra isto vlogo kakor bi jo moral sicer Tobruk, D. i. Sv. 1911). Italija je že glede razsežnosti svoje obale popolnoma navezana na Angleško.

Nizozemci imajo še nekaj v Zahodni Indiji, glavna njihova posest je pa v Zadnji Aziji, Sundski otoki, Moluki itd. Samo medsebojna zavist drugih držav jim je ohranila dosedaj te bogate kolonije, a že se oglašajo sosedje. Neki Japonec piše v ruskem Novem Vremenu: »Zakaj moramo plačevati Holandcem vsako leto 40 milijonov samo za sladkor, ko bi vendar lahko imeli celo posest? V treh stoletjih so poslali Holandci v svoje kolonije samo 70.000 izseljencev, mi pa v enem desetletju na Formoso 110.000; zato imamo večjo pravico do azijskih kolonij nego evropske miniaturne države.« Prej ali slej bodo Holandci izgubili indijsko državo ali pa prosili Anglijo za blagohotno »varstvo«, kar je pa isto kot izguba.

Pri državah ob morju opazamo stremljenje, da si pridobe posestev onostran morja, pri kontinentalnih pa stremljenje po morju. Ko prve dosežejo svoj cilj, imajo takoj tudi isti namen kakor sicer kontinentalne (prim. novodobno Anglijo), celinske pa zopet istega kot sicer obmorske (prim. Rusko).

Rusiji je Peter Veliki načrtno pot, najprvo dohod do morja, Baltskega in Črnega ter do Pacifika, potem pa prehod čez morje, zlasti čez Črno, omreženje te notranjecelinske vode ter zopet izhod do Egejskega Morja itd. (isto stari Perzijani). Ta cilj imajo Rusi še danes, a se jim še ni popolnoma posrečil, akoravno so šli za njim duhovi kot Katarina II., Nikolaj I.! Mnogo je dosegla Rusija, a ne dosti, njena deviza je in mora biti: dohod do prostega morja. Že so mislili, da so dosegli svoj namen, a druge velevlasti so jim zastopile pot. Sicer so pa tudi sami semtertja zamudili priliko; ko so premagali pri Čezme nasproti otoku Hiju leta 1770. turško brodovje, je nasvetoval Anglež Elphinstone ruskemu admiralu Orlovu, naj napade Carigrad, a ta si ni upal. Ravnotako so tukaj zavozili kakor Ludovik XIV. glede Egipta.

Ker ni bilo tu izhoda, so šli v notranjost, osvojili si Kavkazijo, del Armenije, zasigurali si v zadnjem času severni del Perzije — Rusi so nevarni angleški črti Nil-Yangtse še bolj ko Nemci —, postali gospodarji centralne Azije, osvojili si Sibirijo ter Alasko in Aleksander I. je sanjal o Severnem Pacifiku kot slovanskem morju. Žalibože so sanje ostale sanje, Alasko so prodali Uniji, šli so proti jugu, zagotovili si Port Artur in Dalnij, a tu zadeli na Japonce, ki so kot obmorski narod prišli čez morje, hoteč prilastiti si tudi nasprotno obal. Premagani so bili Rusi, a reči smemo, da bodo ravnotako prišli nazaj kot so prišli do Črnega in Baltskega Morja. Rusi so izmed vseh narodov prvi in najboljši za asimiliranje barbarskih plemen, v nekaterih rečeh sploh najboljši kolonizatorji. Skoraj vse potrebščine krijejo lahko sami in če dobijo bodisi v Evropi ali v Perziji ali nasproti Japonski prost dohod do svetovnega morja, bo Rusija ena izmed držav, ki lahko obstoja sama zase, brez ozira na druge. Povečini je to že sedaj.

Po vojni z Rusijo je postala Japonska konkurent za nadvlado v »norju bodočnosti«, konkurent Veliki Avstraliji (torej Angliji) in Uniji. Ta si je osvojila Havajske otoke, otok Guam v Marianih, Filipine, del otočja Samoa, kupila skoro gotovo tudi ekvadorsko otočje Galapagos nasproti Panamskemu prekopu — akoravno dementirajo —, nad Mehiko ima raztegnjeno svojo roko, Kuba je pravzaprav njena, Puerto-Rico popolnoma, v San Domingo ima odločilno besedo, Srednja Amerika posluša njene ukaze. Z nervozno naglico so se lotili v zadnjem času zgradbe panamskega prekopa, dogotovljen bo že l. 1913., dve leti skoro pred

dogovorjenim terminom. Vse kaže, da si hoče Unija dobiti supremacijo v Pacifiku, zato tudi vse dohode do prekopa. Ni zastonj ponudil Roosevelt Rusiji posredovanje v vojni z Japonsko, vedel je, zakaj. V Pacifiku se bo odigral boj za prvenstvo med Anglijo, Unijo in Japonsko. Dobro je vedel Viljem II., koga bo zadel, ko je pred mesecem dni opominjal prvega inženirja pri zgradbi prekopa, Goethalsa, da so utrdbe preslabe.

Tudi Avstrija bi lahko igrala vlogo v svetovni politiki, pri razdelitvi kontinenta, a ta ji je načrtana po Nemčiji; kar se pa tiče preteklosti — tudi glede kolonizacije itd. —, se pridružujemo Bismarckovim besedam: Avstrijska politika zadnjih let je politika zamujenih priložnosti.

O stvarnosti podstati.

A. Zupan (Rim).

Problem in njegov usodni pomen.

Čudna so pota, po katerih so hodili modroslovci, odkar je započel Descartes (1596—1650) v modroslovju novo dobo. Od Descartovega racionalizma je vedla misel duhove preko angleškega empirizma do agnosticizma, idealizma in nazadnje do fenomenalizma z dogmo: esse = percipi, edino stvarno je dejanje in dejanje je spoznanje. To je v eni potezi razvoj filozofije od sedemnajstega stoletja sem, do današnje razdrapanosti,¹ razvoj, ki je ves osredotočen okrog pojma podstati. Ves ta razvoj ni namreč v svojem bistvu nič drugega, ko boj proti realnosti substance, boj proti stvarnosti podstati.² Prišlo je, kar je moralo priti, ker se je modroslovje podalo na opolzko pot Descartovih načel.³

¹ Prim. Stimmen aus Maria Laach LXXIX, 21 ss. 146 ss.

² Die ganze Geschichte der Philosophie ist in ihrem tiefsten Kern betrachtet ein Ringen um die Kategorie der Substantialität, wogegen das Ringen um andere Kategorien nur eine sekundäre Bedeutung hat. Ed. v. Hartmann, Kategorienlehre 542.

³ Das Fallenlassen eines Dinges an sich erscheint . . . als der konsequente Abschluß der von Descartes begonnenen Subjektivierung der Wirklichkeit. Nachdem erst die sinnlichen Eigenschaften, dann die allgemeinsten Daseinsformen von draußen nach drinnen übertragen waren, erfuhr das Ding selbst das gleiche Schicksal. R. Eucken, die Grundbegriffe der Gegenwart² 32., citira dr. Willems, Die Erkenntnislehre des modernen Idealismus, Trier 1906. 37.

V čem pa je problem o stvarnosti podstati?

Problem o stvarnosti podstati se da formulirati jako kratko. Obstoji li kako bitje za se, je li kako bitje, ki ne biva v drugem, to je ves problem. Če pa hočemo obširnejši in mogoče tudi jasnejši izraz problema, treba, da se vprašamo, je li pojem podstati objektivni, t. j. mu li odgovarja kaj v stvarnem redu, izvun našega uma, ali je pa samo in izključno samo produkt našega uma, fikcija, izmišljenina, ki nima izvun duha nobene veljave in se zato vedno, da, neizogibno vedno varamo, kadar menimo, da obstojajo, eksistirajo bitja, ki so nekaj sama zase, brez drugega bitja kot subjekta, torej vsaj do neke meje v svojem bivanju neodvisna in trajna. Filozofija loči podstati (substance) in pritiike (akcidencije). Pritikam je svojsko, da so po svoji biti odvisne od subjekta: misel je v umu in duši, razsežnost na snovi, energija v prevodniku.

Ta problem je, kakor smo že namignili, v modernem času silno važen, najbrže najtemeljnejši, če pa ne to, pa vsaj eden izmed temeljnih problemov moderne filozofije in moderne dobe sploh. Teorija — gospodarica moderne dobe, ne-le v filozofiji, temveč v vsem znanstvu in tudi v praktičnem življenju je pozitivizem, ki zameta vso metafiziko in dopušča edino pozitivno opažanje ter urejanje pojavov. Ta pozitivizem — oznanovan po evropskih in ameriških vseučiliščih — vsebuje kot eno najglobljih in najusodnejših trditev negacijo podstati, o kateri prvotno trdi, da o njej ne moremo nič vedeti, ker je izvun mej našega spoznanja, pozneje t. j. danes jo pa odločno, pozitivno taji. Izvira ta tajitev neposredno iz principov pozitivizma, a iz nje izvira zopet nebroj trditev in tajitev, iz katerih je ena usodnejša kot druga. Zato pa tudi ni neosnovano, če trdimo, da z razširjenostjo pozitivizma sorazmerno raste važnost problema o stvarnosti podstati.¹ Pa tudi, če se ne oziramo na pozitivistično smer naše dobe, smemo mirno priznati važnost problema o stvarnosti podstati v naši dobi, zakaj moderna filozofija goji ponajveč kriteriologijo in psihologijo, v katerih obeh se stavijo temelji za ves svetovni nazor in v katerih obeh ima problem o stvarnosti podstati važno vlogo. Kriteriologija, ki raziskuje o objektivni vrednosti našega spoznanja, problema substance sicer ne obravnava naravnost, a vendar po-

¹ Prim. dr. A. Ušeničnik, Največja slabost našega časa v Času 1911. 433 ss., kjer trdi sledeče: Po našem mnenju je prva, največja slabost naše dobe zanikavanje metafizike, ali kakor ta zabloda moderno sama sebe nazivlje: pozitivizem. 436.

sredno. Kriteriologiji gre predvsem za to, koliko je vreden pojem podstati, kako podstat spoznamo, ali neposredno ali posredno. Toda s tem je združeno tudi vprašanje o stvarnosti podstati. Zakaj da nekaj je, moremo vedeti samo iz spoznanja in za to, če naša spoznava podstati ni objektivna, naravno tudi pojem ni objektivni in smo pri negaciji ali samo stvarne podstati (immateriazem) ali podstati izvun spoznavajočega duha (idealizem) ali pa, kar je najradikalneje, pri negaciji vsake podstati sploh (fenomenalizem). Podobno v moderni psihologiji. V moderni psihologiji, ki je izločila iz svojega področja vse životinje razen človeka, je gotovo eno glavnih in pri tem danes najvažnejše psihološko vprašanje vprašanje o podstatnosti duše. Cela vrsta psihologov namreč vzdržuje proti izpričevanju naše svesti takozvano psihologijo brez duše¹ in je tako postalo aktualno vprašanje o eksistenci podstatne duše človekove, ki pa ni nič drugega kakor individualizirano vprašanje o stvarnosti podstati sploh. Zato bi bilo pač neutemeljeno, če bi kdo hotel tajiti, da je torišče velikega dela modernega boja ravno problem o stvarnosti podstati, kar pa tudi ni nič čudnega, saj je ta problem i sam v sebi največje važnosti, kar se razvidi predvsem iz naravnost strašnih posledic, ki jih ima negativna rešitev problema.

S podstatjo stoji in pade vsa metafizika,² stoji in pade pa ž njo tudi vse človeško življenje, bodisi sedanje, bodisi dosedanje. Če ni podstati, t. j. če ni ničesar za se obstoječega, ničesar trajnega, če je vsaka stvarnost samo izpreminjanje, dejanje, določba, potem ni večnotrajnega, neizpremenljivega Boga — tvornega principa vsega,

¹ Le par imen: Spencer, St. Mill, James, Wundt, Jodl, Ziehen, Paulsen, Taine, Ribot, Villa itd.

² Insofern man die Substanz als die den Erscheinungen zugrunde liegende, aber nicht sinnlich wahrnehmbare (t. j. vsaj v polnem obsegu ne) Trägerin der Erscheinungen auffaßt, ist es klar, daß die Frage, ob es Substanzen gebe oder nicht, gleichbedeutend ist mit der Frage, ob eine wissenschaftliche Metaphysik möglich sei; denn Objekt der Metaphysik ist ja das Übersinnliche. Dr. Alb. Steuer, Lehrbuch der Philosophie II Bd. 1. Hlbd. Paderborn 1909. 31. *Metaphysica, ut quae scientia maxime realis est, de substantia maxime, primo, et quasi unice disputat.* Schiffini, *Principia philosophica* I.² 526. Die Elimination des Substanzbegriffes führt zur Aktualitätstheorie, entweder bloß für die Psychologie, oder auch für die Naturwissenschaft. Dr. Rud. Eisler, *Wörterbuch der philosophischen Begriffe* II. Berlin 1904. pod »Substanz« 451. In da je aktualizem negacija metafizike in ž njo tudi človeškega življenja v dosedanji formi, kdo bi tajil?

kar je izvun njega, in principa vse moralnosti, večnega zakonodavca. Če ni podstati, ni tudi človeške duhovne neumrjoče duše in ž njo izgine vsa odgovornost, ves up in strah. Če ni podstati, tudi ni lepega vnanjega sveta, ki naj ga človek rabi v svoj prid in svojo izpopolnitev, in tako tudi ni bližnjega, s katerim naj človeka vežejo večni zakoni ljubezni in bratstva. Da, brez podstati je utopija vse naše življenje, vse naše stremljenje po čednosti in bojazen pred grehom in smrtjo, utopija vse naše umsko, vzgojno, socialno in drugo delo, iluzija je vse življenje človeštva od početka do danes, nespamet njegova vera, njegove državne in druge ustanove, saj se vse to snuje na podstavi, da je človek nekaj drugega, ko samo dejanje, da je svet nekaj drugega, ko skupina različnih določb, da vsako delovanje zahteva nekaj, kar dela, in nekaj, kar se dela, in da vsaka določba res nekaj določa. To je podstava življenja vsakega posameznika, celih rodov, vsega človeštva, podstava, o kateri je človeštvo prepričano kot nepobitni resnici, o kateri priča življenje, teoretično in praktično, tolikih stoletij in tisočletij. Zato je pa borba za pojem podstati »borba za možnost in upravičenost metafizike sploh in vsega tega, kar se iz nje izvaja in kar dobi v njej zaslonbo in osnovo . . . Borba za metafiziko pa je borba za svetovno naziranje, za teoretični fundament in racionalni princip praktičnega življenja.«¹ Odtod vsa važnost problema!

Nekaj zgodovine.

Boj za stvarnost podstati je tako star, kakor je stara filozofija. Že v stari grški filozofiji so se borili substancialisti proti antisubstancialistom in narobe, Parmenides in njegovi proti Heraklitu in njegovi šoli. Vendar pa je bil ta boj v primeri z bojem novejšje dobe brezpomemben. Bil je kmalu udušen. Nastopil je Aristotel in prvi jasno določil pojem podstati, njegovo vsebino in njegov obseg.² Njegova izvajanja, ki so bila »tako jasna, da so veljala do dva tisoč let za gotovo skupno last filozofije«,³ so prevzeli srednjeveški sholastiki, ki so pojem podstati le še bolj precizirali in natančno razjasnili Aristotelovo misel. Tako je bila

¹ Dr. Lud. Bauer, *Substanzbegriff und Aktualitätsphilosophie*, Philosophisches Jahrbuch, Fulda 1904. 113.

² Prim, Kleutgen, *Die Philosophie der Vorzeit II*² Innsbruck 1878. 86 ss.

³ Steuer o. c. 32.¹

stvarna veljavnost pojmu podstati zagotovljena in do časov Descartovih se je zdela objektivnost podstati filozofom nekaj samo po sebi umevnega. Descartes pa je začel rvati ob skoro dvetisočletni tradiciji, sicer nehote, a vendar rvati, tako da je začrtal pot, ki je vodila do najrazličnejših mnenj o podstati.¹ Ne da bi hotel in ne da bi se zavedal njih usodnosti, je podal Descartes načela, ki so morala voditi do popolnega zmaličenja in popolne tajitve podstati. Najprvo je zavrzel kot sovražnik sholastike sholastično opredelbo podstati in jo nadomestil z novo, češ: podstat je bitje, ki ne treba drugega bitja za svoje bivanje,² s čimer je pripravil pot panteizmu. Spinoza je prišel in učil samo eno neskončno podstat.³ Tako je došla negacija množstva podstati, bil je storjen prvi korak na poti do popolne negacije podstati, ki jo je Descartes še prav posebno pripravil s svojim principom koncepcionizma ali immanence. Ta princip zatrjuje, da nam je vse spoznanje vosebljeno, da neposredno ne spoznavamo vnanjega sveta, marveč naravnost spoznavamo edino in izključno predmete — stvarjene od našega duha. Jasno je, da je iz takega pojmovanja morala logično slediti trditev, da je vse, kar je, sama spoznava in da razen spoznav ne obstoja nič drugega. Končno je pa Descartes ponižal podstat še stem, da ji je odrekel aktivnost, zmožnost učinkovanja, ki jo pripisuje samo neskončni podstati — Bogu, češ da je le-tá odpočetka ustvaril gotovo količino gibanja

¹ Dr. Eisler je začrtal razne nazore takole: Den Ursprung des Substanzbegriffs betreffend, betrachtet der Rationalismus diesen Begriff als einen denknotwendigen, aus der Vernunft entspringenden, als »ewige Wahrheit«, der Empirismus hält ihn für ein Produkt einer Erfahrung oder der Induktion, der Kritizismus sieht teilweise in ihm eine primäre, apriorische Kategorie, teilweise ein Resultat der Verarbeitung der Erfahrung durch das Denken, der Sensualismus ist geneigt, ihm objektive Gültigkeit abzusprechen; auch aus der inneren Erfahrung wird der Begriff abgeleitet, wie er auch anderseits als Assoziations — oder als Imaginationsprodukt angesehen wird. Wörterbuch der philosophischen Begriffe II. 451.

² Res, quae ita existit, ut nulla alia re indigeat ad existendum. Urráburu, Institutiones philosophicae II. Ontologia, Vallisoleti 1891. 802. s.

³ Per substantiam intelligo id quod in se est et per se concipitur; hoc est id, cuius conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat. Eth. I. prop. III. Omnis substantia est necessario infinita. I. c. prop. VIII. Praeter Deum nulla datur neque concipi potest substantia. I. c. prop. XIV. Po: Eisler o. c. 454. Prim. Falckenberg, Geschichte der neueren Philosophie,³ Leipzig 1898. 104 ss. Urráburu, Ontologia 803. Kritiko glej Schiffini o. c. 519.

in da to prehaja s stvari na stvar, tako da količina ostaja vedno enaka, le nje razdeljenost se menja. Zaraditega je pa njegov učenec Malebranche (1638—1677) zanikal vse učinkovanje ustvarjenih stvari, trdeč, da ustvarjene podstati niso nikaki tvorni vzroki, marveč samo prilike (occasiones) božjemu učinkovanju. Stem je Malebranche črtal pomen, potrebo in smotrenost ustvarjene podstati¹ in zato ni čudno, da se Leibniz (1646—1716), enako Descartov naslednik, ni mogel pridružiti Malebranchevemu okkazonalizmu ter je postavil svojo teorijo o monadah. Monade so mu duhovne, samo immanentno učinkujejo, ne morejo med seboj učinkovati, zaradi česar je harmonija v svetu harmonia praestabilita.² S takim neosnovanim in našem izkustvu odločno nasprotujočim, vsled tega nevzdržnim in tudi resnično splošno opuščeni pojmovanjem so se tla pod podstatjo sila zrahljala in prišli so hujši, očitnejši napadi.

Prvi, dokaj jasni glasovi proti stvarnosti podstati so se začeli z Angleškega, kjer je odnekdaj cvetelo opazovanje in ž njim empirične vede. John Locke (1632—1704), zvest senzualizmu svojih prednikov in pristaš Descartovega principa koncepcionizma, je tajil vsaj možnost, da bi spoznali objektivnost podstati, ki mu ni drugega ko nujna izmišljenina, povsem nepoznan substrat, nepoznanka *x*. Pot do pojma podstati je po Lockeju ta: senzacija, t. j. zaznava potom vnanjih čutov, kakor tudi refleksija, t. j. zaznava nas samih — dva vira človekovega spoznanja nam podasta celo vrsto enovitih idej, kvalitet, tako ideje raznih razsežnosti, tež, trdosti, barv, bolečin, radosti itd. Te individualne ideje pa niso osamljene, temveč so medseboj združene, in tako tvorijo razne skupine. Da je res tako, nas obvešča razum, ki nas pouči tudi še o konstantnosti in neizpremenljivosti gotovih skupin enovitih idej ali kvalitet. Ker se skupine konstantno vračajo — vedno iste, nepremenjene, zato jih razum spoji potem v eno celoto, v en snopek, v en subjekt ter jih zaznamuje z enim imenom, ker se mu zdi, da so te v skupine združene kvalitete kvalitete ne več, marveč ene stvari. Tako je razum stvoril idejo podstati, ki ni v resnici nič drugega, ko iz več enovitih idej sestavljena ideja,

¹ Prim. Kovačić, *Občna metafizika ali ontologija*, Maribor 1905. 215 s. Remer, *Summa praelectionum philosophiae scholasticae*.² Prati 1900. I. 358 ss. II. 62 ss.

² Prim. Klimke, *Der Monismus und seine philosophischen Grundlagen*, Freiburg i. Br. 1911. 157 s.

ko vsota hkratnih, povračujočih se enovitih idej. Da je ideja podstati enovita t. j. da se ne da razstaviti v več preprostejših idej — tako mislimo mi — ne odgovarja resnici, to se nam odpočetka samo zdi in le privadimo se te misli, tako da se je ni moč več otresti. Fantazija nas prevari, ko iz navade kvalitetam, ki so ponovno skupaj, privzema vedno nositeljico podstat, in prevara ostane prevara, čeprav si kvalitet ne moremo misliti kot zase obstoječih in si moramo pod njimi misliti podmet, katerega pri-tike naj bi bile. Tako torej Lockeju n. pr. pojem človeka ni istoveten s pojmom razumne živali, marveč mu je le kup občutkov in čutnih zaznav, ki jih dobivamo vse kot trajno med seboj skopljene po raznih čutih, vnanjih in notranjih.¹ S tem pojmo-vanjem je Locke izkopal podstati grob in pogrebci so mu kmalu sledili.

Lockejev nauk o podstati dejansko ni nič drugega ko tajitev nje stvarnosti, kakor je najbolje pokazal razvoj filozofije, vendar pa Locke formalno še trdi, da nimamo nikakega vzroka, ne da bi tajili, ne da bi priznavali bodisi stvarno bodisi duhovno podstat. Ne tako njegovi nasledniki. Berkeley (1685—1754), ki je razvil v marsičem iz Lockejevih naukov² posledice, je odločno nastopil proti tvorni podstati, zanikal bivanje teles kot nepotrebno in napačno hipotezo ter dopustil iz strahu pred skepticizmom le še duhovne podstati.³ S tem je Berkeley storil korak dalje na poti logičnega razvoja filozofije iz načel Descartovih in Lockejevih, a je pri tem vendar zapadel nedoslednosti. Bojazni Berkeleyjeve pred skepticizmom se je pa popolnoma oprostil David Hume (1711—1776), ki je vsledtega neustrašeno razvijal s svojim kritičnim duhom nazore svojih prednikov dalje in dalje ter jih razvil do skrajnjih, logično-nujnih posledic, s čimer je pa tudi jasno dokazal njih napačnost. Hume zanikuje vsako podstat. Edina stvarnost so mu spoznave, fenomeni. Podstati ni in radi popolne subjektivnosti načela vzročnosti tudi ni mogoče dokazati vna-njega sveta, dokazati spoznavam kot psihičnim aktom odgovar-

¹ Phil. Jahrb. 1904. 304 s. Dr. A. Schmid, Erkenntnislehre I. Freiburg i. Br. 1890. 281. Falckenberg o. c. 138 s. Gutberlet, Allgemeine Metaphysik,³ Münster 1897. 50. Ueberweg, Grundriß der Geschichte der Philosophie⁹ III. del, Berlin 1901. 159 ss. Willmann, Geschichte des Idealismus III. Braun-schweig 1897. 319 s. Citate iz del Lockejevih gl. Eisler, o. c. 455 s.

² Prim. Willmann I. c. 320 ss.

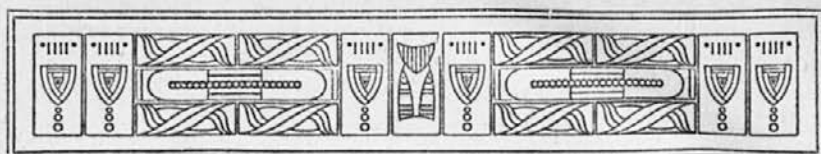
³ Schmid I. c. 147 ss. Falckenberg I. c. 181 ss.

jajočih, nje povzročujočih in zato od njih neodvisnih stvarnih bitij. Hume je popoln fenomenist in izvaja svoje, človeku tako tuje nazore tako-le: O podstati kot enoviti ideji nimamo nikakega vtisa, t. j. nobeno izkustvo nam ne priča o njej; saj vse izkustvo podaja edino-le stanja in delovanja. Če se ozremo na zaznave, s katerimi menimo, da spoznamo nekaj nam vnanjega, vidimo, da spoznamo vedno le pritike, n. pr. gibanje, razsežnost itd. in nikdar ne podstati, ki bi te attribute nosila. Enako je tudi z notranjim izkustvom, ki nam podaje znanje vedno edino-le o dušnih dejanjih in razpoloženjih in nikoli ne o netvarni duši. Zato je pojem podstati nepotrebna fikcija domišljije, zakaj, da razložimo trajno enakost gotovih skupin, atributov, ne trebamo njih nositelja, ki bi ostal sam sebi enak. Stvari so torej le vsota lastnosti ali bolje pojavov, fenomenov, in da jih smatramo za podstati, je le plod subjektivne navade. Pojem podstati stvorimo ob priliki, ko se povračajo gotove skupine znakov in ž njimi tudi gotovi psihični pojavi, ki jih zaznamo vselej, kadar se zavedamo kake skupine zaznav, in so različni, če so različne skupine, enaki, če so enake skupine. Pri povračanju istih lastnosti, istih fenomenov, dobimo vtis istih psihičnih procesov in to istost pojmujeemo kot podstat. Zgodi se pa, da tako stvorjen pojem podstati prenesemo na istost lastnosti samih in iz njega napravimo substrat, takrat pa pojem podstati postane napačen. Tudi duše ni kot trajnega principa spoznavanja in čutenja. »Jaz« ni drugega ko enota svesti, enota notranjih predstav, spoznav, občutkov, razpoloženj in trajnost jaza je samo umišljena. Fantazija namreč vsled enote svesti in vsled neprestanega, hitrega toka psihičnega življenja izmisli pojem subjekta. Posamezni psihični akti, predstave, občutki so medseboj različni in samostojni, le gotovi odnosi in zakoni vladajo med njimi, odtod enota svesti. Enako, kakor je sam sebi istovetni jaz poklican v življenje od fantazije, tudi vnanji svet ni drugega ko plod fantazije, vera vanj je čisto subjektivna, a potrebna, da se odvrnejo protislovja. Tak je nauk Humejev.¹

¹ Falckenberg l. c. 191 s. Ueberweg l. c. 258. Willmann l. l. 328 s. Phil. Jahrb. 1904, 305 s.

(Dalje.)

OBZORNIK.

Verstvo.

Katoliška unija.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Nobenega dvoma ni, da brezverstvo vse bolj zbira svoje sile za boj proti Cerkvi in krščanstvu. Ni treba spominjati francoskega jakobinstva, portugalskega masonstva, španskega ferrerstva, ki je vse edino v sataničnem sovraštvu in brutalnem nasilstvu zoper Cerkev, isto narav in iste namere dosti odkriva tudi svobodomiselstvo v naši Avstriji. Manjše pojave opazujemo lahko dan za dnevom; tisti gnev zoper vse, kar je krščanskega, po časnikih, po shodih; tiste poizkuse zoper krščanske institucije, krščanski zakon, cerkvene odredbe, marijanske kongregacije; tisto laizacijo vsega javnega mišljenja pod pretvezo znanosti in modernega naziranja. Za veliko politiko zoper Cerkev manjka svobodomiselstvu v Avstriji prave prilike in pač še tudi zadostne moči. A z neprestanim duševnim vplivom na masę upa skoraj dobiti tudi premoč v javnem mišljenju in ko bo začutilo v sebi moč, tudi prilike ne bo treba dolgo iskati. Brezverstvo tudi v Avstriji napreduje. Varali bi se, ko bi si to prikrivali. Tudi ni noben pesimizem, to odkrito izpovedati. Saj ima to spoznanje le namen, iz »znamenj časa« se učiti in smotrno urejati svoje ravnanje in delovanje.

Če pravimo, da brezverstvo napreduje, ne pravimo, da katoliška misel nazaduje. Nasprotno: tudi katoliška misel napreduje, seveda moramo priznati, da splošno ne ekstenzivno, pač pa intenzivno. Ljudstvo, ki je naše in božje, je vedno bolj naše in božje. Suhe veje odpadajo, deblo le bolj sveže žene. Krščanstvo sega ljudstvu vedno globlje v srce, je vedno bolj živo in zato tudi vedno bolj životvorno. Kdor hoče presoditi, kako se ima kak narod h krščanstvu, mora le pogledati, kako se ima k osrednjemu življenjskemu principu krščanstva, k evharistiji. A kdaj je bilo razmerje našega ljudstva do sv. evharistije tako živo, kakor je dandanes, ali recimo, kakršno zlasti postaja po Pijevem dekretu o obhajilu otrok? Te vedno večje životvornosti katoliške dogme v našem ljudstvu torej nikakor ne zmanjšujemo, le veselimo se je in trdno prepričani smo, če se boljinbolj izvrši Pijev dekret, da bo prav tu za naše ljudstvo neizčrpen vir vsepremagujoče energije.

Še več. Z veselim pogumom nas je navdala napoved velikega miselca s Krka, ki sklepa iz časovnih znamenj, da prihaja doba katoliškega radikalizma. (Svečenička Zajednica II. [1912] str. 75.) Pij X. je kot plameneč ogenj (»ignis ardens«) očistil krščanske narode modernizma in iz kompromisnih modernih fraz se izločuje zopet čisto katoliško načelo, kateremu edino je dana božja moč in objubljena končna zmaga. Minila je tista čudna, vso moč slabeča negotovost in dvomljivost, ki jo je širil modernizem, in katoličani se zopet jasno zavedajo, da je le eno ime, ki more rešiti krščanske narode in da »v nikomer drugem ni zveličanja« (Act. Ap. 4, 12). Veda in umetnost in politika in socialno delo in toliko slavljena kultura, vse prazno, vse ničevno za resnično blaginjo ljudstva, ako ne zajemlje življenjske moči iz čistega katoliškega načela. »Mea politica crux est,« je baje rekel zadnjič Pij X. »Moja politika je križ!« Križ mora biti tudi krščanskim narodom katedra krščanske politike.

Ne obup torej, temveč pogum mora navdajati krščanska srca in naj bi bili časi še tako hudi. »To je zmaga naša — vera naša!« Kdor veruje, bo zmagal. Seveda pa si ne smemo tajiti, da lahko celi narodi in cele države izgube vero in zmago. A tudi tedaj za kristjana ni drugega gesla kakor to: stori, kar moreš, reši, kar moreš! Brezdelna resignacija nikdar ni krščanska, krščansko je le delo in v delu vdanost v božjo previdnost.

A hvala Bogu, v Avstriji še ni prišel tisti dan, ko bi svobodomiselnost triumfiralo, in ako katoličani store svojo dolžnost, tisti dan pač nikdar ne pride, ampak pride — krščanski dan!

Katera je torej dolžnost katoličanov v Avstriji?

Splošne dolžnosti so splošno znane, a za Avstrijo je karakteristična, značilna posebna dolžnost. »Ut omnes unum sint«, to splošno velja. Proti združenim nasprotnikom morejo tudi katoličani vzdržati le združeni. V dobi demokracije, kjer odločujejo usodo narodov večine, je to le še jasnejše. A v Avstriji je velika ovira edinstva nacionalizem. Zato je posebna dolžnost avstrijskih katoličanov, najti v disharmoniji nacionalnih interesov katoliško sintezo.

Idejno je to tudi čisto lahka stvar. Socialisti naj se pripravijo o razmerju med internacionalo in nacionalitetami, za katoličane o razmerju katoliške ideje do nacionalne ideje tak prepir ni mogoč. Katoličani vemo, da je katoliška ideja najvišja ideja, ideja vseh idej, ki v najlepši harmoniji družijo vse, kar je pravega, dobrega in lepega v katerikoli drugi ideji.

Vsa težava je le v praktičnem uveljavljanju edinstva. Praktično so žal mnogi katoličani ne narodnjaki, kar kot katoličani smejo biti, ampak narodni šovinisti, nacionalisti, pristaši nacionalizma v modernem zmislu, nacionalnega absolutizma, ki prezira etične odnose pravičnosti in ljubezni med narodi. Zlasti med Nemci je mnogo takega nacionalizma. Celo dobri katoličani se mu ne morejo vedno prav odtegniti. Nekako vrojena jim je misel o hegemoniji nemštva, in kar si je nemštvo osvojilo umetno in nasilno v dobi nemškega centralizma in s pomočjo nemško-liberalne birokracije, to mislijo,

da je nedotekljivo historično pravo in to si hočejo umetno ohraniti s principom o »posestnem stanju«, pa naj si bo to stanje še tako v nasprotju z dejanskimi razmerami in zahtevami. Ta nacionalizem goje radikalne stranke in mnogi mislijo, da se mu morajo vdajati vsaj iz politike, da ne izgube med ljudstvom tal. Neumna misel, ki bi bila krščanske socialce na Dunaju skoraj upropastila!

Čas je, da katoliška zavest premaga tak pretirani in nenravni nacionalizem, ki bi moral Avstrijo le raztrgati, a katoličane vreči onemogle pod igo sovražnikov Cerkve! Kajpada so si včasih tudi upravičeni narodni interesi nasprotni, a katoliška zavest bi morala biti tako močna, da bi tudi ta nasprotja premostila. Tu je tista točka, kjer se morajo avstrijski katoličani učiti od nasprotnikov. Svobodomiselci so tudi nacionalisti, a kako edini so v boju zoper Cerkev in krščanstvo! Če se oglasi »Neue Freie Presse«, se oglasi z njo ves svobodomiselni zbor po celi Avstriji. Čeh se nič ne sramuje, bratiti se z masonom Nemcem, in Slovenec ponavlja, kar mu narekuje kak nemški ali internacionalni jud. Sramota, če avstrijski katoličani nimajo toliko katoliškega moštva, da bi bili edini v katoliški ideji!

Ako brezverstvo tudi v Avstriji vse bolj zbira svoje sile in jih internacionalno organizira, tedaj se morajo tudi katoličani vsaj v zadnji uri zavedeti, kaj so in kaj je njih dolžnost. Zoper organizirani naval zmorejo kaj le, če bodo tudi sami organizirani. Zato iskreno pozdravljamo misel o »katoliški uniji«, ki naj se osnuje med vsemi avstrijskimi katoliškimi organizacijami. Poudarjamo le to, da se mora ta unija udejevovati tudi politično, zlasti tudi v parlamentu, da bode našel tako sovražnik krščanstva katoličane povsod na braniku.

Treba je le nekoliko katoliške zavesti, treba je nekoliko moštva in pa tiste somoodpovedi, ki pušča tudi drugim svobodo, katero zahteva zase, in nad vse ceni to, kar je nad vse, skupno katoliško idejo, skupni katoliški program, ki ni drugi, kakor: Kristus in Cerkev in svoboda Cerkve!

Zapiski. — Lep zgled izpreobrnjenja je podal 9. marca t. l. Kopt Ciril Makarij. To je tisti Makarij, ki ga je svoj čas poslal Leon XIII. h kralju Meneliku, da je posredoval za Italijane, ujete v bitki pri Adui. Leon XIII. ga je imenoval za patriarha katoliškim Koptom, a je pozneje na žalost vseh katoličanov odpadel in se postavil na čelo shizmatikom. Sedaj se je vrnil v Rim in je tu javno ter slovesno preklical svojo zmoto in se popolnoma podvrgel Cerkvi. Uradni list »Acta Apostolicae Sedis« IV (1912), 214, objavlja sledeče njegovo pismo: »Jaz podpisani Ciril Makarij, bivši patriarh katoliških Koptov, sem prišel radovoljno v Rim, da tu izpovem Sveti Stolicy svoj trdni sklep, da hočem živeti in umreti v katoliški veri pod pokorščino rimskega papeža, ter svobodno in odkrito izjavljam: Srčno se kesam, da sem v dneh izkušnje, zdvojenosti in globoke npravne zmete javno pristopil k aleksandrijski grško-shizmatični

cerkvi v Egiptu, hvaleč le Boga, da se nisem udeleževal verskih obredov te cerkve. Preklicujem vse, kar sem v tej nameri storil, obsojam in obžalujem iz vsega srca; pripravljen sem sprejeti vsako pokoro in vse, kar bi mi Sveta Stolica naložila, da popravim svojo zмотo; pripravljen sem živeti odslej v samoti ter se baviti s pobožnimi vajami in študijami, ki so mi drage. Preklicujem tudi, obsojam in obžalujem iz vsega srca vse, kar bi bil v svoji zmoti govoril, storil ali pisal shizmatičnega; in ponižno prosim odpuščanja za vse pohujšanje, ki sem ga dal s svojim odpadom vernikom. Obnavljam končno slovesno obljubo, da bom pokoren apostolski Stolicy, ponavljam, da popolnoma in s srcem pristajam na nauke svete rimske katoliške Cerkve, posebej na nauk o vrhovnem primatu, ki ga ima rimski papež po božjem pravu nad vso Cerkvijo, nad vsemi obredi in nad vsakim vernikom posamič. — V Rimu, 9. marca 1912. Ciril Makarij.«

V »Stimmen aus Maria-Laach« (LXXXI, 1911, 357—372) je napisal P. Lippert zanimivo razpravo o listu »Die Tat«, ki ga je začel izdajati dr. E. Hornesser. Ves list je posvečen boju zoper krščanstvo in hoče pripraviti pota »k svobodnemu človečanstvu«. Glede boja, pravi P. Lippert, bo mož gotovo uspel. Zakaj ta boj vodi kot »resnoben moč« »s poštenim, globokim, žarečim sovraštvom in s čudovito energijo«. Protestantizem, pravi Lippert, to pol »ohromelo krščanstvo«, kakor ga je imenoval Nietzsche, se v tem silnem boju človeštva, ki se bliža, ne bo mogel ubraniti. A prevaral se bo Hornesser, ko išče nove religije človečanstva; zakaj da te religije še nikjer ni, to odkrito priznava sam. Prevaral se bo: kar ima moderni človek lepega in velikega, to ima od krščanstva. »Moderni človek je sin krščanstva. Kar ima svobodnega človečanstva, je krščansko.« Ako pa misli Hornesser, da bo človeka osvobodil vsake odvisnosti, tako da bi bil v vsem sam sebi zadosten, se silno moti. »Religijo ponosa in odpora« imenuje on religijo bodočnosti. A sam toži: »Zapustili smo varno zavetje stare vere, v svobodi pa še ne znamo živeti. Strašne zglede izgubljenih eksistenc nudi vsak dan življenje...« Kar gleda sedaj pred seboj, to bo le še strašnejše, čim bolj se bo človek prepojil z religijo odpora. Hornesser noče ljubezni in usmiljenja, milost imenuje smrt samosvoje človečnosti, toda prav s tem priznava, da ne pozna človeka in človeškega srca. Ko pridejo na človeka težke ure, ko zazija v sami njegovi notranjščini prepad, tedaj je osamel človek onemogel, tedaj treba velike ljubezni od zunaj, od Boga, da strne spet raztrgane dele. Hornesser hoče mimo Kristusa. A zakaj že 19 stoletij nihče ne more mimo, ne da bi ga zadelo vprašanje: Kaj se vam zdi o Kristusu? Kristus je centralni problem vsega človeštva, zato nihče ne more govoriti o novi religiji, dokler ni odgovoril na vprašanje: Kaj je Kristus. In kdor ga spozna, spozna, da je edina pot k resničnemu človečanstvu.

Sociologija.

Angleški štrajk.

A. U.

Štrajk angleških premogokopov je končan. Bil je pač največji vseh dosedanjih štrajkov in je pokazal, kaj bodo štrajki v bodočnosti, ko bode povsod dovršena strokovna organizacija. Štrajkalo je 800.000 premogokopov, ob delo je bilo vsled tega še 900.000 drugih delavcev. Cela vrsta podjetij je morala namreč prenehati, ker ni imela dosti premoga, železnice in parobrodne družbe so morale omejiti promet. Že dolgo prej, ko je prevzemala javnost še le slutnja, da bi utegnil izbruhniti štrajk, so se začele dvigati cene premogu, in so ob štrajku poskočile do grozne višine. Leta 1909. je veljala 1 tona v Londonu 27 1/2 šilingov (33 K), pred štrajkom 32'5 šilingov (39 K), ob štrajku 3 funte šterlingov (72 K). Prav tako so se začele dvigati cene živil. A vpliv štrajka ni bil omejen na Angleško. Takoj so se začele dvigati cene premogu tudi po drugih državah. Obenem pa je angleški štrajk tudi drugod strokovnim organizacijam dajal pobudo, naj izrabijo ugodni trenutek, da uveljavijo svoje zahteve. In res je izbruhnilo tudi na celini par štrajkov, velik štrajk v rurskem porečju na Nemškem. A vpliv je segel še mnogo dalje. Angleški premog se izvažata tudi v tujino, zlasti mornarice nekaterih držav rabijo izvečine angleški premog. Tako n. pr. je potrebovala avstrijska vojna mornarica leta 1911. 135.000 ton premoga, med tem 118.000 ton angleškega. Italija dobiva domala ves premog z Angleškega in, kakor vse kaže, je vplival angleški štrajk celo na razvoj italijansko-turške vojske. Ko bi trajal tak štrajk nekaj mesecev in bi druge države ustavile eksport premoga, bi zadela Angleško katastrofa. Brez vsake vojske bi bila Angleška izstradana in bi se morala vdati vsakim pogojem, ki bi jih stavile druge države.

Kakšen je uspeh angleškega štrajka? Delavci so zahtevali, da se določi najnižja plača, in sicer da se izrazi v številkah 5 šilingov (6 K) na dan za odraslega delavca, 3 šilinge (3'60 K) za mladostnega. Nekateri posestniki premogovnikov so bili s tem zadovoljni, drugi so se krčevito upirali. Najprej so izkušala posredovati razsodišča, potem vlada, ki je začela in vodila med delodajavci in delavci posvete, naposled pa je vlada vzela vso stvar sama v roke ter predložila zbornicama načrt, ki naj uzakoni najnižjo plačo (ugodi torej prvi zahtevi delavcev), a ne da bi zakon sam izrazil to plačo v številkah (ne ugodi torej drugi zahtevi delavcev). Zastopniki delavcev so glasovali proti predlogu, vendar je predlog prodrl in dobil kot Coal Mines (Minimum Wage) Act (najprej za 3 leta) zakonito veljavo.

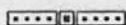
Zakaj se je vlada uprla drugi zahtevi delavcev? Premier Asquith (nekateri drugi ministri so bili tudi za to zahtevo, zlasti Lloyd George, a tudi vnani minister Sir Edward Grey) je navajal, naslednji pomislek: Kakor blagu, tako se menja cena tudi denarju,

5 šilingov ostane lahko nominalno 5 šilingov, a realno je lahko čez kaj časa v drugih razmerah 5 šilingov to, kar je danes 10 šilingov ali pa narobe, kar sta danes n. pr. $2\frac{1}{2}$. A tudi ob istem času 5 šilingov ni povsod isto. V Londonu je domalo polovico manj kakor v kakem kraju na deželi, saj je veljala n. pr. leta 1909. tona premoga v Londonu $27\frac{1}{2}$ šilingov, v Newcastlu pa le $15\frac{1}{2}$ šilingov. Ali se ni ob štrajku cena premoga podvojila? Ker se torej gospodarske razmere krajevne in časovne menjajo, zakon ne more izraziti plač v številkah, temveč more postaviti le načela, da bodi v vsakem kraju v vsakem času določena najnižja plača, ki jo mora dobiti delavec ob normalnem delu. Prav to misel pa hoče uveljaviti novi zakon.

Po tem zakonu se mora ustanoviti za vsak okoliš poseben urad, ki je v njem polovica zastopnikov delavcev, polovica delodajavcev; predsednika si izvolijo iz vrst delavstva ali delodajavcev, če se pa ne morejo zediniti, ga imenuje vlada. Ta komisija ima nalogo določiti za vsak okoliš in za vsako posebno delo po premogovnikih najnižjo dnevno plačo. Obenem mora seveda določiti tudi normalni delovni čas, ali neko najmanjšo količino dela (pridelka, izdelka, skratka tega, kar delavec mora dnevno narediti). Ako bi bila tista določena najnižja plača manjša, kakor pa je bila morda dogovorjena med delodajavci in delavci že po tarifni pogodbi, naj se ravna plača po tej pogodbi. Tudi se delavci lahko še vedno neodvisno od te komisije dogovore za večjo najnižjo plačo. Od komisije določena najnižja plača je civilnopravno iztožljiva. Niso pa določene ne za delavce ne za delodajavce nobene kazni, ker za taka prisilna razsodišča, kakor so v navadi n. pr. v Novi Zelandiji, angleški delavci ne marajo.

To je torej novi zakon o najnižji delavski plači. Edward Bernstein pravi v *Sozialistische Monatshefte* (1912, 7 H, 409), da ne pomeni le praktičnega uspeha, ampak tudi zmago principa. Še Marx je mislil, da je v kapitalistični družbi taka zahteva utopična, sedaj je že zakon. Sicer določa najnižjo plačo le za premogokope, a nobenega dvoma ni, da je zakon le prvi korak na daljnji poti socialnih reform delovne pogodbe. S stališča krščanske sociologije ne vidimo v tej pridobitvi nič »socialističnega«, temveč le socialno pridobitev. Delovna pogodba ne sme biti prepuščena samovolji kapitalizma. Delavci vrše veliko socialno funkcijo, proizvajajo namreč človeški družbi potrebnih tvarnih dobrin, zato je prav, da stoji tudi delovna pogodba pod kontrolo in vplivom socialnih zakonov. Ali je prav zakonita določitev najnižje plače najboljše rešitev problema, to je drugo vprašanje, ki je bo najboljše rešila empirija, izkušnja. Doslej so mnogi sociologi mislili, da bi taka določitev delavcem samim ne bila v prid. Naj torej pokaže izkušnja. Če se poskus obnese, se bo zakon tem lažje uveljavil tudi drugod. Premisliti je namreč treba, da človeški zakoni niso nič absolutnega (razen če samo izvajajo prirodni zakon) in zato tudi ne nič neizpremenljivega. Tudi ni, da bi moral biti vsak zakon

najboljši. Zakon normira nekaj, kar je po socialni sodbi za tedaj najboljše ali vsaj boljše kakor dotedanje stanje. Tako tudi zakon o najnižji plači socialno normira neko najnižjo plačo, češ da po samem principu svobodne pogodbe delavska plača dostikrat ni bila zadostna, ne vredna delavca, ki je človek in ima kot človek pravico do človeškega življenja. Zato je tak zakon socialno upravičen, in če ga bo država po principu socialne pravičnosti izvajala, bo tudi socialno hasniv. Pravimo, če ga bo država pravično izvajala. Zakaj umevno je, da bodo predsedniki teh komisij večinoma vladni zaupniki, delavci in delodajavci se bodo težko za koga sami odločili. Zato bo imela zadnjo besedo vlada. Ni se pa posebno bati, da bi vlada onim »blaženim, ki imajo«, ki so »beati possidentes«, hotela delati krivice. Bolj se je bati za delavce, in le-ta misel nam ne vzbuja mnogo upanja, da bi bilo sedaj konec velikih bojov za najnižjo plačo. Angleška ima kljub aristokratični vnanjosti mnogo demokratičnega čuta, to bo morda nagibalo vlado, da bo res izkušala izvajati zakon demokratično. Ako vzamemo za normo takoimenovano »rodbinsko plačo«, plačo, ki zadošča delavcu, da more skromno živeti tudi z rodbino, tedaj so dane široke meje, v katerih vlada lahko določa po gospodarskih razmerah plače, ne da bi se ji bilo bati krivice nasproti delodajavcem. (Primeri o tem n. pr. moje Sociologijo str. 620 ss.)

Umetnost.

Nekaj o novoromantiki.

J. Podržaj.

Dandanes, v času subjektivizma in nemirnega modernizma, je leposlovje z malimi izjemami breznačelno, subjektivno-modernega značaja. Zato so popolnoma upravičene besede izvrstnega poznavca leposlovne umetnosti jezuita Baumgartnerja: »Das Verhängnisvolle unserer modernen Literaturzustände liegt darin, daß man angefangen hat, auf Geschmacksfragen, Romanstil, Romantechnik, größere Freiheit in Bezug auf Erotik und Behandlung des Nackten in der Kunst, literarische Anerkennung von nichtkatholischen Kreisen, Erweiterung des literarischen Absatzgebietes fast ebensoviel, ja fast mehr Gewicht zu legen, als auf die religiösen und sittlichen Prinzipien, und daß man, während das öffentliche Leben alle Stände und Verhältnisse nivelliert, für die ‚Gebildeten‘ in Literatur und Leben einen weniger strengen Maßstab fordert als für das ‚Volk‘.¹

Razodetje božje Resnice po včlovečenem Bogu je vtisnilo človeški umetnosti nov, svet pečat. Za ciljem — za Resnico! je deviza

¹ Die Stellung der deutschen Katholiken zur neueren Literatur. Von Alexander Baumgartner S. J. 1910. — V predgovoru.

krščanstva, in to mora biti deviza tudi katoliškega umetnika leposlovca. A tega moderni nočejo priznati. Prepričani, da pišejo za narod, pišejo v resnici le zase, oziroma za ožje »umetniške« kroge. Podlaga vsake narodnosti je religioznost. Zato tudi umetnost ne more imeti pristno narodnega značaja, če je areligiozna. »Naša literatura,« pravi dr. L. Lénard, »pa se je popolnoma odtrgala od našega življenja in se zaprla v mračne in zakajene prostore. Pisatelj ni več prerok in voditelj naroda, ki s plamenečo besedo stopa pred svoje rojake...«¹ Tudi za naše umetnike in kritike veljajo bolj ali manj Baumgartnerjeve besede: »Während die dem Einfluß der katholischen Kirche entzogene Literatur und Kunst zum guten Teil in Unglauben und zynischer Sittenlosigkeit verkommen ist (cankarjanstvo), zu nicht geringem Teil die deutlichsten Zeichen der Entartung und des Verfalls, religiöser Verwirrung und sittlicher Auflösung an sich trägt, sind mandie unserer katholischen Kunsttheoretiker mehr darauf bedacht, die Katholiken mit den Erscheinungen der Formtechnik bekannt zu machen, die sich aus jenem inneren Verfall herausgebildet haben, als sie mit jenem Geiste zu beleben, der die Kunstgebilde unserer klassischen Literatur, der Romantiker und der katholischen Völker und Zeiten durchweht...«²

Zato je tembolj veselo znamenje, ki nam opravičuje upanja poln pogled v bodočnost, da je v novejšem, ali bolje v najnovejšem času oživel zopet romantični duh. Zmisel za romantiko je nadvse važnega pomena za vse stroke človeške umetnosti, predvsem pa seveda za slovstvo. In ne samo pri drugih narodih, tudi pri nas že vstaja zarja novega momenta v književnosti.

Ko je izdal naš Pregelj svojo »Romantiko«, so jo kritiki in nekritiki v naših listih pozdravili z vidnim veseljem. Pa tudi nasprotni je niso — kakor se navadno godi — a priori grajali. Tu je treba misliti le leposlovne, oziroma znanstvene liste, ki imajo večalimanj veljave in priznanja v tem oziru.

In kdor se upa tako junaško na plan, kot zastavonoša nove leposlovne dobe, mora biti pač prevzet do dna z idejami, ki jih zastopa. »Quis sim, scies ex eo, quem ad te misi.«³ Prepričan mora biti o zmagi svoje stvari, in moško hoditi po začrtani poti: »Do vencev pot se vije skozi trnje.«⁴ — —

Kaj pa je romantika?⁵ Romantika v leposlovju je literarna struja z globoko krščanskim (katoliškim) značajem, družēja razmerje med razumom in voljo, domišljijo in čuvstvom v naravni harmoniji. Ona vsebuje najpotrebnejše in najvažnejše pogoje pesništva — poleg prirojenega talenta — in sploh leposlovnega delovanja: umetniško soglasje pesnikovo, medsebojno harmonijo idej,

¹ »Dom in Svet« XXIV. 78.

² Istotam.

³ Cicero: In Catil. orat. III.

⁴ A. Medved: Kacijanar.

⁵ O napačnem romanticizmu primeri: Dr. A. Mahnič: Več luči! str. 214.

in odsev večne lepote. In tega smo tako potrebni kot suha, razpokana zemlja blagodejnega dežja!

Harmonije duševnega življenja, religioznosti in nadnaravne milosti iščemo zaman v zastopnikih »moderne«. Sami si ustvarjajo nebesa, raj na zemlji, za sebe in druge; ni jim mar pozitivnega razodetja božje resnice, ustanove katoliške cerkve, božje, cerkvene in človeške postave. Sami rešujejo najtežavnejše, najsvetejše probleme, pred katerimi imajo koncili in papeži globoko spoštovanje in se jim bližajo le s svetim strahom, ker so skrivnosti božje. . . »vor nichts aber zeigen sie solche Furcht (sc. moderni) wie vor einer Einschränkung des Menschengeistes durch immerdar gültige Grundsätze, göttliche Gesetze, geheiligte Überlieferung, durch das übernatürliche Gnadenleben, das die ungebändigten Leidenschaften der Herrschaft Christi unterwirft.«¹ Nimajo namreč spoštovanja do ničesar pozitivnega, religioznega.

Recenzent Ss. Hopfner je to izvrstno označil v zadnjem odstavku svoje ocene o »Leili«, zapisane še pred smrtjo romanopisca Fogazzara: »Hätte doch der begabte Dichter sich dazu verstanden, uns mit einem Meisterwerk zu beschenken, worin er uns mit »Problemen« verschont, eine reiche Handlung entrollt, große Charaktere, nicht mit Worten, sondern durch ihr Handeln zeichnet und über dem Ganzen den Hauch christlichen Denkens und Fühlens wehen läßt. Italien und das Ausland wäre ihm dankbar gewesen.«²

Resnične in pomenljive besede!

Romantika ni ničesar novega. Celo devetnajsto stoletje je kraljevala romantika, akoravno je mnogi niso hoteli priznati. Ona ni svojska lastnost pesništva kakega naroda, ampak je lastnina vseh krščansko-mislečih narodov. Rojena skupno s krščanstvom, je zvesta spremljevalka krščanske ideje v vseh časih. In kakor krščanstvo, se tudi ona ne stara, ampak je sveža in čila, sposobna, da traja do konca časov. »Kar je čilega, to obvelja«, pravi naš moderni pesnik.

»Romantika znači pomlagjenje krščanstva: jer njena je bit uskrs pjesme, poezije u duhu krščanstva.«³

Popolnoma opravičeno je torej kritik v »Času« svetoval, naj bi pesnik »Romantike« krstil svojo zbirko z »Vstajenjem«. — Le mimogrede!

Le redko se misli na to, da začetek romantike, kot literarne struje, korenini v grški kulturi, klasicizmu. In kakor je bila Grkom njihova kultura nekako soglasje med vero, narodnostjo in skrbjo za ljudstvo, tako bi morala tudi romantika skrbeti za skupno, enostavno kulturo dotičnega naroda, ali v idealnem oziru, celega človeštva. Zastopniki nemškega naroda so ta velevažni moment najboljše razumeli in zato je nemška romantika tudi preživela romantiko drugih narodov — in je bila zastopana v celem minulemu veku.

¹ Al. Baumgartner. Istotam.

² Stimmen aus Maria-Laach 1911. Viertes Heft. Str. 463.

³ Nov život. Str. 8.

Nekateri so mnenja, da morajo v romantiki prevladati sveto-pisemski motivi. Nikakor! »Ponarejanje« svetega Pisma se močno kaznuje v pesniškem delovanju. Ali izzveni kot ironija, ali služi v tendenco,¹ in v subjektivne namene, kar je samo na sebi že nedostojno. Naj navedem le eno sodbo znamenitega prof. Koscha! »Die Worte des Evangeliums sind eben die schönste Poesie des größten Dichters, und wer sie nochmals in Verse bringt, tut dies nicht ungestraft. Nur einzig und allein der Dichterin des »geistlichen Jahres« ist es gelungen, die Sonn- und Festtage des Kirchenjahres poetisch zu erfassen, sie lehnt sich eben nirgends an den Wortlaut der Bibel an, sondern schöpft nur aus dem Geist jenes Buches und dem eigensten Innern, seinem Wiederhall.«²

Seveda je nekaj popolnoma drugega, ako kdo proučuje — in to bi morali vsi, ki žele priti do pesniške ali pisateljske palme,³ — sv. Pismo v njegovi izvirni lepoti in neprecenljivi vrednosti.

V romantiki je le en moment, ki obsega vse druge in si jih podrejuje, in ta je religioznost. Raditega pa še ni treba »svetopisemskih motivov« opevati, oziroma opisovati. Vera kot skupna last človeštva in posameznih narodov je temelj vsega leposlovnega delovanja. Zato je tako delovanje, utemeljeno na veri in tako tudi v narodu, uspešno in edino pravo. In kakor se sovraži vera, tako se sovraži tudi romantika kot reprezentantinja religioznosti v leposlovju. »Viel Feind', viel Ehr'!« Značilno pa je, da so celo največji pesniki, kakor Goethe, Schiller i. dr., iskali podlage v romantičnem svetu.

»Literatura in umetnost sta važna faktorja v življenju narodov in sta jim lahko v srečo ali padec.«⁴ Glavno vlogo v leposlovju igra domišljija, ki včasih, zlasti pri manj izobraženih talentih, nadomestuje potrebno znanost. V tem slučaju more biti domišljija usodopolna glede posledic čitanja takih del, v prvi vrsti pri napol izobraženih čitateljih. Domišljija v tem življenju ni popolna, šele po smrti se pravičnim izpopolni, kakor piše dr. Albert Vögele: »Die Phantasie, die vorher gleichsam in ihren Tiefen aufgeregt und aufgewühlt ward, wird nach und nach immer mehr beruhigt und ergötzt, indem die Dissonanzen immer mehr in einen Akkord sich auflösen, und indem immer deutlicher hervorleuchtet, wie eine Harmonie in Großen und Ganzen waltet, wenn sie sich auch im Diesseits bloß mehr andeutet als ganz erschließt.«⁵

Ker pa romantika srečno združuje domišljijo s čuvstvom, skupno z razumom in voljo, ima tudi zmožnost, da se v praksi uveljavi. Tako je mislil tudi Uhland: »Die Romantik ist nicht bloß

¹ Včasih kar celi odstavki! Glej »Glaube und Heimat« — Karl Schörrherr. Leipzig. Verlag von L. Staackmann. 1911. Str. 26 in sl.

² »Der Gral« — 1911. 9. Heft. Str. 558.

³ Beri tozadevne spise V. Beleta v »Času«!

⁴ Koledarček slov. kat. dij. 1911/12. Str. 141.

⁵ Dr. Albert Vögele: Der Pessimismus und das Tragische in Kunst und Leben. Freiburg im Breisgau. 2. Aufl. 1910. Str. 242.

ein phantastischer Wahn des Mittelalters; sie ist hohe, ewige Poesie, die im Bilde darstellt, was Worte dürftig oder nimmer aussprechen.

Romantika nikakor ne nasprotuje antiki, saj vendar takorekoč korenini v njej. Ona zanikuje le krivo, napačno »antiko«, ki nima nikake zveze z resnično antično umetnostjo, ki le kopira formalno stran brez notranje umetniške vrednosti. Nasprotno stališče pa zavzema proti moderni. Moderna hoče namreč uveljaviti sedanost in realnost, takšno kakor je, brez višjih, religioznih ciljev. Naravno, da mora propasti, kakor propade moda. Pod »moderno« je treba misliti v našem slučaju tisti negativni princip v leposlovnih umetnosti, ki se upira proti vsemu, kar je religioznega. —

Res, nesmrtna so dela Leva Tolstega kot umetnika! Da bi ga pa slavili kot moža, ki je skušal svoje lastne, moderne nazore o veri in npravnosti človeštvu vsiliti, bi bilo naravnost ne vredno vsakega poštenega katoličana. »Grati a Tolstoi, più che per il tesoro artistico lasciatoci nei suoi romanzi e nelle sue novelle; per l'esempio ch'egli ci ha dato, tentando di mettere la sua vita in pieno accordo coi suoi sentimenti e con le sue idee, ancor noi non disgiungeremo la religione dalle opere e vivremo le nostre convinzioni.«¹

Na Tolstem in Fogazzaru se vidijo jasno posledice subjektivno-moderne, areligiozne umetnosti.

Romantika v najnovejšem času se imenuje tudi novoromantika radi razlike, ki loči nekdanjo in sedanjo. Princip »staroromantike« je bil nekak poetični pajčolan, ki bi se moral razprostrati v vsakem leposlovnem delu kot vidno znamenje religioznosti. »Novoromantika« pa je plod dolgoletnih teženj, raziskavanj in rezultatov staroromantikov. Njen princip je popolnoma jasen, vzvišen: katoliška vera, kot osnova in temelj narodne kulture in prave poezije.

Literatura. — Jos. Puntar je izdal prvi del slovstvene študije o sedmorični arhitektoniki v Prešernovi umetnosti, zlasti v »Gazelah«: »Zlate črke« na posodi Gazel ali problem apolinične lepote v Prešernovi umetnosti. (Ljubljana 1912. Cena 6 K.) Vsem je še v spominu pravda, ki se je vnela v slovenski literaturi o arhitektoniki v Prešernovih poezijah, ki jo je odkril ali mislil, da jo je odkril, dr. A. Žigon. Kritika je precej splošno zavrgla »matematično« estetičnost, češ da bi bila bolj umetničenje kakor umetnost. Jos. Puntar ni mislil tako. Zdelo se mu je, da treba v Žigonovih teorijah ločiti podrobnosti, ki so subjektivnega značaja in dvomljive vrednosti, pa osnovne misli, takozvane središčno teorijo in teorijo o tretjinski arhitektoniki. Sklenil je dognati stvar do konca.

Ako je v Prešernovih poezijah taka arhitektonika, kje se je je Prešeren učil? Pri Čopu, učitelju poetike? Žigon je to trdil, a ni mogel pozitivno podpreti. Puntar je izkušal po drugi poti priti do cilja. Čop ni učil Prešerna le ustmeno, marveč ga je gotovo

¹ La scuola cattolica. Marzo 1911. Str. 360. — Besede dr. Cher. Villa.

opozoril na primerna dela. Katera dela je torej čital Prešeren? Ohranil se nam je Prešernov »zapuščinski akt«. Puntar je preučil ta akt in res našel v njem zaznamenovane tudi nekatere poetike in estetike. Naročil je iz knjižnic ta dela in jih začel preučevati. Kaj se mu je odprlo? Najprej to, da se Žigonovi osnovni nazori o arhitektoniki Prešernovih umetnin docela krijejo z nazori romantične šole o umetnosti, torej z nazori estetikov, ki jih je preučeval tudi Prešeren.¹ A še več. Estetiki romantike so vodili Puntarja k antiki, kakor so svoj čas vedli k antiki gotovo tudi Prešerna; saj polno izrazov v Prešernovih poezijah kaže na antiko. Začel je torej pod posebnim ozirom arhitektonike preučevati antiko. Kaj je našel? Odkril se mu je cel svet matematične simetrije. Ne le v upodabljaljoči umetnosti, torej v prostorninskih mejah (na grških vazah, skulpturah, stavbah) je uresničena središčna teorija z matematično natančno simetrijo, marveč tudi v časovnih mejah (v pesništvu in celo v govorništvu). Puntar podaje zglede iz lirike in dramatike, kot klasičen zgled iz govorništva pa Demostenov govor o »vencu«, ki je obenem pravi govorniški venec s ciklično razdelitvijo snovi.

V grški poeziji vlada torej »nomos«, zakon, matematično določen red delov, torej arhitektonika. Vsled središčne teorije je vladajoči matematični princip tretjinski, petinski, sploh princip lihega števila. Najpreprostejši princip je seveda tretjinski (začetek, sreda, konec). A tudi tu je simetrija lahko sestavljena, n. pr. tako, da dve trojki objemata srednjo, ki je kot glavna žariščna kitica (»mezoda«) os cele umetne kompozicije. A ni bil tretjinski princip najvišji princip antike, temveč sedmorični. Številka sedem je bila sakralna, sveta, številka $63 = 9 \times 7$ zlata, in tako vsaka kompozicija po številu 7 zlata. Obenem je bilo število 7 apolinsko število in tako sedmorični princip princip apolinične lepote. Apolon je bil namreč Grkom ideal lepote, lepota pa jim je bila v simetriji in harmoniji, zato jim je bila tudi Apolonova lira (sedmerostruna) simbol svetovne harmonije in simfonije sfer. V vsej tej harmoniji svetovja pa vlada nomos, število (Pitagora je sploh ves svetovni nazor osnoval na število) in princip idealnega reda izraža prav število sedem. Zato so Grki število sedem porabili tudi za arhitektonični princip v umetnosti, zlasti pa v sakralnih slavonspevih, posvečenih Apolonu. Ta nomični arhitektonski princip so od Grkov prevzeli tudi Rimljani. Puntar navaja kot klasičen zgled veliko Tibulovo elegijo II/5, posvečene ravno Febu-Apolonu. V tej elegiji je zares očitna matematično natančna simetrija, osnovana na apoliničnih številkah 7 in 9. Le enega distiha manjka med verzoma 38 in 39; Puntar na podlagi arhitektonike sodi, da je izpadel, a čujte, isto trdijo tudi filologi s strogo filološkega stališča!

A sedaj uporaba na Prešerna! Že Žigon je trdil, da so »Gazele« ena celota, ena vsebinska in arhitektonsko-umetniška skupina. Puntar hoče na podlagi te študije to tudi podrobno dokazati. Toda

¹ Celo svetovni nazor Prešerna se krije s panteizmom romantikov.

to je prihranil za drugi del. V prvem delu je rezultat le namignil. To so namreč tiste »zlate črke«, o katerih govori Prešeren v prvi gazelici, namreč v zmislu zlatega in svetega muzičnega in Apolonovega števila sedem sedmorična kompozicija gazel, posvečena njej, ki mu je bila ideal lepote, čigar simbol, čigar zlata črka je prav število 7! Teza prvega dela je po našem mnenju brezdvomno dognana. Za tezo, ki si jo je prihranil za drugi del, pa so vsekako že v tem delu momenti, ki jih ne bo več mogoče prezirati.

Seveda je vse to, kar smo tu nakratko povzeli, v Puntarjevem delu z veliko akribijo in nemalim znanstvenim aparatom vsestransko obrazloženo in podprto. Vsekako je bilo treba velikega idealizma za to delo, še večjega, da je pisatelj to dragoceno delo še sam založil, in želimo le, kar si sam želi, da bi tudi v slovenski javnosti našel zadostnega — idealizma. A. U.

Leposlovne novosti.

Piše Pavel Perko.

Mali ljudje.¹ Spisal Milan Pugelj. Izdal Kleinmayr & Bamberg. Ljubljana 1911.

Mali ljudje, to so taki ljudje, ki jim nekaj manjka, bodisi v glavi, bodisi v značaju in eneržiji, ter morajo zato vsak po svoje robovati drugim. Taki so junaki deveterih črtic, ki jih je Milan Pugelj združil v knjigo ter knjigo izdal pod zgornjim naslovom. Ti »mali ljudje« so torej hlapci drugim: revež bogatinu, zakonski mož svoji oblastni ženi, pijanec alkoholu, starin mladinu, uslužbenec šefu, zaljubljenec kokeči. Črtice se razvijajo zanimivo, teko gladko in kažejo, da je pisatelj doma zgoraj in spodaj. Najboljši je seveda tedaj, kadar nam kaže dolenskega kmeta, hlapca, viničarja. Zanimivi in do zadnje črte izvedeni so opisi situacij, gest in obnaše. Ta podrobni, v vseh značilnih potezah izvedeni opis je velika vrlina Pugljevega pripovedovanja. — Najboljša, po mojih mislih, je »Zimska pot«. Ta je bila edina v celi zbirki, ki sem jo zadovoljen odložil, ko sem jo prebral. Nekatere (n. pr. Osat, Vrane, Pismouk) bi se dale z nekoliko izpremembami preurediti, da bi bile dobre, prav dobre. Nekatere pa so izkažene v bistvu; in za té je škoda lepe opreme Kleinmayrjeve trdke.

Najslabša se mi zdi prva »V letih nerodnih«. Iz te črtice diha sopar blata in nesnage. S cinično brezbriznostjo se pripovedujejo

¹ Izmed kopice leposlovnih del, ki so izšla v preteklem letu, vzamem le »Male ljudi«. Naši leposlovni listi naj podajajo v ocenah natančen pregled vseh del, ki izidejo, »Čas« pa, kot dvomesečnik, imej v tem oziru neke vrste »kritiko proste roke«. Pis.

in razkrivajo opolzke misli, želje in zablode, ki se jim vdaja junak. Nadrobno in z blatom prepojeno domišljijo se opisuje to, kar vzbuja poltnost (str. 19). To, kar je blato in gnoj, se zavoljo lepšega nazivlje le »vroče nagnenje« ... Samoobsebi se razume, da taki in podobno opisani prizori in dejanja bijejo v obraz vsaki morali in da se tudi z »leti nerodnimi« ne morejo opravičevati. Vrhunec odurnosti pa je doseglo popisovanje prizora na str. 19. To je tako grdo in neokusno, ne le z moraličnega, ampak tudi z zgolj estetskega stališča, da trdim brez strahu, da je tukaj, ako le kje, zapustil leposlovec svoj prestol in stopil v lužo pornografije ... Črtica nima skoraj nobene literarne vrednosti. A da jo bodo nekateri izkvarjenci brali z največjo slastjo, to verjamem. Toda za estetično vrednost kakega spisa to ni nikako merilo. Če bi to bilo, potem vzemite dnevne novice iz »Slovenskega Naroda« ali »Slovenskega Doma«, pa imate pred seboj z erotično domišljijo pisano pikantnost, ki tudi vleče. Pa menda vendar ne boste rekli, da so dnevne novice »Slovenskega Naroda« ali »Slovenskega Doma« — umotvori?!

»Zimska pot« je najboljša, lahko rečem biser med drugimi. Hlapec Jaka, dobrodušen človek, malo raskav v besedi, a grča in značaj, da ga je človek vesel. Peljemo se v zimskem metežu po zasneženi cesti, da kar čutimo, kako pritiska mraz in kako obcestni drogovi in kantoni hite mimo prostrane zasnežene poljane. Hlapec Jaka ima dobro misel: vzel bi nesrečnico za ženo in odpustil vse, kar je bilo — a kaj, ko je zamujeno! Ona — ki ljubi svoje dete celo mrtvo — se ne more odločiti, da bi zavrgla in zatajila to, ki leži kot sad greha mrtvo ob njenem naročju. Zbeži in hiti proti domu, dasi vé, da jo tukaj čaka le sramota in zaničevanje. Nezakonska mati je, toda je vsaj mati; ko bi ravnala drugače, bi niti to ne bila.

»Hlapec« kaže pač preprosti značaj dolenskega hlapca-voznika, vendar Tone nikakor ne dosega Jaka v poprejšnji sliki. Sirovi izrazi ne sodijo v leposlovje. Ne rečem, da jih preprosti človek v življenju ne govori. Govori — in še grše. Toda leposlovec mora vedeti, kaj sme in kaj ne. Tudi brez trivialnih izrazov nam mora znati umetnik predstaviti junaka takega, kot je. In naj bi bil dotični tudi sirovina v besedi — pisatelj to ne sme biti. Sploh pa banalne besede niso pristnost kmečkega človeka, ampak le izrodek njegovega značaja. — V sliko je pisatelj vpletel ljudsko vero v pajka-krvoseša in čarovnice. To je pa pravzaprav tudi vse, kar nam slika podaja jedra; kaj več boš težko iztisnil iz nje. Da jo mora prepletati nekaj zadosti grdih orisov, to se razume; brez teh ni skoraj nobena teh črtic.

»Osat« bi bil izvrsten, ko bi bil konec drugačen. Žalost in boleost aspirantova, ko je izpuščen iz službe, je opisana mojstrsko in se vleče skoz vso povest. Sredi največje bolesti prejme pismo od doma, kamor ga vabijo v prijazno trgatav. Do srca segajoče nasprotje: v gori veselje in smeh — v srcu zapuščenost in obup. Malo čudno sicer, da tako mlademu fantu s pošteno preteklostjo in

dobrimi spričevali ne pride na misel, da se bo pač dobila kaka druga služba v nadomestilo za izgubljeno. Malo čudno, da si doma ne upa povedati do zadnjega, kako je ž njim. No, aspirant Mirtič je pač med tistimi »malimi« ljudmi, ki jim manjka poguma in energije... Da bi ga krčmar in natakarcica tako očitno prezirala, ko izvesta, da je odpuščen iz službe, ni verjetno. A vse to je bolj nebitveno. Konec pa se mi zdi docela izgrešen. Mirtič konča s samomorom. Da je bila njegova smrt pod kolesi lokomotive prostovoljna, o tem menda ni dvoma, ako vpoštevamo, da se mu (str. 100) žvižg lokomotive, ki ga sliši oddaleč, »zajeda v uho kakor nekaj bodečega in nevarnega« in da ves bleđ in obupan vzklikne: »Nikoli več se ne bomo videli!« Čemu sledi Pugelj zgladu pisateljev, ki si tolikokrat popolnoma brez potrebe pomagajo iz zadrege s samomorom? Ali ni to nekaj deus ex machina, ki jim pomaga razvozlati dejanje, hitro sicer, a največkrat nenaravno! Lepo je opisovanje, ki nam riše sliko vrvenja na kolodvoru ob prihodu vlakov. Lepe so slike dolensjske pokrajine, ki jih gledamo z okna v vlaku. Poetična je trgatev v dolensjskih goricah. Oporekam pa, da bi bilo potrebno, da poštena deklica, kot hoče biti Milica v povesti, pusti, da jo Mirtič zvečer v lopi pestuje na kolenih itd. (str. 95).

»Na gradu.« Slika je pravzaprav slaba. Vendar ravno v tem spisu kaže Pugelj posebno lep dar izražanja in opazovanja. Pisateljeva domišljija zna iz ene situacije (Tereza v svoji sobi) razviti dokaj obširno prigodbo, ki jo oživljajo vedno nove nastopajoče slike. Najbolje je pogodil tisto pusto-leno razpoloženje, ki se v njem nahaja Tereza, ko se vzbudi iz svoje dremote. Kratki prizori na str. 118, 119, 120, 121 so začrtani tako v živo, da ko bereš, tudi sam čutiš tisto leno dremotnost, ki se vlega na ude v takem položaju. Prizori v družinski sobi in na dvorišču, bi mislil kdo, ne spadajo v okvir slike. Vendar ravno ti prizori dajejo barvo zgoraj omenjenim občutkom. Ti prizori so namreč vdahnjeni na papir tako, kot jih gleda in občuti Tereza v svojem razpoloženju. Ali ne vibrira nad temi zadnjimi stranmi občutek neke medle, napol prespane, napol še v svojih učinkih delujoče pijanosti? Ako bi vprašal, s katerimi besedami, ali s katerimi pripomočki je dosegel pisatelj ta učinek, pa bi bil v zadregi z odgovorom. To je namreč neki dih, neki vonj, ki trepeti med črkami in ki ga čitatelj pač čuti, a ne more pokazati in reči: »Tukaj je.« In to je med drugimi prednostmi Pugljevimi tudi ena, da namreč zna dahniti v okolico, ki se v njej giblje prizor, tudi duha in vonj... Drugače pa je slika kajpakda slaba. Zdravnik-pisatelj je odvezel obvezo in pokazal rano, grdo in ognojeno. S tem pa — misli on — je njegovo delo izvršeno. Kako rano izprati, obložiti, zavezati in celiti, to — se mu zdi — ni njegova stvar... To je metoda zdravljenja pri pisateljih leposlovcih, ki so izgubili izpred oči namen, ki mu mora služiti umetnost. Ali se pa morda celo nikdar tega namena zavedali niso! In tako ti zdravniki, ne da bi bolniku pomagali k zdravju, dodajajo k njegovi bolezni še drugo, namreč otožnost in obup...

»Sestanek.« Pripovedovanje je lagodno, a je polno nekega duha, ki da slutiti gnilobo ozračja, ki v njem živijo osebe v povesti. Prizori so iskani in hlastajo po efektu. Govorica in čuvstvosvanje pretirano, nezdravo in nenaravno; zato tudi učinka ne doseže. Pač frapira za trenotek, a naposled odbija. Hoče biti zlato; pa se izkaže, da je talmi. Človeku se vsiljuje misel, ali se spleča, da jemlje umetnik take propalnice kot je Gizela za junakinje, ki naj igrajo vodilno vlogo v povesti? Tako povest dvigniti do višine umotvora je težavna stvar. Za to je pač treba daru in moralne resnobe kakoga Coloma; feljtonska površnost ne zadostuje.

»Krst.« Pretirano. Pripovedovano pač za kako pivsko omizje v kaki Cankarjevi predmestni gostilni, a ne za občinstvo, ki želi umetniško uživati in ki hoče tudi za sliko karikature videti nekaj, kar ima svoj namen in pomen. »Krst« se mi zdi kakor gostilniška kvanta. In če je kvanta poezija, potem je »Krst« umetnina.

Kaj naj rečem o »Vranah«? Tako naravno in živo opisovanje, da se ti zdi, da si sam nekje tam v gozdu, kjer po hrastih in smrekah gnezdijo vrane. Toda zdi se mi, da iz cele historije ne dobim drugega ko to, da vrane gnezdijo po gozdih, da imajo v krugulju drznega sovražnika ter da naposled, ako ne poginejo pod kremplji krugulja, poginejo vsled starosti. Črtica krasna v posameznih delih, a ne dovršena v celoti.

»Pismouk.« Profesor Andrej Ščetinar je sicer karikatura, a je opisan tako po naravi, da ga čitatelj vidi živega pred seboj in si misli: tak je bil in prav tak je moral biti. V tej novelici se kaže Pugelj mojstra v opisovanju podrobnosti v prizorih. Kako ti oživlja prizor z opisovanjem najmanjše — človek bi mislil: nepotrebne, a vendar tako značilne podrobnosti. Izberi si prizore na str. 194, 195, 196 (med profesorjem in urednikom), ali na str. 203, 204, 205 (med profesorjem in hčerko Marico), ali pa na str. 215, 216, 217, 218 (med profesorjem in ženo Ano) —: ali ti ni popisana vsaka mišica, ki se zaziblje na obrazu? Ali ti je mar prezrl pisatelj le en gib, ki je, dasi malenkosten, a na junaku tako značilen? Ali ga ne vidiš profesorja-pismouka, kako ogleduje »nohte desne roke, ki jo nese v ta namen čisto k obrazu«? Ali ni vsaka beseda, ki jo izgovori — značilna? V tem je Puglju čestitati. Ne morem pa hvalliti konca. Tok povesti in vsa okolica, kjer se dejanje vrši, zahteva vesel konec, pa reci kdo kar hočeš! Žalostni konec pa, ki ž njim pisatelj konča, te iznenadi in razočara. Z lahkim humorjem prepojen prvi del povesti ugaja. Toda temna resnoba, ki potem kakor neljuba senca pade na pozorišče: kakšna disharmonija! Ozračju, ki veje v prvem delu povesti, bi odgovarjala v drugem delu edinole katastrofa, ki bi navzlic resnosti za profesorja-pismouka imela za čitatelja vendarle humorističen nakit. Smrt pa, in polestega še malo človekoljubna čuvstva tistih, ki so pričé smrtnega boja: vse to kvari vtis, ki bi ga sicer povestica imela. Škoda, da ni privoščil pisatelj svojemu pismouku življenja. Zakaj ni razvil dogodkov na ugodno smer? Tako bi bil ustregel Marici in Vladimirju, ki bi se

jima bilo bolj podalo ljubkovanje ob strani živega očeta kot pa v hiši mrliča (str. 235). In tako bi bil ustregel tudi čitatelju, ki želi, da bi povest izzvenela veselo, kot se je pričela.

Milan Pugelj ima talente, a porabljal naj bi jih v boljšo smer. Svetoval bi mu, da naj ne zanemarja poleg praktičnega študiranja tudi teoretičnega nauka o umetnosti, zlasti kar se tiče bistva in namena leposlovne umetnosti. Kot pisatelj z jasnimi cilji, ki ve kaj hoče, in ve, zakaj tako in ne drugače, bi Pugelj zlasti v noveli in črtici lahko dosegel visoko stopinjo popolnosti. Ako hoče, da bo njegova umetnost umetnost, ki bo obstala, mu je predvsem potrebno, da odpre svoje srce tisti teoriji, ki sloni na trdni podlagi krščanskih načel. Ta teorija bo prinesla njegovemu spoznanju »več luči«, njegovi umetnosti pa več jedra in trajne vrednosti.

□ □ □ □ □

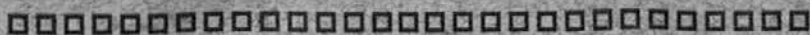
F. S. Finžgar, Naša kri. Igrokaz v štirih dejanjih. Ljubljana 1912. Založila Katoliška Bukvarna. Cena K 1'40.

O Finžgarjevi drami »Naša kri« so listi že mnogo pisali ob premieri na deželnem odru. Liberalna publika je igro odklonila. Vzrok za to je bil dvojen. »Naša kri« je poem našega ljudstva in naše grude, poštenega krščanskega ljudstva, zvestega Avstriji in globoko vkoreninjenega v domači grudi. Liberalizem pa ne mara za krščanstvo in mrzi mu preprosto krščansko kmetiško ljudstvo. Potem pa ima naša liberalna inteligenca svojo ideologijo o francoski dobi. Finžgar nam je naslikal francosko dobo, kakršna je bila in kakršna še živi v spominu našega ljudstva, slikal je torej s historičnega stališča za slovensko ljudstvo, liberalna inteligenca pa sanja o Iliriji, ki je nikdar ni bilo in bi je bržčas tudi nikdar ne bilo. To so bile le sanje nekaterih idealistov (Vodnika i. dr.) po mestih, ki niso občutili francoskega izesa. Finžgar je prav storil, da ni šel za temi ideologi, napaka je bila le ta, da je spravil igro pred to inteligenco, ki drame ne more doumeti in ki tudi vso umetnost presoja le po strankarski šabloni. Resnično je pa tudi, da je imela drama, kakor jo je Finžgar prvič vrgel na papir, še nekatere hibe; zlasti pa je motil nekak dualizem, da je namreč Francoz deklamiral o ilirski ideji, ki ilirsko ljudstvo ni imelo nobenega zmisla zanjo. Sedaj je pisatelj dramo presnoval, črtal tiste deklamacije, popravil še to in ono, in tako se sedaj v drami odigrava sicer le majhna epizoda iz francoske dobe, a tako resnično narodna in s tako mojstrsko slikanim velikim zgodovinskim ozadjem, da je res v malem rešen problem »naše krvi«: problem ljudstva vernega in krepkega, neustrašenega v boju s tujim zatiravcem, polnega lepega sočutja z zmagancem, ljudstva le predolgo gaženega in vrednega lepše bodočnosti. Poleg ideje bi opozorili še posebej na ta krepki narodni jezik, ki ga zna le Finžgar, pa na zdravi ljudski humor, ki ga je pisatelj tako dobro zadel. A. U.

□

Urednik: dr. A. Ušeničnik.

□

»Času« doposlana dela:

Jos. Puntar, »Zlate črke« na posodi Gazel ali problem apolitične lepote v Prešernovi umetnosti. Slovstvena študija v svitu romantike in antike. Prvi del. Ljubljana 1912. Tiskala Katoliška tiskarna. Cena 6 K.

F. S. Finžgar, Naša kri. Igrokaz v štirih dejanjih. Ljubljana 1912. Založila Katoliška Bukvarna. Tiskala Katol. tiskarna.

J. M. Trunk, Amerika in Amerikanci. Celovec 1912. Samozaložba.

Jak. Alešovca Izbrani spisi: VI. zv. Ne v Ameriko! Povest. (Ljudska knjižnica 16. zv.) Ljubljana 1912. Založila Katol. Bukvarna.

Publikacije Slovenske Solske Matice za l. 1911.:

Dr. Lj. Pivko, Zgodovina Slovencev, XIX. stoletje. (Poljudno znanstvena knjižnica, 2. zv., 3. snopič.)

Jak. Zupancič, Črtica o zrakoplovstvu in aviatiki. (Poljudno znanstvena knjižnica, 3. zv.)

L. Lavtar, Didaktika. III. del. Posebno ukoslovje računanja v ljudski šoli. 3. snopič.

Pedagoški letopis. XI. zv.

Die Soziale Woche. Herausgegeben von der Zentralstelle des kath. Volksbundes. Wien 1911. Volksbundverlag.

Dr. S. Weber, Theologie als freie Wissenschaft und die wahren Feinde wissenschaftlicher Freiheit. Freiburg im Br. 1912. Herdersche Verlagshandlung.

Revue Obozreni. 1912. Ročník I. Praha VIII. 444. 12 K (namesto dosedanje revije »Meditace«).

